

Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychodí šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XXII. ročník Kčs 18.—, jednotlivé čísla po Kčs 3.—. Predplácanie časopisu možno zastaviť len koncom kalendárneho roku. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výťažky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin. Novinové výplatné povolené Poštovým úradom Bratislava 2 pod číslom 231 — prepr. 1955.

Dohliadací poštový úrad Bratislava 2 a Martin 1.

OBSAH

Miko F., K väzbe bezpredložkových pádov s podstatnými menami — — —	65
Mihál J., Vplyv melódie na zmysel vety — — — — —	81
Uhlár V., Upevnenie a rozšírenie ŕ v spisovnej slovenčine — — — — —	91
H a y e k o v á M., Slovníkárské poznámky k Slowáru A. Bernoláka — — —	102

Diskusie

Peciar Š., Nula celých, či nula celá? — — — — —	117
---	-----

Zprávy a posudky

Sekaninová E., Nová úprava ruského pravopisu — — — — —	119
Dvonč L., Dr. Imrich Kotvan, Bibliografia bernolákovcov — — — — —	124

Rozličnosti

Ten dátum — to dátum. E. Marko — — — — —	127
Kvantita slova tréner. Š. Peciar — — — — —	128

K VÄZBE BEZPREDLOŽKOVÝCH PÁDOV
S PODSTATNÝMI MENAMI

František Miko

Nezhodný prívlastok vyjadruje sa v slovenčine medziiným aj podstatným menom v bezpredložkovom páde, v genitíve, datíve a inštrumentáli: *Postava ozbrojeného, upoteného karabiniéra sa oddelila od skupiny a zamierila k parkovištu automobilov.* (Žáry) — *Zlepšiť služby pracujúcim.* (tlač) — *...mrkanie mihálnicami je ako podanie ruky...* (Jesenský) — Sú to tzv. adnominálne pády.

Vynára sa otázka, aké vzťahy vyjadrujú a aký špecifický zmysel majú adnominálne väzby na rozdiel od pádov adverbálnych. A druhá otázka, kde je v slovenčine hranica možností týchto adnominálnych väzieb a ako ich štylisticky hodnotiť.

Čo vlastne vyjadrujú adnominálne väzby? Povedať, že podstatné meno v nezhodnom páde pri inom podstatnom mene plní funkciu nezhodného prívlastku, je vysvetlenie veľmi všeobecné. Nezhodným prívlastkom môže byť i neurčitok slovesa, príslovka a akékoľvek neohybné slovo. Funkcia prívlastku teda nijako viditeľne nemotivuje použitie adnominálneho pádu. Vec treba preniesť na pôdu gramatických tvarov a slovných druhov. Je síce pravda, že pád podstatného mena tu má úlohu spojovacieho prostriedku medzi dvoma podstatnými menami a že je oporou prívlastkového vzťahu medzi nimi. Z funkcie prívlastku však nevyplýva jednoznačne použitie toho alebo iného adnominálneho pádu. Pád tu má totiž osobitnú úlohu. Vyjadruje veľmi všeobecné vecné vzťahy medzi javmi pomenovanými podstatným menom. Že sú to vecné vzťahy a že pri tom môže ísť o rozličné vzťahy, svedčia obmeny pádu pri tom istom podstatnom mene: *mrkanie mihálnic* (*mihálnice mrkajú*), *mrkanie mihálnicami* (*mrká mihálnicami*), *služby pracujúcich* (*pracujúci slúžia*), *služby pracujúcim* (*podniky slúžia pracujúcim*) ap. Zmenou pádu mení sa aj vecný vzťah, no syntaktická funkcia ostáva. Naopak, ten istý vecný vzťah môže byť podkladom rozličných syntaktických vzťahov

(*mrkať mihalnicami* — predmet, *mrkanie mihalnicami* — prí-
vlastok). Pravda, tu nastala aj zmena slovného druhu (*mrkať* — *mrka-
nie*), ktorá podmieňuje syntaktickú zmenu. Vec je však zložitejšia.

Ak necháme bokom genitív typu *postava karabiniéra*, kde je nad-
radeným členom nedejové podstatné meno, ostatné z uvedených prípadov
sú väzby nepôvodné. Ich prameň musíme vidieť v slovesných väzbách (*po-
danie ruky* — *podať ruku*; *služby pracujúcim* — *slúžiť pracujúcim*; *mrka-
nie mihalnicami* — *mrkať mihalnicami*). Vidíme, že pri premene slovesného
spojenia na spojenie menné niektoré pády ostávajú nezmenené (datív a
inštrumentál), iné sa menia (akuzatív na genitív). Ak zmena slovesa na
podstatné meno privodí zmenu väzby pridruženého podstatného mena, mo-
tiváciu novej väzby treba hľadať v nadradenom podstatnom mene. A nie je
náhoda, že nová väzba si žiada genitív. Podstatným menom vyjadrujeme
javy skutočnosti ako samostatne chápané javy. Tie isté javy pritom mô-
žeme vyjadriť i ako nesamostatné, napríklad prídavným menom alebo
slovesom: *výška stromu* — *vysoký strom*, *stavba* — *sused stavia*, *dom sa
stavia*. Vlastnosti a deje sú obsiahnuté v ich nositeľovi, spadajú s ním
v jedno. Zatiaľ substantívne chápané javy sa v dôsledku svojej substantív-
nosti, t. j. v dôsledku svojho osamostatnenia, bránia splynutiu a ich vzťah
sa javí ako styk, dotyk,¹ nanajvýš ako čiastočná účasť jedného na druhom.
A pádom, ktorý takýto vzťah vyjadruje, je práve genitív. Tým sa vysvet-
ľuje, prečo podstatné meno neznáša pri sebe iné podstatné meno v akuza-
tíve, ktorý vyjadruje plnú účasť iného javu (napr. slovesného deja) na
jave pomenovanom podstatným menom v tomto páde. Väzba adnominál-
neho genitívu je teda podmienená čiste substantívnošťou nadradeného pod-
statného mena a je to väzba tesná, väzba v užšom slova zmysle. Typická
je práve v prípadoch, kde nadradeným členom je nedejové podstatné meno
(*postava karabiniéra*, *stretcha dcmu*). Tu nemôže byť ani reči o mo-
tivácii genitívu slovesným dejom alebo pôvodnou slovesnou väzbou; takejto
pôvodnej väzby tu jednoducho niet.

Vráťme sa však k druhej eventualite našej obmeny. Ak sa pri zmene slo-
vesa na podstatné meno pád pridruženého podstatného mena nemení (*slú-
žiť pracujúcim* — *služba pracujúcim*), to znamená, že motivácia pádu (da-
tívu alebo inštrumentálu) slovesným dejom ostáva zachovaná. Pôvodný
slovesný dej však vystupuje už v novej druhovej forme, v rámci podstat-
ného mena a figuruje tu len ako opisný moment, odvodzovací základ sub-
stantívneho pomenovania (*poda-nie*, *mrka-nie*, *služ-ba*). Pretože tento mo-
ment sa i zo svojho úzadia uplatňuje navonok gramaticky, motiváciou
pádu, treba ho pokladať za gramatickú kategóriu. Dejový význam je však

¹ Adam Heinz, *Genetivus w indoeuropeskim systemie przypadkowym*, Warszawa
1955, 35 n.

v substantívnej podobe už len oslabenou kategóriou. Bolo by tu možné hovoriť o druhotnej kategórii, resp. o subkategórii deja v dejových podstatných menách. Datív a inštrumentál pri podstatnom mene sú teda viazané na dejové podstatné mená a sú motivované subkategóriou deja v nich a nie ich substantívnosťou. Sú k nadradenému podstatnému menu ľahostajné a nemôžeme ich pokladať za také adnominálne pády, ako je adnominálny genitív. Pri datíve je to aj ľahko pochopiteľné, pretože datív vyjadruje ešte voľnejší vzťah dvoch javov než genitív. Ťažšie je už vysvetliť, prečo pripúšťa nadradené podstatné meno väzbu s inštrumentálom. Tento pád je totiž do istej miery podobný akuzatívu. Vyjadruje plnú, i keď len prechodnú účasť iného javu na danom jave (*zatriasť konárom*). Adnominálny inštrumentál by teda vyjadroval totožnosť, splynutie dvoch substantívnych javov, čo povahe substantívnosti odporuje. Táto väzba však jestvuje. Treba potom pripustiť, že sa pri tom uplatňuje ďalší moment, hierarchia pádov. Inštrumentál vyjadruje okrajovú, periférnu polohu inštrumentálneho javu vzhľadom na vedúci jav a to dovoľuje jeho použitie i pri podstatnom mene. I tak sa však do istej miery cíti — mohli by sme povedať — „násilnosť“ tejto väzby (*naštudovanie opery dirigentom ND*). Iba potreba zomknutého výrazu a návyk oslabujú tento pocit, „premáhajú odpor“ substantíva proti tejto väzbe a „vnucujú“ ju. To ostatne nie je v jazyku jav zriedkavý. Vysvetľuje však, prečo sa niekedy adnominálny inštrumentál cíti štylisticky ako ľarbavý, neobratný.

Používanie adnominálnych pádov v spisovnej slovenčine je v praxi stále častejšie. Nezriedka sa však väzba zneužíva, takže sa treba pýtať, kde sú hranice jej možností. Preberieme jednotlivé typy, ktoré sa v dnešnej spisovnej praxi vyskytujú.

Adnominálny genitív pri dejových podstatných menách vyjadruje podmet alebo predmet pôvodnej slovesnej väzby, z ktorej daná väzba vznikla.

Tzv. *prívlastkový genitív podmetu* býva pri dejových podstatných menách odvodených od nepredmetových slovies:

U Ferancov čakali návrat svojich hostí netrpezlivo... (Kukučín) — Z pivničky bolo počuť len klokotanie vína, výdychy a odkašliavanie. (Žáry) — Slnko svietilo do Grabovca a plnilo ho zápachom dubového a cerového listia, pachom schnúcej zeme a hneďnúcej starej pažite. (Bednár) — Zvuk vozíkov sa postupne stráca v diaľke. (Králik) — Vtom bolo počuť na ceste ťažký, ustatý dupot koňa. (Jégé) — Ani škrek dieťaťa ich nekormúti. (Timrava) — Vrava chlapov zvučno ozýva sa nocou a ženy spustili nárek. (Timrava) — Stratíš sa vo večnosti jak ševel krídel vtáčích. (Smrek) — Počuješ duté hučanie Hrona? (Sládkovič) — Stopoval som očami krčovitých pohybov jej úst. (Švantner)

Prípady s dejovým podstatným menom utvoreným od predmetových slovies neprechodných s väzbou v holom datíve a inštrumentáli bývajú zriedkavejšie. Je to pravdepodobne preto, že sa tu obyčajne vyjadruje aj pôvodný predmet v datíve alebo inštrumentáli, takže dejové podstatné meno je zaťažené vo svojom význame dvoma rozličnými smermi (*plesnutie matky dvermi, rada otca synovi*):

Mnoho sa nahovorilo o nenávisti a pohŕdaní romantikov davom aj u Lermontova. (A. Matuška)

V takýchto väzbách sa spravidla genitív podmetu nahrádza privlastňovacím prídavným menom alebo zámenom:

Podľa uverejnených konceptov odpovede Hviezdoslavovej Hurbanovi vidíme, že sa práve v nich mladý básnik sústreďuje na podstatné otázky. (Petrus)

Častejšie sú prípady pri dejových menách od týchto slovies s väzbou v predložkovom páde:

Neblahé účinky alkoholu na duševný život človeka nie sú len vecou jednotlivca, lebo sa prejavujú v spoločnosti a škodia jej. (tlač) — Medzičasom vzniklé ochladenie nevyplývalo totiž len zo sklamaní rímskej kúrie nad zlyhaním franskej pomoci v bulharskom prípade... (Dekan) — V ďalšej fáze preto nastáva odlučovanie vzniknutých kyselín od vedľajších oxydačných produktov. (tlač) — J. A. Komenský vyšiel z ľudu a poznal biedu a neľudské zachádzanie vládnucej triedy s poddanými, cítil s ľuďom a tlmočil jeho nespokojnosť a odpor proti vykorisťovateľom. (Vajcík) — Hôrní chlapci splňali celým svojím bojovým úsilím odvekú túžbu ľudu po sociálnej spravodlivosti a slobode. (tlač) — Ich rozdielna stavba je práve výsledkom pôsobenia špecifických antigénnych vlastností choroboplodných mikroorganizmov na celú látkovú premenu v tele. (tlač) — Vplyv gama globulínu na výskyt detskej obrny. (tlač) — Návrh Komenského na zachovanie svetového mieru, najmä zriadením slobodnej federácie európskych národov s nadradenou organizáciou mierového súdu, je i dnes aktuálny. (Vajcík) — Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa začína všeobecný útok vládnucej triedy na slovenský život. (tlač)

Pri dejových podstatných menách odvodených od prechodných slovies vyjadruje sa genitívom pôvodný predmet:

Najmä upotrebovanie vreckovky dalo podnet k mnohým a nie veľmi vkusným vtipom. (Jégé) — „Ja sa neprotivím nikdy veci rozumnej,“ doložil ako na vysvetlenie svojho rozhorlenia. (Kukučín) — Nájdúc skutočnú príčinu, žiadal vyslovenie pokuty. (Záborský) — Zrýchlime a zlacníme výrobu filmov? (tlač) — Málokde sa stretneš s takým podrobným opisom koní ako v tomto časopise. (Mráz) — Vo vzťahoch z hospodárskych zmlúv náhoda škody hrá síce dôležitú úlohu, ale nie prvoradú. (Spišiak) — Podobný je právny stav, keď ide o stavbu lode v našich lode-

niciach. (Spišiak) — Ak vraj Fuggerovci neobnovia dodávky kovu, kráľ im vezme nájom baní. (Karvaš) — Voliči kontrolujú plnenie sľubov. (tlač) — V Nižnej na Orave prejdú postupne na výrobu televízorov. (tlač)

Sem patrí i genitív po činiteľských podstatných menách.²

Silónové rebriky uľahčujú tejto jesene prácu zberačov lesných plodov. (tlač) — Ondrej bol veľký milovník toho jedla... (Kukučín) — Ja vraždil, páchatel som viny. (Hviezdoslav) — V škole nadaná učiteľka a oduševnená matka detí, v domoch buditeľka povedomia. (Kukučín) — Mladí boli vyznavačmi, ako sa rozumie, zvrhovanej slobody... (Tartarka) — Ste slobody strážcami... (tlač) — Družstevný pastier oviec v Tursku bol kedysi tehliarskym robotníkom. (Hečko)

Pôvodný podmet možno pri týchto dejových podstatných menách vyjadriť genitívom len vtedy, ak stoja bez pôvodného predmetu:

Kreslenie žiakov výdatne pomáha pri vytváraní návykov písania. (tlač) — Štúdium žien tu treba uprednostňovať. (tlač) — Napomenutie rodičov sa ukázalo neúčinným. (tlač)

Tento genitív však nie je bez významovej nejasnosti³ a stretávame sa s ním redšie. Nejasné sú napríklad väzby:

Výchova rodičov musí ísť ruka v ruke s výchovou školskou. (tlač)

V takýchto prípadoch pomáha nie dosť obratná predložková väzba:

Výchova zo strany rodičov musí ísť ruka v ruke s výchovou školskou.

Príklad na obratné vyjadrenie pôvodného podmetu i predmetu:

Dáva predpoklady lepšej orientácie pri voľbe povolania mládeže a má podstatný význam aj pre industrializáciu poľnohospodárstva a socializáciu dediny. (Čečetka)

Lepšia je náhrada prídavným menom alebo zámenom:

Rodičovská výchova musí ísť ruka v ruke s výchovou školskou. V Listoch do neba, v Labyrinte sveta a v Štastí národa ostro bičuje zhýralý život boháčov, ich neľudské vykorisťovanie chudobných... (Vajcík)

Podobne i pri pôvodnom predmete v datíve a inštrumentáli: *matkino plesnutie dvermi, otcova rada synovi*, a pri pôvodnom predmete v predložkovom páde:

Komenského návrh na zachovanie svetového mieru, najmä zriadením slobodnej federácie európskych národov s nadradenou organizáciou mierového súdu, je i dnes aktuálny. (Vajcík) — Rozhodovať tu budú záujem diváka a jeho náročnosť na kvalitu obrazu. (tlač)

² Pozri k tomu Jozef Štolc, *K syntaxi činiteľských a dejových podstatných mien*, Slovo a tvar II, 1948, 6 n.

³ Štolc, c. d. 10.

Pôvodný podmet v genitíve sa znesie, ak nezáleží na významovom kolísaní, t. j. keď nerozhoduje, či genitív chápeme ako pôvodný podmet alebo ako pôvodný predmet:

Opätoval to vrele stisnutie ruky a bol hrdý, že ho mohol opäťovať. (Jégé) — Mäkký stisk jej ruky ho uistoval, že ho neopustí. (Jégé)

Spravidla sa však pôvodný podmet pri dejových podstatných menách odvodených od prechodných sloviess vyjadruje inštrumentálom:

Invázia je napadnutie organizmu parazitmi. Reinvázia je opätovné nakazenie organizmu tými istými parazitmi po prekonaní alebo vyliečení prvého nakazenia. (tlač) — Takéto zhodnotenie práce kritikom-súčasníkom znamenalo uznanie J. Vlčka za vedúci literárno-kritický zjav v 80-tych rokoch. (Petrus) — Poukazujúc na tieto nezrovnalosti, už Dobrovský a po ňom novšie Spangenberg kriticky odmietli tradíciu o pokrstení Bořivoja Metodóm... (Dekan) — Začatie konania v občianskoprávných veciach z úradnej povinnosti je vykonanie prvého procesného úkonu súdom z jeho vlastnej iniciatívy v určitých, v zákone označených veciach. (tlač) — Napomenutie chlapca rodičmi nemalo nijakého účinku. (tlač) — Vysvetlenie niektorých podrobností dvoma očitými svedkami vnieslo do celej veci jasno. (tlač)

Dej sa tu chápe viacej z hľadiska zasiahnutého predmetu ako z hľadiska činiteľa, takže dejové substantívum má vlastne pasívny význam a inštrumentál možno potom vykladať i ako pôvodcu stavu.

Zriedkavo sa vyskytuje adnominálny genitív za pôvodný genitív predmetu a času:

Smrť brata Lothara 29. septembra 855 ho postavila pred riešenie nástupníckej otázky v Austrii... (Dekan) — Opravdivý začiatok tohoto zatúženia národov za vzdelanosťou, za duchom ľudským je ale prichytenie sa národa svojej reči materinskej, bo táto je najlepší a samojedine primeraný prostriedok ku vzdelaniu národa... (Štúr)

Adnominálny datív zastupuje pôvodný predmetový datív pri prechodných i neprechodných slovesách:

Náhrada ušlého zisku olympionikom. (tlač) — To bolo riadne sypanie jačmeňa domácej hydine, z ktorého sa malo dostať zrnko i významnému, bystrému kohútovi. (Jesenský) — K poručenským veciam patrí udeľovanie súhlasu poručníkovi vo všetkých dôležitých veciach, či ide o osobu poručenca alebo o správu jeho majetku. Patrí k nim aj ustanovenie opatrovníka osobám, ktoré nie sú samy schopné spravovať svoje veci a hájiť svoje práva... (tlač) — Podľa uverejnených konceptov odpovede Hviezdoslavovej Hurbánovi vidíme, že sa práve v nich mladý básnik sústreďuje na podstatné otázky. (Petrus) — Vypovedanie vojny Poľsku bolo skúšobným kameňom masovej základne fašistického režimu. (Gosiorovský) — Tie

hlboké úklonky, to strhanie klobúkov už zďaleka pred každým čierno oblečeným, to ustavične rúk bozkávanie každému skoro vyššiemu, známemu, neznámemu dostatočne ukazujú úzku, utlačenú povahu nášho ľudu. (Štúr)

Ďalej stojí za pôvodný datív jediného predmetu pri slovesách a pri prídavných menách:

Matka cítila v tom výčitku sebe i životu, ktorý mu dala, a zamlkla i zosmutnela. (Ondrejov) — Prekážky životnej plnosti sa ukázali inde. (A. Matuška) — Pomoc baniam — trvalá úloha. (tlač) — Život ale je dvojaký, telesný a duchovný; tamten záleží v zadosťučinení potrebám prirodzeným, tento vo vykonávaní potrieb duchovných... (Štúr) — ...naša pomoc dieťaťu má byť ohľaduplná... (Jurovský) — Zlepšujú služby zákazníkom. (tlač) — Avarska táktika vyhýbania sa boju, taká charakteristická pre všetky jazdecké národy, sa plne osvedčila... (Dekan) — Pravda ani v časoch, keď sa v Tolstom zakončil proces odcudzovania sa kultúre a svetu vzdelaných spoločenských skupín, nevládal sa vzdať umeleckej činnosti. (Mráz) — V procese prispôsobovania meniacim sa životným podmienkam vonkajšieho prostredia sa živá hmota stále vyvíjala a dostala sa na vyššie stupne. (tlač) — Adaptácia je prispôbenie organizmu alebo súboru organizmov tvarom, funkciou alebo spôsobom života vonkajším životným podmienkam. (tlač) — Podobnosť otcovi bila do očí. (úzus) — Vernosť danému sľubu však nikdy neporušil. (úzus) — Prístupnosť filmu mládeži treba v niektorých prípadoch starostlivejšie uvážiť. (tlač)

Vcelku je adnominálny datív väzba pomerne zriedkavá.

Oveľa častejší a rozmanitejší je adnominálny inštrumentál. Býva náhradou za pôvodný:

a) *inštrumentál zásahu:*

Začul som, ako sa raz dvere otvorili, pár vŕzgajúcich krokov a plesnutie dverí. (Jesenský) — Ostatní boli všeobecní, na stretanie medzi ľuďmi a poklony hlavou v kaviarni za druhým stolom. (Tatarka) — Narábanie kladivom, kliešťami, motykou, rýľom, pílkou a pod. okrem toho v značnej miere nadväzuje na isté vrodené reflexy... (Čečetka) — Medzi zanedbávané disciplíny patrí u nás najmä vrh kladivom. (úzus) — Tak isto chorobné šklbanie, potrhávanie očami, nazývané nystagmus, je nervovou poruchou a jeho liečenie patrí do spoločnej starostlivosti nervových a očných lekárov. (tlač)

b) *inštrumentál cieľa:*

Najzávažnejšou otázkou je zásobenie všetkých cestujúcich dostatočným množstvom kyslíka. (tlač) — Mnoho sa nahovorilo o pohrdaní romantikov davom aj u Lermontova. (A. Matuška) — Zafaženie urbárnej pôdy daňami, dávkami a rozličnými služobnosťami robilo čistý príjem z tejto pôdy často veľmi problematickým. (Rapant) — Na druhej strane sa musíme vyhýbať zbytočnému plytvaniu vodou. (tlač)

c) inštrumentál obsahu:

...po nasýtení sa exotickými vzruchmi idylizuje si krásu domova a svoju zakotvenosť v ňom. (Mráz) — Ochorenie tetanom môže postihnúť dospelého i dieťa. (tlač) — Práve v nich prebieha nasýtenie krvi kyslíkom. (tlač) — V jednotlivých spomínaných oddieloch srdca a pľúc meria sa tlak a odoberajú vzorky krvi pre určenie jej nasýtenosti kyslíkom a kyslíčnikom uhličitým. (tlač)

d) inštrumentál nástroja:

Zas robota motykou a lopatou... (Kukučín) — Tá práca slá-
čikom a hmaty prstami! (úzus) — Zobudím sa a počujem šušťanie
papierom a štrkot kľúčmi. (úzus) — Škoda takej sily na čarbika-
nie brkom. (Rázusová-Martáková) — Bude veriť dotiaľ, kým zelenomiská
mastná hlina nepreschne natoľko, že bude už súca na krájanie pluhom.
(Hečko) — Musíme pamätať na možnosť zanesenia zárodkov rukami
do úst. (tlač) — Prirodzené priestorové videnie, ktoré sa uskutočňuje pri poze-
raní sa voľnými očami na priestor a predmety v ňom rozložené, umožňuje
skutočnosť, že každé oko dostáva samostatný obraz. (tlač) — Na okopaninách
skypíme povrchovú vrstvu ornej pôdy okopávaním motykami, plečkami... (tlač)

e) inštrumentál prostriedku:

Ináč Amerika boli cesty rýchlikom, mihotavé obrázky. (Tatarka) —
Zaplátanie strechy niekoľkými šindľami nedá sa ešte pokladať za pekný
čin... (Hečko) — Oveľa bezpečnejším prostriedkom je ochranné očkovanie
zdravých jednotlivcov protitetanovou očkovacou látkou. (tlač) — V porov-
naní so zastaraným pohonom skupinovými transmisiami je tento po-
hon bezpečnejší. (tlač) — Výsledkom ich spoločnej činnosti je skvasovanie
cukrov mliečnymi baktériami. (tlač) — Doprava na smenu auto-
busmi umožňuje baníkom, aby sa dostali na pracovisko odpočinutí, čerství a
v plnej sile. (tlač) — Treba dosiahnuť odstránenie otravy nikotínom a
alkoholom, priemyselnými jedmi, dymom a škodlivými plynmi.
(tlač)

f) inštrumentál príčiny a zreteľa (zriedkavo):

...pred chvíľou vymrela rodina na otravu planými hríbmi... (Karvaš)
— Hrozila im smrť hladom. (úzus) — Používa sa najmä metóda niekoľko-
násobného zrážania krvného séra alkoholom. (tlač) — Adaptácia je
prispôsobovanie organizmu alebo súboru organizmov tvarom, funk-
ciou alebo spôsobom života vonkajším životným podmienkam. (tlač)

g) inštrumentál pôvodcu činnosti a stavu:

Pod vplyvom sklárstva vznikol podomový obchod so sklom a zasklievanie
oblokov podomovými remeselníkmi. (tlač) — ... táto svetodejná udalosť
zvestovala koniec vykorisťovania človeka človekom... (tlač) —
Deje sa tak nie pod vplyvom porážky slovenskej buržoázie, ani nie pod vplyvom
nesplnenia jej sľubov cisárskou Viedňou, ale úmerne s tým ako rástla

hospodárska moc slovenskej buržoázie. (Petrus) — Často sa diskutuje o podávaní alkoholického nápoja ako prvej pomoci pri uštipnutí hadom. (tlač) — Anemofília je opeľovanie vetrom. (tlač) — Do prvého obdobia spadá aj vojenské prepadnutie Poľska hitlerovským Nemeckom. (Gosiorovský)

h) *inštrumentál spôsobu:*

Predmetná kumulácia žaloby je uplatnenie viacerých nárokov žalobou. (tlač) — Čítanie novín považuje sa za sabotáž a tresce sa smrťou zastrelením. (Mináč) — Zrušenie urbára zákonnou cestou. (Štúr) — Rýchle vyčerpanie pôdy poľnohospodárstvom vykonávaným na spôsob kopaničiárstva nútilo obyvateľstvo na častú zmenu sídel. (Dejiny Slovenska) — Hospodárska meliorácia je zlepšenie úrodnosti pôdy agrotechnickými zásahmi. (tlač) — Odvodňovanie pomocou vegetácie je odvodňovanie zvýšením transpirácie. (tlač)

ch) *inštrumentál miesta:*

...terajší môj život je ako cesta skalnatým hrebeňom. (Bednár) — Skoro vo všetkých závodoch sa zriadila doprava osadenstva jama mi, takže baníci nemusia už po smene liezť po rebríkoch na povrch... (tlač) — Použitie tvrdej napájacej vody zapríčiňuje vylučovanie kotolného kameňa na stenách kotla, čo sťažuje prestup tepla kotlovým plechom. (tlač) — Na ten dubas dvorom, hurt, krik gazdov známy i gazdiná vyšla, byvšia za krosnami... (Hviezdoslav) — Boli to tri dni pochodu lesmi a lúkami, dedinami a mestečkami... (Mináč)

i) *inštrumentál času (zriedka):*

Prechádzky jarom. Prechádzky letom. (nadpisy — Hviezdoslav) — Čo má znamenať ten krik nočnou hodinou? (úzus)

Od týchto prísne adnominálnych (adnominálnych s výhradou, ktorú sme uviedli na začiatku) väzieb treba odlišovať prípady, kde podstatné meno, i keď stojí tesne pri inom podstatnom mene, nemá k nemu priamy vzťah:

Pomník obetiam svetovej vojny. (Chrobák) — Vidíte, aká výbava dcére! (úzus) — Aká poctivosť môjmu príbytku z takej váženej návštevy! (Kukučín) — Pripomienky výrobe i obchodu. (tlač) — Upozornenie predplatiteľom nášho časopisu. (tlač) — Ak k tomu uvážime, že Vajanského Suchá ratolesť našla kladný ohlas i z ruskej strany, ako o tom svedčí Vajanského list J. Vlčkovi, je potom len samozrejmé, že i sám Vajanský bol utvrdzovaný i zo strany literárnej kritiky o správnosti svojej tvorivej cesty a v nej i pokračoval. (Petrus)

Ide tu o prospechový alebo cieľový datív s elipsou slovesného tvaru (*pomník vybudovaný obetiam, list napísaný Vlčkovi ap.*).

Ešte zreteľnejšie je to v prípadoch:

„Čo to? Psu mucha... (Záborský) — Na výstrahu ostatným. (Karvaš)

Podobne je to i pri prísudkovom nominatíve a inštrumentáli s vynechanou sponou:

Jozef Murgaš — priekopník rádiotelegrafie. (tlač) — Vodná sila — najdôležitejší zdroj energetickej základne. (tlač) — Gama globulín — prostriedok proti infekčným chorobám. (tlač) — Stopové prvky — stáli sprievodcovia minerálov a hornín. (tlač) — „Husie ostrovy“ — zaujímavá prírodná rezervácia. (tlač) — Jednobunkové živočíchy — pôvodcovia chorôb. (tlač) — Ivan Hálek — šíriteľ vedeckej pravdy. (tlač)

Estrádna činnosť stále slabinou. (tlač) — Veda uzavretá do seba — malou pomocou. (tlač)

Tak isto aj iné druhy inštrumentálu:

Družica každým dňom o tri sekundy pomalšie. (tlač) — Jaskyne očami bádateľov. (tlač)

Za pravý adnominálny pád nemožno pokladať ani tzv. menovací nominatív:

Súťaží sa v úlohe „Obhacovanie našich pôd humusom a ošetrovanie maštalných hnojív“. (tlač)

Podobne: *knih*a *Príbehy z divočiny, v meste Marseille, chlap menom Ondík*.

Pôvodne sú to vlastne citáty s charakterom priamej reči, ktoré sa neskoršie po strate tohto charakteru mechanicky pričlenili k podstatnému menu. Podobne sú mechanicky pričlenené i nominatívy, ktoré vyjadrujú miestne určenie:

Hrá sa s Tatranom Prešov. Býva v Košiciach, Hrnčiarska ulica 4. Pracuje v Tatrahane Kežmarok.

Starostlivé vyjadrovanie si tu žiada väzbový pád. Okrem menovacieho nominatívu možno uviesť aj iné pády v tomto menovacom význame:

Prvá požiadavka nového predsedu vlády: Plnú moc. (tlač) — Prvé svoje vedecké dielo Raketou k planetám vydal roku 1923. (tlač) — Akcia „Deťom“. (tlač)

Za pravé adnominálne pády nepokladáme ďalej kongruentné pády vo funkcii zhodného prívlastku:

I v ďalšom odstupe po operácii sa pacientovi reumatikovi podáva penicilín vždy, kedykoľvek ochorie na zápal hltanovej bránky. (tlač) — Molekuly možno oddeliť od seba dvojakou cestou: odparením alebo rozpustením. (tlač) — Raketa môže byť umiestnená na lietadle-urýchľovači, ktoré sa zase umiestňuje na lietadle-nosiči. (tlač) — Raketa-nositeľ, ktorá využije ťah svojich kvapalnoreaktívnych motorov, dopraví umelú družicu Zeme na určenú dráhu. (tlač)

Oslabený adnominálny charakter majú väzby s druhotnými predložkami

alebo s podstatnými menami, ktoré sa v dôsledku svojho zovšeobecnenia blížia v platnosti k predložkám:

Repu zbavujeme listia pomocou noža alebo kosáka. (tlač) — Koža je orgán, prostredníctvom ktorého prichádza človek do priameho styku s vonkajším prostredím. (tlač) — Niekedy v dôsledku chronického kataru žalúdka vymiznú žľazové bunky žalúdočnej sliznice. (tlač) — Výsledok bol ten, že po niekoľkých takých letoch sa mohol za pomoci zraku dostatočne orientovať. (tlač) — Poľným krmovinám sa prestala uberať plocha v prospech iných, zdanlivo dôležitejších plodín. (tlač) — Postupom času sa stanú človeku prístupnými i priestory vesmíru. (tlač) — Vplyvom ich elektrického náboja sa elektromagnetické vlny lámu a vrátia sa k Zemi, do antény rádioprijímača. (tlač)

Vôbec nie adnominálne sú väzby druhotných predložiek a im podobných výrazov s datívom, ktorý je oslabeným adverbálnym datívom cieľa:

Študenti vytrvale doň čmárali navzdory režimovým profesorom politické heslá... (Tatarka) — Vďaka vytvoreným nervovým spojeniam môžu tieto zmeny v nervových bunkách... vzniknúť aj bez pôsobenia podnetu, ktorý ich vyvolal... (tlač) — Kvôli využitiu vlastností niektorých izotopov, ktoré sa účinnejšie delia pod vplyvom pomalých neutrónov, používajú sa v reaktoroch hmoty — spomaľovače. (tlač) — V ústrety sjazdu slovenských spisovateľov. (tlač) — Stanislav, nútiac sa k vážnosti, nechcel tancovať napriek naliehaniu tanečníč. (Timrava)

Väzba celkom zanikla v rekčných zloženinách: *rukolapnosť, radodajnosť, mrazuvzdornosť, trestuhodnosť, pomstychtivosť, krvilačnosť, práceschopnosť* ap.

Ako štylisticky hodnotiť adnominálne väzby? Ich hodnota vyplýva z funkcie, ktorú vykonávajú pri vyjadrení myšlienky. Uviedli sme, že adnominálne väzby majú svoj pôvod vo väzbách adverbálnych. Premena týchto príslovesných väzieb na väzby prímenné je vlastne zhusťovaním, zomknutím vetnej stavby. Pri zomknutej stavbe vety sa spojí niekoľko faktov v jeden zložitý myšlienkový celok. Takéto vyjadrenie sa žiada, keď treba podať vec v jej zložitosti, v jej zreťazenosti s faktami, ktoré ju dokresľujú, podmieňujú, ktoré ukazujú jej dosah a vôbec jej dialektickú súvislosť s okolím. Tendenciu k takému chápaniu javov badáme v tzv. pojmovom myslení a vyjadrovaní, ako sa s ním stretávame predovšetkým v odborných štýloch.

Najmä genitív sa výdatne uplatňuje ako prostriedok zomknutého výrazu. Použitie genitívu je obmedzené iba jedinou podmienkou: aby nadradený výraz bol podstatným menom, čo znamená, že významovo má veľmi všeobecnú platnosť. To potom dovoľuje vytvárať celé reťaze podstatných mien viazaných navzájom genitívom:⁴

⁴ Všetky ďalšie príklady, pokiaľ osobitne neuvádza ich pôvod, sú z odbornej tlače.

Vzrast maximálnej rýchlosti letu je dobrou charakteristikou stále sa stupňujúceho tempa vývoja. — Tomuto rámcu vývoja výkonnosti leteckých motorov a zodpovedajúcemu rastu váhy lietadla zodpovedá i vývoj jednotlivých koncepcií. — Priebehy celkových účinností jednotlivých druhov pohonov sú nasledovné... — Nosenie nesprávnej obuvi je príčinou vzniku mnohých neduhov nôh. — Zachovanie zásad sterility operačného výkonu prispelo k lepším výsledkom. — Zmena stupňa kyslosti vody pôsobí síce len veľmi slabo na živú hmotu, ale predsa nie je celkom bez účinku. — Pod vplyvom sily tahu motora druhého stupňa prejde raketa na naklonenejšiu dráhu. — Nový spôsob úpravy nerastných surovín sa zakladá na využití rozdielnej zmáčateľnosti povrchu rôznych nerastov.

Nadužívanie genitívu napomáha aj okolnosť, že sa ním nahrádzujú aj iné adnominálne väzby:

Videl pred očima hrúzy a priepasti sa otvárať; ako blesk preletela mu hlavou myšlienka pomsty [miesto: *myšlienka na pomstu*]. (Hurban) — Školy ľudu sú už zanedbané, učitelia sú najviac skromne platení, a tak z väčšej čiastky takí ľudia, ktorí myslia, že si inde cestu prerazia, sa ani na učiteľstvo neoddávaajú, istí súc toho, že chatrnú dostanú o d m e n u svojej práce [miesto: *odmenu za svoju prácu*]... (Štúr) — Výsledky horúčkovitého vývoja o b d o b i a druhej svetovej vojny sa prejavili ďalším búrlivým rozvojom leteckej techniky hneď v prvých povojnových rokoch [miesto: *vývoja v období druhej svetovej vojny*]. — Práca dvoch rokov vyšla celkom na zmar [miesto: *práca za dva roky*]. — Šetrenie síl v našom ligovom futbale? [miesto: *šetrenie silami*]. — Choroby srdca a ciev môžeme rozdeliť na dve časti: na ochorenie mladého a detského v e k u a na ochorenie staršieho v e k u [miesto: *ochorenie v mladom veku*]. — Ďalší vývoj jednoplošníkov s piestovým motorom, vedený snahou z v y š o v a n i a rýchlosti letu, viedol k zvyšovaniu váhy prázdneho lietadla za súčasného zníženia užitočného zaťaženia [miesto: *snahou po zvyšovaní*].

Tu vyvstáva celkom naliehavo otázka, kde je hranica v takomto používaní genitívu. V reťaziach: *priebehy účinností jednotlivých druhov pohonov, vplyv sily tahu motora druhého stupňa, schválenie návrhu plánu výstavby mesta, veľkosť prírastku rýchlosti lietadla* už cítime iba mechanické nakopenie pojmov, v ktorom sa vlastný význam jednotlivých genitívov stáva plochým a nevýrazným. Týmto sploštením významu možno vysvetliť, že sa genitívom často nahrádzajú, ako sme uviedli, aj väzby s inými pádmami (nezriedka i nesprávne, napríklad zo spomenutých príkladov: *vývoj obdobia druhej svetovej vojny, snaha zvyšovania*). Tým možno vysvetliť napr. i nenáležitú zeugmu prívlastkového genitívu podmetu a predmetu: *Upevňovanie a úspešný rast jestvujúcich JRD značne podmieňuje zakladanie nových JRD* [miesto: *upevňovanie jestvujúcich JRD a ich úspešný rast*].

Veľmi často vzniká reťaz genitívov pri používaní ustálených viacslôvných názvov pre isté javy:

Nové odlišné tvary reaktívnych lietadiel sú výsledkom úspešných výskumov pracovníkov aerodynamických laboratórií... — To treba naliehavo pripomenúť v týchto dňoch, keď sa dokončievajú nové plány škôl i plány činnosti združenia rodičov a priateľov školy, ktoré sú organizačnou základňou spolupráce školy s rodinou.

Združené pomenovanie tu vystupuje ako samostatná jednotka, nesplýva s ostatnými genitívami vo významovú reťaz, čo je zreteľnosti výrazu len na prospech. To potom možno zovšeobecniť v tom zmysle, že zreteľnosť reťaze genitívov možno dosiahnuť akoukoľvek diferenciaciou jednotlivých genitívov.

Môže to byť diferencovanosť čisto významová, spočívajúca napr. v striedaní konkrétnych a abstraktných, odvodených a neodvodených, životných a neživotných podstatných mien ap.:

Neustupujte pred tlakom nepriateľov jednoty. — Je to denník horolezca, písaný vysoko v tatranských dolinách za mrazivých zimných podvečerov, ktorý zachycuje zážitky účastníkov prvého kolektívneho zimného prechodu hlavným hrebeňom Vysokých Tatier.

Opakovanie dvoch rovnorodých substantív, napríklad slovesných podstatných mien, pôsobí ťažkopádne:

Značný rozdiel je v spôsobe prenášania podráždenia. — Z Komenského náhľadu na spoločnú funkciu vzdelania vyrástla aj požiadavka rozšírenia vzdelávania na celú spoločnosť. — To však nijako neznamená zanedbávanie popularizácie technológie trieskového spracovania kovu.

Aj prívlastky pomáhajú diferencovať reťaz adnominálnych pádov:

Umelé družice Zeme umožnia určiť priestorové rozloženia magnetického poľa Zeme, čo bude mať nemalý význam pri riešení tajomstva vzniku zemského magnetizmu. — Diétnu liečbu chorôb pečene delíme na liečbu prudkého ochorenia pečene a na liečbu zdĺhavých, chronických ochorení. — Ich rozdielna stavba je práve výsledkom pôsobenia špecifických antigénnych vlastností choroboplodných mikroorganizmov na celú látkovú premenu v tele.

Najúčinnjším prostriedkom je však striedanie rozličných pádov, najmä striedanie pádov bezpredložkových a predložkových:

Správna organizácia práce je nevyhnutnou podmienkou aj pre dôslednú osobnú hmotnú zainteresovanosť všetkých pracujúcich na čo najlepších výrobných úspechoch družstva. — Za nahromadenia chýb pri určení smeru a výšky letu rakety — nosiča nebude možné dostať družicu presne na určenú dráhu. — Tieto orientačné výskumy sú len prvou etapou v reťazi ďalších výskumov príčin strumy, ktoré stále intenzívne pokračujú. —

V snahe o takúto diferenciaciu dochádza k tvoreniu nových predložkových väzieb miesto jednoduchých adnominálnych pádov:

Tento rozpor dvoch táborov vyústil v krvavý zápas medzi španielskou feudálnou monarchiou a hospodársky i spoločensky pokročilými krajinami, Holandskom a Anglickom. — Táto skutočnosť dáva i nádej, že prispôsobenie organizmu na takéto podmienky je možné i na dlhší čas. — Izomorfné zastupovanie medzi dvoma zlúčeninami môže nastať len vtedy, keď majú analogické chemické vzorce. — Cieľ tejto politiky bude znovuvzkriesenie národov sveta vo svornosti; s urovnaním a odstránením vojen v ľudskom pokolení a so zamedzením i samých príčin k vojnám. — Komenský verí, že zabezpečí pokojné spolunažívanie medzi národmi.

Iné riešenie stereotypnosti je predložková väzba, ktorá je zeugmatickou obmenou holého pádu:

Rýchlejší rast produktivity práce oproti mzdám vytvára predpoklady pre trvalý rast životnej úrovne.

Alebo zmena slovosledu:

Len čo poľaví na žiaka vonkajší tlak zo strany vychovávateľa, prestáva i plnenie povinností.

Častým únikom z adnominálnej väzby je i náhrada substantíva prídavným menom:

Ťažká vysokohorská hrebeňová cesta bola už vyznačovaná dvoma pásmami... (Bednár) — Zlato je zmyslom života svetových podmaniteľov a všetkých ich spolupracovníkov. (Hečko) — V dobe príchodu Rastislavovho posolstva sa práve zaoberal i jazykovednými výskumami... (Dekan)

Ani pri datíve a inštrumentáli nie je vylúčené opakovanie, aj keď má len vonkajšie príčiny:

Charakterizujú ho... najmä dva znaky: snaha premyslenejším vyučovacím postupom, prísnejšou kvalifikáciou a zastrášaním žiakov prepadnutím donútiť ich plniť si základné školské povinnosti alebo otvorené rezignovanie pred nenapraviteľnosťou, nedbanlivosťou žiaka a prenášanie zodpovednosti za neprospech žiaka temer výlučne len na jeho rodinné pomery.

Vcelku sa však v dnešnom odbornom štýle uplatňuje nadmerné a premrštené používanie adnominálnych väzieb. Nie div, že sa potom často stretávame s nejasnosťami, s ťažkopádnyimi vetami a s anakolútmami:⁵

Dnes zlúčeniny najmä biologicky zaujímavé môžu byť označené pomocou umeľých rádioaktívnych izotopov alebo izotopov stálych ako uhlíkom, kyslíkom, dusíkom, fosforom, sírou, železom, vodíkom, draslíkom atď. — Po uložení na dno rieky a spojení sektorov pohyblivými manžetami boli rúry zasypané pomocou usmernených výbuchov normálnych trhavín zemínou na ochranu pred poškodením dopadom zeminy pri výbuchu atómových náloží. — V tejto dobe stretávame sa ešte v náhľadoch na súčasnú spoločnosť s rozpormi a nedôslednosťami, ktoré si vytvárali súčasníci z pozície stredovekej kresťanskej ideológie na človeka a spoločnosť. — Metóda indikátorov

⁵ K tomu pozri Štolc, c. d. 10.

sa zrodila v r. 1923, keď Hevessy prišiel na myšlienku použiť rádioizotop olova ako prostriedok na sledovanie absorpcie spomenutého prvku koreňmi rastlín pomocou žiarenia z neho vychádzajúceho.

Príklad na ironizovanie nadmerného používania adnominálnych väzieb:

Pri desaťminútovke hľadel pred seba so záduščno-lútostivo-vyčítavým pohľadom a k otázke podstatného zintenzívnenia propagácie odbúrania nadnormatívnych zásob správal sa nevšímavo. (Karvaš)

Zomknutosť výrazu, popri nej potom i nejasnosť a ťažkopádnosť sú však len jednou stránkou stylistickej hodnoty adnominálnych väzieb. Druhá ich stránka tkvie hlbšie v ich povahe. Vo vete je holý podmet, prísudok a predmet pásmom najvyššej aktuálnosti, pokiaľ ide o proces myslenia a zobrazovania skutočnosti. Premenou slovesnej väzby na adnominálnu sa daný fakt ocitá mimo tohto pásma, stáva sa neaktuálnym (*keď vychovávame žiakov — pri výchove žiakov*). Keď je takýchto adnominálnych väzieb nakopených v jednej vete mnoho, rozrastá sa pásmo neaktuálneho myslenia v mŕtvu, mechanickú masu, v ktorej sa aktuálne pásmo (podmet, prísudok a predmet) stráca. Adnominálne väzby teda vždy idú na úkor aktuálneho myslenia.

A tu sa kladie fundamentálna otázka, či môžeme široko používané adnominálne väzby pokladať za vnútornú náležitosť spisovného jazyka a či nie sú hádam nánosom z iných jazykov. Vieme napríklad, že na rozvoj adnominálnych väzieb v spisovnej praxi silne vplývajú preklady odbornej literatúry. Otázka však nestojí tak, či majú takéto väzby nejakú oporu v samom jazyku a v jeho tradícii, ale či sú v súlade s našimi myšlienkovými zvyklosťami.

Možno zo skúseností povedať, že slovenčina je citlivejšia na pomer aktuálneho a neaktuálneho vo vete ako iné jazyky (napríklad francúzština), kde sa adnominálne väzby cítia viac aktuálne. Nášmu spôsobu myslenia a vyjadrovania skôr vyhovuje užší záber faktu bez sprostredkujúceho reťazca abstraktných pojmov, ako sú povedzme slová: *otázka, problém, proces, priebeh, stav, svetlo, záležitosť, skutočnosť*, ktoré často nemajú pri rozvíjaní témy nijaký význam a sú len prázdnu výplňou. Takéto myslenie nemusí opakovať v každej vete znovu všetko, ale pracuje radšej implicitne s predchádzajúcim textom, pracuje s istou trpezlivosťou, ktorá počíta s tým, že niečo sa už povedalo v predchádzajúcej vete, že niečo sa rozumie i bez výslovného vyjadrenia a že s niečím treba vyčkať na nasledujúce vety. To vyžaduje prirodzene istú disciplínu, prísnejšiu hospodárnosť a logiku v prejave. Asi takto sa ukazujú dnešné zdravé tendencie v našej stylistickej praxi.

Skutočný význam a miesto adnominálnych väzieb sú teda skromnejšie, než by na to poukazovala dnešná priemerná prax. Tým sa nepopiera ich

užitočnosť a potreba vo vyjadrovaní. Oslabená aktuálnosť určuje tieto väzby hlavne na miesta v prejave, kde na aktuálnosti myslenia záleží menej. To sú napríklad nadpisy, heslá, definície, závery a podobne. Inde sa miera adnominálnych väzieb musí starostlivo uvažovať. Keďže však potreba dialektického myslenia si sama uplatní a zaistí primeranú mieru v používaní adnominálnych väzieb, ako normu v dnešnej situácii možno prijať tendenciu obmedzovať ich, nakoľko sa to dá. Najmä v prejavoch širokej a dennej spotreby (rozhlas, noviny, prednášky, obrázkové a popularizačné časopisy), ktoré sú priam zamorené adnominálnou frazeológiou. Náhradných prostriedkov máme po ruke nadostač: predložková, neurčitková a príčastná väzba, prídavné meno, zámeno, rozvedenie v celú vetu a tam, kde to ide, i vypustenie nepotrebných slov.

Vcelku možno podľa našich pozorovaní charakterizovať a hodnotiť používanie pádov pri dejových podstatných menách v dnešnej slovenčine takto:

Pomerne najviac je rozšírený adnominálny genitív. Vyhyba sa mu iba hovorový štýl a pokiaľ sa on opiera, i štýl básnický. Aj tu sa však s ním v intelektualizovanej reči stretneme.

Adnominálny datív a inštrumentál sa vyskytujú relatívne najčastejšie v odbornom štýle, len zriedka v štýle hovorovom. V básnickom štýle len v úvahe alebo tam, kde sa štylizuje odborná reč.

Genitív pôvodného podmetu s adnominálnym datívom alebo inštrumentálom pri tom istom podstatnom mene je všeobecne veľmi zriedkavý. V spojení s predložkovými pádmi je relatívne častý v odbornom štýle, v básnickej reči len ako v predchádzajúcom prípade. Relatívne častejší je v odbornom štýle genitív pôvodného predmetu v spojení s adnominálnym datívom a inštrumentálom, a najmä s predložkovými pádmi pri tom istom nadradenom podstatnom mene. Tieto väzby nájdeme pomerne veľmi často v úradnom, rečníckom, novinárskom a popularizačnom štýle. V krásnej literatúre len ako v predchádzajúcich prípadoch.

Refaz adominálnych genitívov sa vyskytne len v odbornom štýle, najmä v úradnom a technicko-prevádzkovom.

Používanie viacnásobných adnominálnych väzieb v dnešnej odbornej reči treba pokladať, najmä pokiaľ ide o aktuálny kontext, za nadmerné. Táto miera používania nezodpovedá nášmu spisovnému jazyku, a okrem toho v praktických štýloch, najmä popularizačnom a novinárskom, je štylisticky neprimeraná.

Marta Marsinová v jednej svojej štúdii¹ medziiným píše: „... bežná konštrukcia *mal sa u koho vyučiť toto remeslo* vyjadruje existenciu toho, kto bol predpokladom (= učiteľom) vyučenia niekoho. Ak tú istú konštrukciu vyslovíme pohrdavým tónom, stáva sa jej ekvivalentom nie vyjadrenie existencie, ale veta s modálnym podfarbením: škoda, že sa učil práve u človeka, ktorý je nesúci odborne, nehodný charakterove a pod., nebolo vhodné, aby sa učil atď.“ Autorka štúdie v uvedenom citáte konštatovala všeobecne, že so zmenou melódie vety mení sa i jej zmysel. Pravda, zmena zmyslu nenastáva len vo vetách so slovesom *mať*, ale aj v iných vetných konštrukciách.

V každom jazyku, a teda i v slovenčine nájdeme normálne konštatujúce vety, ktoré majú svoje expresívne vetné pendanty s opačným alebo takmer opačným zmyslom, hoci sa svojou gramatickou stavbou vôbec nelíšia. Na označovanie expresívnych vetných pendantov budeme používať v tomto príspevku L. Novákom navrhnutý termín: expresívne vetné dublety.

O prízvuku v slovenčine a o melódii slovenskej vety sa už písalo pomerne dosť, tak Štefan Krčméry,² Henrich Bartek,³ Ludovít Novák,⁴ Ferdinand Hoffmann,⁵ Stanislav Petřík,⁶ Ludvika Petříková,⁷ Ján Stanislav⁸ a novšie Milan Urbančok⁹ i Vlado Uhlár,¹⁰ o melódii vety v češtine najnovšie písali hlavne František Daneš¹¹ a Miloš Dokulil,¹² ktorý síce vý-

¹ M. Marsinová, *Dve konštrukcie so slovesom mať*, Jazykovedné štúdie I, SAV, Bratislava 1956, 107—114, citát str. 113.

² Št. Krčméry, *Melódia vety a prízvuk v slovenčine*, Slovenské pohľady XLVIII (1932), 474—488. — *O melódii slovenského vokativu*, SMS X, 122.

³ H. Bartek, *O prozódii*, Slovenské pohľady LI (1935), 379—400. — *Vetný a slovný prízvuk*, Naše divadlo IV (1931), 58 n. — *Správna výslovnosť slovenská*, Bratislava — T. Sv. Martin 1944.

⁴ L. Novák, *Jazykovedné poznámky k IX. divadelným pretekom*, Naše divadlo VII (1934), 122 n. — *Fonológia a štúdium slovenčiny*, SR II (1933—1934).

⁵ F. Hoffmann, *O slovnom prízvuku*, Slovenský jazyk I, 165—176.

⁶ S. Petřík, *O spôsoboch stredoslovenského zdôrazňovania prízvukom*, SR VI, 25 n., 72 n. — *K melódii školskej a vetnej*, SR V, 276—281. — *Dva príspevky k hudobnej stránke slovenskej vety*, Praha 1947.

⁷ L. Petříková, *K hudobnej stránke nárečia abaujského*, Praha 1947.

⁸ J. Stanislav, *O prízvuku*, Liptovské nárečia, T. Sv. Martin 1934, 91. — *Slovenská výslovnosť*, Osveta-Martin 1953.

⁹ M. Urbančok, *Príspevok k triedeniu opytovacích viet*, Jazykovedné štúdie I, SAV, Bratislava 1956, 213 n.

¹⁰ V. Uhlár, *Melódia opytovacích viet*, SR XXI (1956), 356 n.

¹¹ Fr. Daneš, *Príspevek k rozboru významové výstavby výpovědi*, Studie a práce

slovne hovorí, že „intonace mění, přehodnocuje modální smysl věty“, ale svoje tvrdenie neexemplifikuje. Ale ani jeden z uvedených autorov sa nedotkol podrobnejšie expresívnych vetných dubliet, ktoré sú gramaticky aj lexikálne celkom totožné so svojimi normálnymi konštatujúcimi vetnými pendantmi.

O melódii vety sa hovorí aj v Slovenskej gramatike,¹³ ale ani tu sa autori nezapodieľajú melódiou viet, ani viet so slovesom *mať*, o ktorých hovorí Marsinová.

V tejto práci zachováme tento postup: v prvej časti preberieme melódiu a význam viet konštatujúcich a ich expresívnych vetných dubliet, v druhej časti venujeme pozornosť vetám so slovesom *mať*, aké mala na mysli Marsinová.

* * *

Všimnime si najprv melódiu a význam jednoduchkej dvojčlennej vety: *Ja ti dám.*

Veta s melódiou pod I je kladná konštatujúca, pod II je expresívna dubleta s výhražným alebo s opačným zmyslom, aký má veta pod I. Veta pod III môže mať podľa situácie až trojaký zmysel: a) výhražný, b) utišujúci, chlácholivý a c) opačný ako veta pod I, čiže: „nedám ti“.

Rozdiel medzi melódiou normálnej konštatujúcej vety a expresívnej vetnej dublety by nám najlepšie ukázal oscilogram, ale predbežne sa musíme uspokojiť so znázornením melódie v notovej sústave,¹⁴ čo nám umožní zachytiť nielen intonáciu (melódiu), ale i rytmus.

Expresívne vetné dublety — ako uvidíme — nezávisia vždy od kontextu a vyskytujú sa len v istých situáciách. Ale máme aj expresívne vetné dublety, ktorých melódia závisí od kontextu. Uvedieme príklady: a) kladné konštatujúce súvetie: *Moja mať ma len rada videla, ale keď som niekomu za niečo nepoďakoval, to ma vyhrešila* (Kuk.); b) expresívna vetná dubleta: *Moja mať ma len rada videla, i ten kúsok chleba mi závidela*. V prvej

lingvistické I, Praha 1954, 263 n. — *Intonace a větu ve spisovné češtině*, Studie a práce lingvistické II, Praha 1957.

¹² M. Dokulil, *K modální výstavbě věty*, Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, 255 n.

¹³ E. Pauliny—J. Ružička—J. Štolc, *Slovenská gramatika*, Martin 1955.

¹⁴ Za láskavú pomoc pri notovaní vyslovujem úprimnú vďaku priateľovi Pavlovi Tonkovičovi, dirigentovi Čsl. rozhlasu v Bratislave.

vete pod a) sa kladne konštatuje, že matka rada videla patričného, kým prvá veta pod b) má opačný zmysel: „moja mať ma nerada videla“. V konštatujúcej vete pod a) je vetný dôraz na prvej slabike príslovky *rada*, kým v expresívnej dublete pod b) je vetný dôraz na prvej slabike slovesa *videla*. Lenže i v súvetí pod a) môže sa stať prvá veta expresívnou dubletou, ak vypustíme spojku — *ale* — a vedľajšia veta sa stane podmieňovacou, teda takto: *Moja mať ma len rada videla, keď* (= ak) *som niekomu za niečo nepoďakoval, to ma vyhrešila*. Takto má prvá veta opačný zmysel a je vlastne expresívnou dubletou.

Vyskytujú sa i súvetia, v ktorých ani vložená menná veta nerozhoduje o tom, či ide o súvetie konštatujúce a či o expresívnu dubletu, ale rozhodujúcou je jedine melódia. Príklad: *Čuš, sopliak, ty tomu rozumieš!* (Kľáľ), alebo v našej úprave: *Čuš, ty tomu rozumieš!* Obe uvedené vety môžu byť kladne konštatujúce aj expresívne dublety. Uvedieme ich melódiu:

konštatujúca expresívna

Čuš, so - pliak, ty to - mu ro - zu - mieš. Čuš, so - pliak, ty to - mu ro - zu - mieš

Čuš, ty to - mu ro - zu - mieš. Čuš, ty to - mu ro - zu - mieš!

Vety s expresívnou melódiou vyslovujú opak toho, čo tvrdia konštatujúce vety: *ty tomu nerozumieš, ty tomu figu rozumieš*.

I priama reč sa môže zmeniť z vety konštatujúcej na expresívnu dubletu: „*Poriadnej stvore dali predávať*“, *usúdil neznámy*. (Kuk.)

konštatujúca expresívna

Po - riad - nej stvo - re da - li pre - dá - vať.

Po - riad - nej stvo - re da - li pre - dá - vať!

Expresívna dubleta vyslovuje, že stvora, ktorej dali predávať, nebola poriadna, teda vlastne opak toho, čo tvrdí konštatujúca veta. Zmena významu nezávisí ani od poradia priamej reči, môže byť na začiatku aj úvodzacia veta: *Šepkala: „Vy ste dobrý, tatuško!“*

Pod II je melódia expresívnej dublety s opačným zmyslom, čiže: *Vy nie ste dobrý, tatuško*.

I
II

Vy ste dob-rý, ta - tuš - ko. Vy ste dob-rý, ta - tuš - ko !

A teraz si uvedieme dvojčlenné vety *Ja sa dožijem radosti z vás* (Taj.), *Pred pokladnicou nebolo stisku* (Kuk.), *Utrieme si rypák od pečienky* (Kuk.).

Ja sa do - ži - jem ra - dos - ti z vás.

Pred po - klad - ni - cou ne - bo - lo stis - ku !

Pred po - klad - ni - cou ne - bo - lo stis - ku.

U - trie - me si ry - pák od pe - čien - ky.

U - trie - me si ry - pák od pe - čien - ky !

Vety s výkričníkom na konci sú expresívne dublety konštatujúcich viet (s bodkou na konci). Zmyslom prvej vety je, že „sa nedožijem radosti“, zmyslom druhej, že „pred pokladnicou bol stisk“, a zmyslom tretej, že „si neutrieme rypák od pečienky“, čiže vlastne — „pečienku nebudeme jesť, pečienku nám nedajú“.

A teraz uvedieme úryvok z rozhovoru:

— *Var bys' tak chytro chcel pokosiť! Veď je to kus.*

— *Kus — kus! Jest mi tu kusa!* (Kuk.)

Var bys' tak chyt-ro chcel po - ko - siť! Veď je to kus !

Kus — kus ! Jest mi tu ku - sa !

Typicky pohrdavá melódia je v zdôraznenej mennej vete *Kus — kus!* a vo vete *Jest mi tu kusa!* — Vo zvolacej mennej vete *Kus — kus!* je pohrdanie vyjadrené implicitne a vysvitá len z melódie kontextu, lebo veta *Kus — kus!* sa môže intonovať i s obdivom, lenže vtedy tón druhého *kus* stúpne. Vo vete *Jest mi tu kusa!* vyslovuje sa pohrdanie, bagatelizovanie explicitne i lexikálnymi a gramatickými prostriedkami, a to etickým datívom zámena *ja* a genitívom substantíva *kus*. Melódia môže byť len taká, akú sme uviedli. Ekvivalentom vety — *Kus — kus!* — je vlastne negácia: *Čoby kus.* — *Horkýže kus.* — *Nijaký kus.* Ekvivalentom vety *Jest mi tu kusa!* je: *To je len taká škvarka.*

Expresívna vetná dubleta ku konštatujúcej neosobnej vete typu *zlodejov niet* značí, že „zlodeji sú“. Ich melódie sú takéto:

A teraz uvedieme vetu so zamlčaným podmetom, a to s objektívnym i subjektívnym poriadkom slov: *Hanbí sa ľudí. Ľudí sa hanbí.* Ich melódia:

Melódia vety *Hanbí sa ľudí* je konštatujúca, kým melódia vety *Ľudí sa hanbí* je ironizujúca, výsmešná.

* * *

A teraz o melódii expresívnych vetných dubliet so slovesom *mať* typu *Má ťa čo trápiť!*, ktorá je pendantom konštatujúcej vety *Má ťa čo trápiť.* Interpunkčne sa uvedené vety, pravda, líšia, lež ani gramaticky ani lexikálne niet medzi nimi nijakého rozdielu, no v hovorenej forme je medzi nimi podstatný rozdiel významový. Konštatujúca veta s klesavou melódiou zhruba priamočiarou značí kladné alebo i záporné konštatovanie skutočnosti, ktorú podávateľ adresuje prijímateľovi. Takú melódiu môžeme nazvať i melódiou objektívnou. Expresívna dubleta gramaticky a lexikálne tej istej konštatujúcej vety, s výkričníkom na konci, s melódiou — povedzme — „vlnovitou“, ktorú by sme mohli pomenovať i subjektívnou, značí vlastne opak toho, čo je obsahom konštatujúcej vety, teda približne asi toto: „netráp sa, bol by si vinovaty trápiť sa, čo by si sa trápil, škoda

sa ti trápiť“. Ako vidíme, uvedená expresívna dubleta má štyri významové ekvivalenty, ale môže ich mať i viac, pravda, pritom vyslovuje súčasne aj isté pohrdanie, bagatelizovanie toho, o čom sa hovorí v kontexte, alebo čo vyplýva zo situácie. Lenže jednoduchá záporová veta — *Netráp sa!* — s klesavou intonáciou, správnejšie s objektívnou intonáciou nám nepovie presne to, čo nám povie veta typu — *Má ťa čo trápiť!* — so subjektívnou, čiže „vlnovitou“ intonáciou. Ani uvedený ekvivalent — *Bol by si vinovatý trápiť sa* — nehovorí celkom to isté ako expresívna vetná dubleta. Pohrdavý, bagatelizujúci zmysel má len veta — *Čo by si sa trápil!* — a môže byť s ostatnými uvedenými ekvivalentmi miernou náhradou vety typu — *Má ťa čo trápiť!* — so subjektívnou intonáciou. Uvedieme melódie patričných viet:

Prvý takt znázorňuje objektívnu priamočiaru klesavú melódiu konštatujúcej vety s bodkou na konci, druhý takt znázorňuje subjektívnu „vlnovitú“ melódiu expresívnej dublety s výkričníkom na konci ako pendantu gramaticky a lexikálne tej istej konštatujúcej vety. Ako vidíme, vetná melódia je i v slovenčine významotvorným činiteľom a má teda fonologickú platnosť. Povedali sme, že uvedené vety — konštatujúca a jej expresívna dubleta — sa nelíšia ani gramaticky, ani lexikálne, len interpunkčne. Na koniec viet konštatujúcich s objektívnou priamočiarou klesavou melódiou kladieme zvyčajne bodku, na koniec expresívnych dublet so subjektívnou „vlnovitou“ intonáciou dávame v nedostatku vhodnejšieho interpunkčného znamienka najčastejšie výkričník. Teda interpunkcia nesignalizuje presne zmysel vety alebo výpovede. V písanom alebo v tlačenom jazykovom prejave vlastne len kontext je jediným signalizátorom zmyslu výpovedí. Ak expresívnu vetnú dubletu vnímame len opticky, narážame na asymetrický dualizmus, lebo ide vlastne o jednu formu s dvojakým zmyslom. Pri akustickom vnímaní niet asymetrického dualizmu, lebo dva rozličné významy vyjadrujeme dvoma rozdielnymi melódiami, teda symetricky. Ale v každom prípade ide o implicitný jazykový prejav.

A teraz uvedieme niekoľko príkladov na konštrukciu s *mať*:

Prvý takt i tu znázorňuje objektívnu melódiu vety konštatujúcej alebo stylisticky neutrálnej, druhý takt zasa subjektívnu melódiu expresívnej dublety alebo vety stylisticky príznakovej a obmedzenej, ktorej ekvivalentom je vlastne jej obsahový opak — *Nemá ťa čo mrziť, Nech ťa to nemrzí, Čo by ťa to malo mrziť, Bol by si vinový, keby ťa to mrzelo.* Alebo veta:

V II. takte i tu je melódia expresívnej dublety, ktorej ekvivalentom je veta so zľahčujúcim, s bagatelizujúcim obsahom — *Spevák nestojí za nič,* alebo: *Spevák nevie spievať.* Podobne:

Vetu druhého taktu môžeme vysloviť i so záporom, ale bez pohrdavého podfarbenia — *Nemá za čím smútiť* — alebo prežijeme súvetie s istým zľahčujúcim podfarbením — *Ten (tá) nestojí za to, aby za ním (ňou) smútil.* A teraz uvedieme vetu s vytýčenou pobádaťou (s predrážkou):

Ekvivalentom vety druhého taktu, teda expresívnej dublety je buď — *No, nemá sa ti čo páčiť* — buď opytovacia veta — *No, ako sa sa ti to môže páčiť?* — buď veta údivu so zľahčujúcim podfarbením — *No, ba že sa ti to páči!* V týchto ekvivalentoch sa vyslovuje už aj isté bagatelizovanie. Taká istá konštrukcia, len sloveso *mať* je v minulom čase:

Ekvivalentom vety druhého taktu, čiže expresívnej dublety je veta, ktorou sa zľahčuje osoba, čo si patričný vzal za manželku: *Tú si nemal vziať.* Teda

i táto expresívna dubleta vyslovuje vlastne opak toho, čo hovorí konštatujúca veta.

Ešte doklad s *mať* v minulom čase:

Ekvivalentom vety druhého taktu, čiže expresívnej dublety je táto veta: *Nemal som ťa na toho (tú) zveriť.* Melódia tohto ekvivalentu je taká istá, ako vo vete konštatujúcej (I. takt), teda klesavá od začiatku do konca, lenže bez modálneho podfarbenia, nezľahčuje ako veta druhého taktu, čiže expresívna vetná dubleta.

Expresívne vetné dublety — *Má ťa čo trápiť! Má ťa čo mrziť! Má kto spievať! Má za kým smútiť! No, má sa ti čo páčiť! Mal si koho vziať! Mal som ťa na koho zveriť!* — vyslovujú pohrdanie, zľahčovanie, bagatelizovanie len implicitne, kým ich ekvivalenty, ktoré sme uviedli, vyslovujú emocionálne podfarbenie len potenciálne, a to lexikálnymi a gramatickými prostriedkami.

Ale máme vety, ktoré vyslovujú pohrdanie, bagatelizovanie explicitne. Ich melódia je takáto:

V oboch taktoch je melódia rovnaká okrem toho, že v prvom takte je vetný prízvuk na prvej slabike slova *krásu*, kým v druhom takte je na predložke *za*, no gramatická stavba oboch viet je rovnaká.

A teraz si všimneme melódiu priradovacích súvetí, a to:

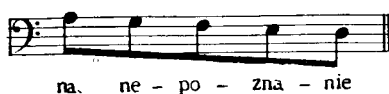
a) zlučovacích, v oboch vetách s konštrukciou s *mať*:

b) príčinných dôsledkových s konštrukciou s *mať* v prvej vete:

V súvetí zlučovacom pod a) obe vety sú vlastne expresívne vetné dublety s pohrdavou melódiou, kým v súvetí pod b) prvá veta je expresívnou vetnou dubletou a druhá veta udáva dôsledok toho, čo sa hovorí v prvej vete s pohrdavým podfarbením. Ekvivalentom súvetia pod a) je približne toto: *Zle si vybral, škoda sa mu bolo za tým toľký svet konať*. Ekvivalentom pod b) je asi toto: *To, do čoho sa poobliekala, nestojí za nič, veď vyzerá na nepoznanie*: Príslovkové určenie zo súvetia pod b) „na nepoznanie“ môže mať i tento melodický variant:

V prvom variante je prízvuk na prvej slabike substantíva *nepoznanie*, v druhom variante je na predložke *na*.

A teraz uvedieme súvetia podradňovacie:

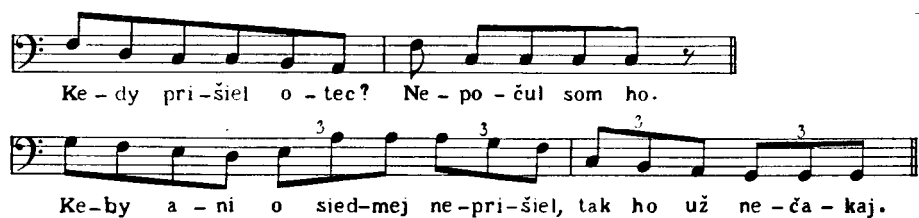
Melódia oboch hlavných viet je zhruba priamočiara klesavá, teda objektívna. Vlnovitá melódia by bola subjektívna, býva však zriedkavá. Ekvivalentom oboch hlavných viet môže byť — *narobil sa*.

Uvedieme ešte konštrukciu s *mať* v priamej reči!

Ekvivalentom konštrukcie s *mať* v priamej reči je — *Škoda nás bolo volať* — a preto sa vyslovuje s pohrdavou melódiou, čím je predurčená i melódia príslovkového určenia — *na takú chvíľu* — ktorého melódia je tiež pohrdavá. Teda celá priama reč je vlastne expresívnou vetnou dubletou.

A napokon ako dodatok podáme melódiu obšírnejšej odpovede na danú dopĺňaciu otázku:

Melódia dopĺňacej opytovacej vety sa zhoduje zhruba s melódiou, ktorú udáva Uhlár (c. d. 356) pri vetách *Kto bol včera večer doma? Prečo ste sa poschodili? Koľko vás bolo v divadle? Ako ste sa zabávali?* (str. 360). V našej otázke ide o vážny tón. Zaujímavá je potom melódia podmieňovacieho súvetia: prvej vedľajšej vety a druhej hlavnej vety. Mohla by sa znázorniť vlnkou, ktorá zo začiatku trochu klesá, potom stúpa a znova do konca klesá. Ešte jeden variant:

Prvá odpoveď je objektívna, druhá — subjektívna.

Pýta sa uviesť ešte melódiu tzv. replík typu:

Ako vidíme, je to mierna vlnovka s malou amplitúdou, ako to zvyčajne býva pri pohrdavom podfarbení. Všetky repliky tohto typu sú vlastne expresívnymi dubletami so subjektívnou melódiou.

Na podklade uvedených ukážok môžeme vysloviť záver, že okrem interpunkcie gramaticky a lexikálne tá istá vetná konštrukcia nadobúda melódiou v hovorenej reči niekoľkoraký zmysel, teda melódiu hovorených

jazykových jednotiek môžeme pokladať v slovenčine za gramatického činiteľa s významotvornou funkciou. Videli sme, že gramaticky a lexikálne tá istá jazyková jednotka nadobúda melódiou zavše celkom opačný zmysel a jednoduchá konštatujúca veta (výpoveď) stane sa v živej reči expresívnou dubletou.

Tento príspevok je čisto iniciatívny, chce pobádať do podrobnejšieho a systematickejšieho výskumu tohto javu v našom jazyku. Išlo by hlavne o toto: ktoré konštatujúce vety (výpovede) a v akom kontexte alebo v akej situácii sa môžu zmeniť na expresívne vetné dublety; ako je to s rozkazovacími a s opytovacími vetami v súvislosti s týmto javom.

UPEVNENIE A ROZŠÍRENIE *l* V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Vlado Uhlár

Odkedy hovorené slovenské slovo nadobúda závažnú spoločenskú úlohu vo všetkých životných oblastiach popri slove písanom, dostávajú sa aj u nás viac do popredia otázky spisovnej výslovnosti. Veď je prinajmenej taká dôležitá ako pravopis. Správne chápanie tejto skutočnosti sa však u nás ešte dosť nevžilo, preto sa znovu a znovu treba vracieť k otázkam slovenskej výslovnosti všeobecne i v jednotlivostiach. Jedným zo závažných problémov je výslovnosť *l* v spisovnej slovenčine, preto si ho podrobnejšie rozoberieme.

Z Habovštiakovej štúdie v Slovenskej reči¹ i z mapky, ktorú v nej uverejnil, znovu sa presvedčivo ukazuje, že výslovnosť mäkkej spoluhlásky *l* vo všetkých polohách je živá a pravidelná na celom východnom Slovensku, na prevažnej väčšine stredného Slovenska a na značnej časti trenčianskeho Považia, ktoré sa počítava za záposlovenskú nárečovú oblasť, teda na ozajstnej väčšine Slovenska.

Vplyvom rozličných skutočností sa však stalo, že po mestách aj v uve-

¹ Anton Habovštiak, *O výslovnosti skupín le, li*, SR XVIII, 1952—1953, 225—234.

dených oblastiach sa výslovnosť *ľ* zanedbáva. Dokonca aj na východnom Slovensku, kde náš ľud v mestách vždy vyslovuje *ľ*, inteligencia zanedbáva výslovnosť *ľ* v slabikách so samohláskami *e, i, í* a dvojhláskami *ia, ie, iu*, kde náš pravopis mäkkosť *ľ* nevyznačuje osobitne mäčkénom.

Kladieme si otázku, ako je to možné, či špeciálne práve náš pravopis za-
viňuje oslabovanie a zanedbávanie výslovnosti mäkkého *ľ*. Priam udivuje,
že znovu a znovu treba odpovedať na otázku, dokonca aj z radov učiteľov,
či v minulom čase príponu *-li* vyslovujeme mäkko (*li*). Opätovne sa stre-
táme raz s povýšenou odmietavosťou a inokedy ešte vždy so začudovaním,
že spisovná výslovnosť je *ľist, ľipa, aľe, zľe, koľeso, na stoľe, chľieb, ľiek,*
obľiať a pod., hoci Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 v § 9 (18)
zreteľne hovoria, že sa tu v ž d y vyslovuje *ľ* (podobne ako pri *ď, ť, ň*) a
v § 40 (38) znovu sa osobitne vracajú k tejto otázke. Ak sa tu hovorí
o v z o r n e j výslovnosti, treba nám vedieť, že v š k o l e ani nesmie ísť
o inú výslovnosť ako v z o r n ú. A nielen reč učiteľa, herca, hlásateľa, ale
aj každého rečníka, prednášateľa a hlásateľa v miestnom, mestskom a zá-
vodnom rozhlase (prehľady tlače, výzvy a pod.) musí byť už raz u nás
naozaj vzorná, a teda aj s mäkkým *ľ*.

Treba nám porozmýšľať o porušovaní spisovnej výslovnosti zanedbáva-
ním výslovnosti *ľ* všeobecne alebo iba v niektorých polohách, opravdivo
sa zamyslieť nad našou spisovnou výslovnosťou a hľadať cesty k náprave,
aby kultivovanosť nášho spisovného jazyka, ktorá je nemysliteľná bez
kultivovanej spisovnej výslovnosti, bola na výške a dôstojná slobodného
národa dnešných čias.

I. Na vine zanedbávania výslovnosti *ľ* je pomerne nevysoká kultúra reči
u nás, nedostatok účinnej lásky a úcty k materinskej
reči, nedostatočne vybudované povedomie o závažnosti spisovnej normy
pre nás nielen v pravopise, ale aj vo výslovnosti.

Veľkú vinu na tomto stave má naša škola, a najmä naši učitelia, a to
od materských a národných škôl cez stredné až po samy vysoké školy.

Dnes tu ideme označiť prvú príčinu tohto stavu.

Po univ. prof. J. Stanislavovi opakujeme, že príčinou sú n e v y h o v u-
júce odborné v e d o m o s t i našich učiteľov, slabé, nevyhovujúce
hlbšie poznanie nášho jazyka,² niekedy sotva prevyšujúce bežný nízky
priemer, ako ovládajú spisovnú normu naši administratívni pracovníci. Je
pravda, že i tu sa úroveň dvíha, ale aj tu miesto opravdivého poznania

² Ján Stanislav, *Reč učiteľov a žiakov*, Slovenský jazyk a literatúra v škole II, 225—229. — Podobne Gejza Horák, *Uvádžanie jazykovej normy do praxe*, SR XX, 1955, 265: „Učiteľ si musí uvedomiť, že odborná príprava je nevyhnutný predpoklad každej metodiky, a tobôž metodiky jazyka ako vyučovacieho predmetu, že odborná príprava je pred každou metodikou.“

našej reči často stojí iba šuchoriaci vodopád sypaných poučiek a pravidiel bez ich dôslednej aplikácie na prax, často iba o rozvitý mechanizmus „gramaticizmu“ a najmä „ortograficizmu“.

Doteraz mnohí naši učitelia neberú na vedomie existenciu mäkkého *ľ* vo výslovnosti. Nevedia *ľ* vyslovovať, neučia sa ho vyslovovať a ani sa o to neusilujú. Nemožno vyčítať takéto previnenia žiakom, kým učiteľ im nie je v tomto smere dobrým vzorom. Takýto stav je i na skúškach dospelosti, ba aj na prijímacích skúškach na vysoké školy pedagogického smeru. Počúvame ich absolventov, dnes už pedagógov, kultúrnych a vedeckých pracovníkov, a v ich čítaní pre verejnosť, ktoré musí byť vzorné, nestretávame sa ani len s úsilím o zachovávanie výslovnosti mäkkého *ľ*. Na vysokých školách pedagogického smeru niet ani potrebných zariadení, aby sa preverila dôsledná spisovná výslovnosť kandidátov a zaistil praktický účinný dlhodobý nácvik všetkých jemností spisovnej výslovnosti, prinajmenej aspoň mäkkého *ľ*. Je veľmi vážnou chybou, keď ani profesori slovenského jazyka a literatúry na vysokej škole vo svojich prednáškach a prejavoch nerešpektujú vždy spisovnú výslovnosť v tomto smere.

Problém spisovnej výslovnosti v súvislosti s mäkkým *ľ* nie je v tom, že by sme nepoznali jeho artikuláciu. Slovenské *ľ* po prvý raz fonetickými metódami zaznačil a jeho výslovnosť vysvetlil Bohuslav Hála,³ po ňom Ján Stanislav⁴ a naposledy Jozef Liška,⁵ ktorý svoje odborné jazykovedné vzdelanie dal do služieb logopédie. Každý učiteľ musí nielen prakticky ovládať výslovnosť *ľ*, vedieť *ľ* správne vysloviť, ale musí okrem prifašlivého vzoru pravidelnej a správnej výslovnosti mäkkého *ľ* poznať aj spôsob, ako sa *ľ* artikuluje, utvára v našich rečových orgánoch. So Stanislavom i Liškom treba pokladať z dvoch variantov výslovnosti *ľ* výraznú mäkkú výslovnosť *ľ* so širokým, dôkladným pritlačením chrbta prednej časti jazyka na mäkké podnebie za klasickú spisovnú slovenskú výslovnosť v zhode napr. s ruským *л*, hoci v škole sa radi uspokojíme aj s druhým va-

³ B. Hála, *Základy spisovné výslovnosti slovenské*, Praha 1929.

⁴ J. Stanislav, *Slovenská výslovnosť*. Príručka pre umelcov a verejných pracovníkov, Martin 1953.

⁵ Jozef Liška, *Slovenská mäkká spoluhláska ľ*. Sborník Československá logopédie, Praha 1956, 114—126.

Liškova štúdia obsahuje i palátogramy, lingvogramy a röntgenogramy hlások *l* a *ľ*, *ň*, *t*, *j* (123—126) troch osôb z vých. Slovenska (medzi nimi i autora). Ich výslovnosť *ľ* podľa Lišku súhlasí s výraznou mäkkou martinskou výslovnosťou tejto mäkkej spoluhlásky. — Liškov článok je i príspevkom k nápravným cvikom: ako naučiť vyslovovať *ľ* ľudí, ktorí ho vyslovovať nevedia a vyslovujú zaň najčastejšie *j*, *u*, *h* alebo stredné *l*. — Logopédia „sa stará o nápravu odchýlok od kolektívnych dorozumievacích zvyklostí“ (Hála). Cieľom práce logopédov je dobrá a spisovná výslovnosť. Z toho vyplýva, že predmetom práce slovenských logopédov je aj taká výslovnosť, v ktorej chýba *ľ*, a to či už z individuálnych a či nárečových príčin.

riantom, ktorý nezní už tak výrazne mäkko pre užší a ľahší dotyk predného jazyka na mäkkom podnebí. Pri nacvičovaní výslovnosti *l* treba vychodiť z jeho artikulačnej blízkosti s mäkkými predpodnebnými spoluhláskami *ɖ*, *ʈ*, *ɳ*, z ktorých sa najlepšie dá využiť spoluhláska *ɳ*. Na rozdiel od *ɖ*, *ʈ*, *ɳ* je *l* boková spoluhláska. Jej artikuláciu opisuje Liška a takto:

„Slovenské *l* je hláska palatálna. Tvorí sa teda na tvrdom podnebí. Kým konček jazyka sa opiera o dolné rezáky, chrbát predného jazyka sa dvíha k podnebenej klenbe a dotýka sa jej v oblasti zadného d'asna a prednej časti tvrdého podnebia. Okrem toho aj boky jazyka sa dvíhajú a tlačia po stranách pozdĺž stoličiek k okrajom podnebia. Nastáva vlastne akýsi záver. Potiaľ artikulácia *l* je obdobná aj tvoreniu mäkkých spoluhlások *ʎ*, *ɖ*, *ɳ*. Kým pri *ɖ*, *ʈ* sa výdychový prúd dostane von z úst prerazením tejto priehrady (záveru), pri *ɳ* sa dostane von nosom a pôvodná priehrada zostane neporušená po celý čas trvania hlásky *ɳ*. Naproti tomu pri *l* boky zadného, resp. stredného jazyka sa odchýlia od podnebia a stoličiek, čím sa vytvorí medzi nimi úžina (žliabok), ktorou výdychový prúd uniká po stranách jazyka von (a to po jednej alebo po oboch).“

Stanislav odporúča pri vytvorení správnej polohy jazyka vychodiť od *l*: „Z polohy pri *l* sklznite predným jazykom nadol a pritlačte ho na zuby a podnebie.“ — Dôležité je, že pravidelne má sa konček jazyka opierať o spodné rezáky, lebo vyslovovať *l* s opretím končeka o horné zuby je nie také výhodné. Treba tiež dbať, aby priehrada jazyka na podnebí bola široká, lebo v opačnom prípade vyslovujeme iba polomäkké *l*, ktoré Stanislav nazýva úpadkovým.

Myslím, že našim učiteľom a vôbec všetkým používateľom spisovného jazyka nerobí takú ťažkosť vysloviť *l* a poznať, kde, v ktorých slovách a tvaroch sa *l* vyslovuje, ako nedostatok vnútornej disciplíny, potrebnej v každom povedomom kultúrnom akte, totiž vynaložiť potrebnú prácu s dôsledným osvojením si výslovnosti *l*. Ak niet v nás povedomia, že spisovná výslovnosť si žiada dôsledne všade vyslovovať mäkké *l*, potom je všetka práca s opätovným preberaním všetkých prípadov výskytu *l* dôležitá iba pre písmenko, pre pravopis.

II. Zaiste poznať a dobre ovládať výslovnosť mäkkého *l* je nutným predpokladom, aby sa ho od učiteľa mohli naučiť žiaci. Tých musíme sústavne viesť, aby zachovávali výslovnosť *l* vo všetkých polohách. So žiakmi treba nacvičovať výslovnosť s mäkkým *l* už na materskej škole, alebo prinajmenej hneď od začiatku v 1. triede národnej školy. V 2. triede v učebnici slovenčiny sa mäkké slabiky *le*, *li*, *lí* síce z hľadiska pravopisného začínajú preberať až v 2. polroku, ale ich výslovnosť s *l* musí sa vyžadovať a za-

chovávať už od 1. septembra vždy a na každej hodine ako potom vo všetkých nasledujúcich triedach.

Najmä hodiny čítania musia byť miestom, kde sa kladú pevné základy spisovnej výslovnosti a budujú správne návyky, aby mäkká výslovnosť s *ľ* sa stala plnou súčasťou jazykového vedomia a potom aj dobrého praktického prejavu, totiž aby žiaci nielen nadobudli povedomie, že *ľ* jestvuje, ale ho naozaj aj vyslovovali.

V školských učebniciach od základného stupňa musí sa učivo podávať tak, aby aj pre učiteľa jednoznačne vyplývala nevyhnutnosť *ľ* vyslovovať a deti tiež dôsledne viesť k sústavnej výslovnosti *ľ*.

Pozrime, ako v tejto našej práci pomáhajú učebnice.

Prvá čítanka pre prípravný ročník všeobecnovzdelávacích škôl od Juraja Brtku (vyd. 1955), ktorá sa používala po minulé dva roky, preberá hlásku a písmeno *l* (po *a, i, e, o, u*) na str. 42. Na nasledujúcej strane sú hneď spojenia *la, le, li*, hoci v slovenčine v spojeniach *le, li* ide pravidelne o *l*, a nie o *l*. Hláska a písmeno *l* sa preberá až na str. 60, spojenia *de, te, ne, le, di, ti, ni, li* sa uvádzajú až na str. 92, ale už po 42. str., kde sa preberalo tvrdé *l*, radom sa vyskytujú slová *les* (47), *píli, páli, lipa, lep* (52), *palivo, ale* (53), *leje* (56).

Šlabikár (čítanka pre 1. postupný ročník), zavedený začiatkom školského roku 1957/1958, ktorý má štyroch autorov (Juraj Brtka, Michal Foltin, Karol Dobíš, Jozef Baďurík) a osem recenzentov, v podstate si tiež nepočína ináč, hoci ide o cennú a krásnu knihu, veľmi starostlivo pripravenú, bohato ilustrovanú. Hláska a písmeno *l* sa v Šlabikári preberá na str. 15 ako dvanáste po hláskach a písmenách *a(á), i(i), e(é), m, u(ú), o(ó)*. Autori a recenzenti nepochybne si boli vedomí, že mäkké slabiky *le, li* nesmú uvádzať v spojení s tvrdým *l*, preto na str. 15—19 máme iba spojenia *la, lá, lé, lo, lu, lú*. Ale po týchto štyroch stranách nastáva zlom, porušenie zachováwanej zásady a aj viac ráz sa na jednej strane vyskytujú spojenia so slabikami *le, li, lí*, v ktorých ide o mäkké *ľ*: *ale leje* (20), *leje, lejú* (26), *páli, palivo, lipa, píli* (31), *les* (šesťkrát), *lej, lejú* (päťkrát, 33), *Elena* (37), *polená* (40), *bolí* (trikrát, 43), *lep, zelený* (44), *v lese, za lesom, do lesa* (45), *pásli* (48), *Píla mi zle píli laty* (50), *šli, išli, vyšli, ušli* (51), *pole, na poli, na povale* (52), *pásli* (trikrát, 55), *Helena i Hana boli samy* (56), *železo, žali, išli, volali* (57), *ale* (59), *vypili, píli, leje* (ale správne *malej*, inde *veselí chlapci*, kde je tvrdé *l*) (61), *zelené, zelená dubina, pod zelenú jahodu* (62), *ale* (63).

Hláska a písmeno *l* sa preberá až na str. 65, a to zas alebo samostatne, alebo v spojeniach *la, lo, lu* (pravdaže, na str. 67 je *jeleň, v lese, jeleňa*) a konečne na str. 69 sa zbežne preberajú spojenia *de, te, ne, di, ti, ni* (ale nie

le, li, hoci je tu: *na pole, volali, sadili*) a až na nasledujúcej strane (70) sa k nim priliepa aj omilostnené *ľ* v spojeniach *le, li*.

Ak dobre uvážime uvedené skutočnosti, musíme doznať, že ani štyria autori (a ôsmi recenzenti) Šlabikára — čítanky pre 1. postupný ročník — nepokračovali správne, že sa dopustili vážnych vecných i metodických chýb, čoho dôsledkom je jednak narušenie spisovnej výslovnosti mäkkého *ľ*, jednak zanedbávanie nacvičovania *ľ* zo strany učiteľa a jeho osvojovania zo strany žiaka.

Metodicky je nesprávne aj to, že sa najprv preberá *ľ* (65), potom *ď* (66), *ň* (67) a napokon *ť* (68), hoci postup má byť skôr obrátený (*ť, ď, ň*), aby sa hláska *ľ* oprela o výslovnosť hlásky *ď*, ale najmä *ň*.

Príznačné pre Šlabikár, ale aj pre stav našej jazykovej kultúry v súvislosti so zanedbávaním *ľ* je, že po *n* (37), *t* (49), *d* (59) nikde sa nevyskytujú spojenia *ne, ni, te, ti, de, di* ani osobitne, ani v slovách alebo vetách (povedzme: *Hane, nemá, nedáte, teba, tebe, Tisovec, Bratislava, štít, dejepis, rodičia*), lebo tu by sa takéto prípady nezniesli, pravdaže, hlavne zo strany učiteľov, zakiaľ spojenia *ale, zelený, pili, pili* (s *ľ*!) v Šlabikári im „obstoja“ aj pred preberaním mäkkého *ľ*. Je čas, aby to prestalo. V budúcom vydaní Šlabikára treba uvedené chyby napraviť v prospech mäkkého *ľ*, ktoré treba preberať hneď po *l, n* a *ň*, ak už pre technické zvládnutie písania treba *d, ď*, a *t, ť* preberať neskôr.

V 2. ročníku sa už osobitne preberá vo vyučovacom jazyku gramatika a osobitne je čítanie. Žiaci majú pre tento predmet dve knihy, čítanku a gramatiku. V učebnici gramatiky (Slovenský jazyk, III. vyd., 1957) autor Pavol Bernáth venuje veľkú starostlivosť i mäkkej výslovnosti *ľ*. No nemožno sa uspokojiť s formuláciami poučiek o písaní mäkkých slabík, kde po *ľ* (podobne po *ď, ť, ň*) nasleduje *e, i, í*. Poučku „Spoluhlásky *d, t, n, l* v slabikách *di, ti, ni, li* — *dí, tí, ní, lí* (*de, te, ne, le*) píšeme bez mäčkého a vyslovujeme ich mäkko“ (88, obmeny 91, 97, 101, 102 opakovanie) treba označiť za vecne nesprávnu a metodicky chybnú: buď ide o spoluhlásky *d, t, n, l*, a vtedy ich aj v slabikách s nasledujúcim *e, i, í* vyslovujeme tvrdo, hoci je to zriedkavé a obvyčajne výnimočné (*mladej, chudej, študent, ten, teraz, krásneho, krásnemu, matkine, nervy, veselej, náhleho, mladí, direktor, Martin, zlatí* [ľudia], *pijatika, nitovať* . . .), buď o mäkké spoluhlásky *ď, ť, ň, ľ*, ktoré podľa zásad nášho pravopisu naozaj v spojení s nasledujúcim *e, i, í* (*ia, ie, iu*) neoznačujeme mäčkým.⁶

⁶ Už r. 1942 v článku *Slovenské ľ*. Príspevok k slovenskej ortoepii, SR VIII, 204—211, upozornil som na podobnú nesprávnu formuláciu tohto pravidla v súvislosti s prvým vydaním *Praktickej príručky pravopisu* Alfonza Zauera (1940). V nasledujúcich vydaniach je formulácia správna, ale v učebniciach pre národné školy sa stále

V učebnici slovenčiny pre 3. ročník od toho istého autora (Pavol Bernáth, Slovenský jazyk, III. vyd., 1957) sa opäť uvádzajú podobné poučky: „V slabikách *di-ti-ni-li* (*de-te-ne-le*) spoluhlásky *d, t, n, l* píšeme bez mäkčeňa a vyslovujeme ich mäkko.“ („Pred samohláskou *e-i-i* nad písmenami *d-t-n-l* nikdy nepíšeme mäkčeň.“ Tu proti samohláske stojí písmeno!) (40). Prinajmenej by sa žiadalo uviesť, že v daných spojeniach ide o mäkké spoluhlásky *d, t, n, l*, ktoré zo zvyku, podľa ruštiny a či pre úsporu (nadmerného počtu mäkčeňov) mäkčeňom neoznačujeme. Sám som presvedčený, že v krajoch, kde nepoznajú *d, t, n* alebo *l* takéto poučky vyslovujú tvrdo, ako sme sa ich napr. aj my učili pred 40 rokmi.

Konečne Pravidlá slovenského pravopisu (1953) v § 9 na str. 18 uvádzajú vecne i metodicky vzornú poučku „Spoluhlásky *d, t, n, l* píšeme bez mäkčeňa (*d, t, n, l*), keď za nimi nasleduje *e, i, í* alebo dvojhlásky *ia, ie, iu*... Vo výslovnosti je tu vždy mäkké *d, t, n, l*.“ Istá úprava pravidla na priliehavú poučku vzhľadom na nacvičovanie výslovnosti a pravopisu mäkkých slabík, pravda, je možná. No cieľom nacvičovania mäkkých slabík musí byť nielen pravopis, neoznačovanie mäkkosti *d, t, n, l* mäkčeňom, ale súčasne, a to podstatne a prednostne aj nacvičovanie ich mäkkej výslovnosti, na čo sa v našich školách často zabúda, najmä tam, kde sú s mäkkou výslovnosťou ťažkosti.

Sme presvedčení, že citované poučky spomenutých učebníc sú nesprávne aj z toho hľadiska, že neučia rozlišovať hlásky a písmená. A predsa si musia žiaci už od prvej triedy uvedomovať rozdiel medzi hláskami a písmenami, medzi rečou a pravopisom. Usilujeme sa síce zmechanizovať pravopis, čiže podporujeme žiakov, aby si spoľahlivo osvojili pravopisné návyky, ale to nesmie ísť na úkor reči; pravopis nesmie škodiť správnej výslovnosti. Uvedené poučky z učebníc pre 2. a 3. ročník v dôsledkoch niekedy k tomu i vedú. (V školách sa často deti učia, že *e, i, í* „zmäkčujú“ predchádzajúce *d, t, n, l*, no niekedy sa už ani nedoplní táto nesprávna poučka, že ich „mäkčia“ na *d, t, n, l*.)

Na druhej strane zasa v dobrej Bernáthovej učebnici z metodického hľadiska na upevňovanie rozdielu výslovnosti ako prednosť nemožno nevyzdvihnúť vyznačenie významového rozdielu slov *l* a *ľ* (*osla-osla, výžla-vyžla, ľan-ľan*) i pomocou pripojených obrázkov, v cvičeniach zasa pokyny, aby žiaci podčiarkovali slová s *ľ*.

V učebnici pre 6. ročník (Gejza Horák — Mikuláš Rumpel, Slovenský jazyk, III. vyd., 1957) preberá sa výslovnosť v II. časti (Opakovanie, zhrnutie a prehĺbenie učiva z 1.—5. ročníka, 13—56.) v kapitole Hláska a písmená (38—56). Učebnica venuje pomerne značnú pozornosť výslov-

používa takéto nesprávne pravidlo, vedúce i k zlej výslovnosti. Nedbá sa ani na zhodu formulácie učebníc jednotlivých stupňov škôl.

nosti, úmernú jej dôležitosť. Na str. 40 venuje pol stránky opakovaniu mäkkých spoluhlások *Ď, ě, ň, ě* i pravidlu o písaní mäkkých slabík s nimi, ktoré sa tu uvádza v duchu Pravidiel, hoci trochu v pozmenenom znení. (Spoluhlásky *Ď, ě, ň, ě* píšeme bez mäkčeňa, keď za nimi nasledujú samohlásky *e-i-í* alebo dvojhláska *ia-ie-iu*.) Na str. 59—60 sa v učebnici osobitne prehlbuje poznanie výslovnosti i pravopisu spoluhlásky *ě* a skupín *li, lia, lie, liu* a *le*. Po pokynoch ako vyvodit' z čítaných slov poučku, uvádza ju učebnica osobitne v rámčeku takto: „V slovenčine mäkké *ě* dôsledne vyslovujeme nielen v tých slovách, v ktorých *ě* označujeme mäkčeňom, ale aj pred *e* a *i(i)* a pred dvojhláskami *ia, ie, iu*, hoci sa tam mäkkosť *ě* nevyznačuje.“ Chválim takýto spôsob osobitného vyznačenia a podčiarknutia výslovnosti hlásky *ě*. Metodicky je to veľmi správny postup.

K odseku, v ktorom sa rozvádza, kde sa spoluhláska mäkké *ě* vyslovuje a píše, nám však chýba paralelný odsek o tom, kde sa mäkká spoluhláska *ě* vyslovuje, hoci neoznačuje mäkčeňom. Ak sa pre prvý prípad rozvádza poučenie s príkladmi v piatich oddieloch, treba pre druhý prípad urobiť aspoň toľko, lebo tu práve pravopis zastiera výslovnosť mäkkého *ě*. Tak napr. okrem príkladov na *ě* v koreni slov (*blesk, lep, let, ležať, bledý, list, ligot, liaheň, lietať*...) treba uviesť *ě* v odvodených slovách (*stolička, stolec, maliček, kolík*,...), výslovnosť *ě* v časovaní sloviess (*chválím, pálím, holím, belie sa, kašlem, kolem, meliem*...), najmä v minulom čase v množ. čísle (*pálili, chválili, bielili, mleli*...), pri skloňovaní (*priatel'ia, posli, králi*, — *o stole, účele, zápale, kole, v apríli, o smole, homole, jedle, masle*; podobne pri mäkkých vzoroch, — *včeliu, o orlej*...) v príslovkách (*zle, stále, náhle*...) a pod.

Nakoľko v učebnici nenachodíme uvedené prípady *ě* nevyznačovaného, vidno, že sa u nás pri preberaní i opakovaní učiva uplatňujú hlavne pravopisné zretele. Pochopiteľne, že povaha učebníc nedovoľuje systematické rozvedenie problému, ale iba vyzdvihuje dôležitosť problému z hľadiska metodického. Preto celá táto časť na tomto stupni patrí do poznámok. Vhodná je pre III. stupeň. Ale poukázať na problém treba naozaj už na II. stupni, kde sa v podstate končí výcvik pravopisu i výslovnosti, aby sa na III. stupni doplnil iba o osobitné prípady a jednotlivosti.

Rozhodne však vo všetkých uvedených učebniciach chýbajú rečové cvičenia na mäkké *ě* podobného rázu, ako ich uvádza Stanislav,⁷ lebo zaiste iba opakovaním slabík s *l* a *ě* v slabikách, slovách, slovných spojeniach a vetách zaistíme, že v žiakoch sa nielen vybuduje pevné povedomie o *ě*, ale si ho naozaj aj osvoja, aby ho správne vždy čítali a používali aj vo svojej

⁷ Naposledy v brožúre prednášok *Kultúra slovenského hovoreného slova*, Martin 1955. — Cvičenia na *ě* vypracoval so svojou manželkou speváčkou; vychádzali predtým v časopise Osvetová práca.

reči. Takéto cvičenia sa musia dosť často opakovať, vo všetkých triedach, napr. i pred čítaním. Opakujeme v nich mäkké slabiky s *ʔ* a striedame ich i so slabikami s tvrdým *ʔ*.

Príklady:

ʔaʔaʔaʔa lalalala ʔeʔeʔeʔe lelelele
ʔiʔiʔiʔi lolololo ʔuʔuʔuʔu aʔeaʔe
ʔenže ʔisty z ʔipy ʔetia aʔe veľmi ʔahko zbʔedla
voly boʔi na poʔi na zeʔenej dʔateʔi
popiʔiʔi poʔená boʔeʔi ich koʔená
ʔeʔec[dz] ʔeʔi nad ʔeʔiskom hʔaďi dolu s [z] ʔahkou mysʔou
ʔúti ʔudia vlastʔ[zdʔ] neʔúbia
hʔaďeʔi na ʔienky obʔiaʔi si ʔʔienky
ʔaʔa ako sa to ʔeʔa váʔa
v ʔʔanove na poʔane na beʔavo kvitne ʔan
na Kráʔovej hoʔi dvanásti sokoʔi
hoʔe, sivé hoʔe — to ich[h] voʔné poʔe
na ulici o paʔici tancovaʔi trpasʔíci
meʔme baʔme páʔme — koʔme hoʔme voʔme!

Podobné skupiny si môžu žiaci vyhľadávať sami. Treba, aby ich opakovali aj hromadne. Reč a správnu výslovnosť si možno osvojiť a utvrdiť iba častým hlasným vyslovovaním, ako je to napr. aj so správnou výslovnosťou pri učení cudzích rečí.

Všimli sme si učebnice slovenčiny prvej, druhej, tretej a šiestej triedy z hľadiska výučby hlásky *ʔ* a metodického postupu pri preberaní príslušného učiva. Nemohli sme vysloviť spokojnosť s konštatovaným stavom. Postup i výsledky vyučovania hlásky *ʔ*, ktorá patrí k význačným zjavom zvukovej sústavy slovenčiny, pre ňu príznačnú mäkkosť, vôbec nie sú uspokojivé. Na I. a II. stupni sa vykonáva najpodstatnejší kus práce v jazykovom výcviku i v spisovnej výslovnosti. Na III. stupni sa v učebniciach uplatňuje predovšetkým hľadisko priemerného vedeckého poznania. Tu už nie tak učebnica, ale predovšetkým pekná a správna reč učiteľa, jeho láska k reči a podnecovanie k správnej, vzornej výslovnosti s *ʔ* sú hybnou silou, ktorá, čo aj pomaly, prináša dobré výsledky. To neznamená, že by sa také isté úsilie v tomto smere nemalo vynakladať vo všetkých triedach a na všetkých hodinách za celej školskej dochádzky.

III. Nespokojnosť so stavom výslovnosti a vyučovania *ʔ* nás nútiť rozmýšľať, ako daný stav podstatne zlepšiť, aby sa kultúra reči a najmä výslovnosti citeľne zvýšila na našich školách (a, pravdaže, aj vo verejnosti). Zaiste treba aj naďalej dobudúvať vedomie záväznosti výslovnosti mäkkého *ʔ*, v čom sa dosiahol pekný pokrok najmä v súvislosti s prípravou a vydaním Pravidiel slovenského pravopisu (1953), ale hlavne treba rozmýšľať, ako zaistiť dôsledné uplatňovanie výslovnosti *ʔ*, ba vôbec správnej výslovnosti u samých učiteľov, a to na všetkých stupňoch škôl.

1. Nazdávame sa, že i nariadením sa treba postarať, aby na vysoké školy pedagogického smeru (aj inštitúty) prijímali iba takých absolventov stredných škôl, ktorí poznajú a aktívne ovládajú pravidlá spisovnej výslovnosti. I prosté oznámenie tejto požiadavky zverejnením v brožúre o podmienkach prijatia bude veľmi účinne vplývať na podstatné zlepšenie stavu spisovnej výslovnosti na stredných školách, najmä v posledných ročníkoch.

Na pedagogických školách pre učiteľov materských a národných škôl neslobodno prepustiť do 2. ročníka žiakov, ktorí si neosvojili správnu spisovnú výslovnosť.

2. Na vysokých školách pedagogického smeru treba zaviesť osobitné lektoráty pre kultivovanie spisovnej reči a najmä výslovnosti v súvislosti s pestovaním umeleckého prednesu. Tu v povinných cvičeniach by sa zaistila dôkladná náprava v každom smere, ako je to u hercov. Bez vzornej výslovnosti niet dobrého učiteľa slovenčiny.

3. Podľa príkladu povinných kurzov, ktorými prešli všetci učitelia po vyjdení terajších Pravidiel, treba zriadiť povinné školenia zo spisovnej výslovnosti s povinnou záverečnou skúškou spojenou so vzorným čítaním. Poznanie pravidiel spisovnej výslovnosti a ich praktické ovládnutie musí sa stať súčasťou odbornej spôsobilosti i vlasteneckej lásky učiteľov.

4. V tomto smere treba bezodkladne zaistiť nápravu po všetkých školách v obciach, kde ľud *ľ* vyslovuje (podobne i *ä*), ale učitelia ho nepoznajú, oň nedbajú, ba i priam podporujú výslovnosť s *l* miesto *ľ*. V každej takejto obci treba na to učiteľa po nastúpení osobitne upozorniť.

5. Úspech našej práce s rozšírením a upevnením výslovnosti *ľ* treba však zabezpečiť aj zvonku celkom osobitným spôsobom, a to vyznačovaním každého mäkkého *ľ* v školských učebniciach a najmä čítankách pre prvý a druhý stupeň, lebo niet pochyby, že tu väzí podstatná príčina celého terajšieho neradostného stavu výslovnosti aj vyučovania. Pravdaže v tejto súvislosti sa nesmie zabúdať ani na *ď*, *ť*, *ň*.

Najprirodzenejšie by bolo vyznačovať mäkkosť každého *ľ* (*ď*, *ť*, *ň*) vo všetkých polohách. Pretože je však nateraz nemysliteľné meniť náš pravopisný systém a pravopis školských učebníc už od 1. triedy sa nemôže rozchádzať so spisovnou normou Pravidiel, treba hľadať taký spôsob, aby žiaci hneď od začiatku pri čítaní poznali, a teda aj vyslovovali každé *ľ* (*ď*, *ť*, *ň*) a súčasne sa nepreviňovali ani proti pravopisnému pravidlu — že tieto mäkké spoluhlásky neoznačujeme mäkčeňom pred *e*, *i*, *í* (*ie*, *ie*, *iu*) — ktoré si musia osvojovať od začiatku vlastného písania.

Zhodu grafického obrazu v tlači, takého dôležitého pre pravopis, s výslovnosťou môžeme dosiahnuť zavedením pomocného diakritického zna-

mienka pre *l* (*đ, ě, ň*) v tých slabikách, kde sa teraz jeho mäkkosť nevyznačuje mäkčenom; pri písaní by ho žiaci nepoužívali.

Vychodíme zo školskej praxe. Ak chceme dosiahnuť, aby žiaci naozaj „videli“ a vyslovovali každé *l*, žiadame, aby ho v spojeniach *le, li, lí (lia, lie, liu)* podčiarkovali. Takýto spôsob je napr. nevyhnutný aj s najlepšími žiakmi pri práci s umeleckým prednesom, kde otázka mäkkej výslovnosti *l* (pravdaže, tiež splývavej výslovnosti, asimilácie, zdvojených spoluhlások a pod.) pochopiteľne patrí k základným podmienkam úspechu práce. Keďže vyznačovanie ináč mäkčenom neoznačeného *l* (*đ, ě, ň*) iným typom písma (ležatým, hrubším) normálne by rušilo a pôsobilo neesteticky, najlepšie bude označovať ho podčiarknutím alebo výraznejšou bodkou pod písmenom.

Rozsah používania tohto pomocného diakritického znamienka (bodky pod *đ, t, n, l*) v učebniciach by bol rozličný. Vyznačovalo by sa ním každé *l* (ináč neoznačené mäkčenom)

a) vo všetkých učebniciach pre 1.—5. ročník národných škôl (tu v čítankách aj každé *đ, ě, ň*),

b) vo všetkých učebniciach slovenčiny pre II. stupeň (6.—8. ročník),

c) iba v čítankách pre III. stupeň.

Sme presvedčení, že iba takýmto mnohonásobným pôsobením a použitím pomocného diakritického znamienka sa podarí upevniť a rozšíriť mäkkú výslovnosť na našich školách a potom aj vo verejnosti. Zvýšeným úsilím našej školy a celej našej kultúrnej verejnosti nedovolíme ochudobňovať zvukové bohatstvo slovenčiny, ale sa pričínime o jeho rozvoj. Zaiste je to v našich silách. Slováci mávali povest učenívých ľudí pre cudzie reči. Veď ak v nežičlivej minulosti si deti v školách vedeli dobre osvojiť výslovnosť maďarského *ö, ő, ü, ű, é*, zaiste sústavnou prácou dosiahneme, že naši rečovo nadaní žiaci a žiačky si osvoja peknú, vzornú výslovnosť aj mäkkej spoluhlásky *l* vo všetkých polohách pri čítaní i rozprávaní. Vzorná mäkká výslovnosť, ktorú počúvame od najlepších hercov v divadlách a rozhlase, nesmie ostať výnimočnou, musí obrodne pôsobiť aj na reč našich miest a tej inteligencie, ktorá sa vzdialila od mäkkej výslovnosti nášho ľudu.

Ukážky textov s vyznačením *l* (*l*).

Starý otec si odkašle, aby získal čas na rozmyslenie.

„To máš tak, Adam — ak pokladáš petrolejovú lampu za lepšiu vec ako elektrickú, a ak si myslíš, že ručnou pílou viac dreva naplíš ako cirkulárom, a ak sa nazdávaš, že dobre je aj tak, ako je, lebo i tak lepšie nebude — potom ideš do zlého... Ale keď vidíš ďalej od nosa, a ty, Adam, vidíš — potom sa ma nepýtaj... Keby som bol mladší a gazdoval by som a potrebovalo by družstvo predsedu, na moj' dušu — sám sa ponúknem!“

„A lepší by ste boli ako Pavo od Múčiny,“ nahlas zabanuje Jano od Chlebka z ostatnej drevenice na Hornom konci. Za ním je už len poľa a sčernetý kríž pri ceste medzi lipami.

(Frant. Hečko, *Drevená dedina.*)

A hlas jeden preletí zimným víchrom cezeň:
„Bols', Jánošík, voľný pán; ale si už väzeň!“
Voľnosti, voľnosti, mával som ťa dosti,
a teraz ťa nemám ani za dve hrsti!
Vôľa moja, vôľa, kam si sa podela —
či svetom za letom, si mi uletela?
Hoj, lietať, len lietať, keď ti taká d'aka,
lenže si vylietať lepšieho junáka.
Lietaj len, prelietať nad tie moje hrady,
azda sa ti lipka ešte daraz zmladí —
a keď sa nezmladí, sadni na prút holý,
zaspievaj, zaštechoc: Boli časy, boli —
zaspievaj a vyľeť prostó hor' do neba:
Lebo Boh nestvoril svet tento pre teba!

(Ján Botto, *Jánošíkova smrť V.*)

Poznámka. K problematike článku sa žiada vyjadrenie príslušných školských úradov a škôl, najmä k otázke zavedenia diakritického znamienka pre *ľ* pred *e*, *i*, *í* ako *l* v učebniciach.

SLOVNIKÁRSKE POZNÁMKY K SLOWÁRU A. BERNOLÁKA

Matilda Hayeková

Odovzdanie prvého dielu Slovníka slovenského jazyka do tlače je vhodnou príležitosťou, aby sme povedali niekoľko slovníkárskych poznámok o našom jedinom veľkom slovníku, ktorý je už vyše storočný.

Slowár Slowenský, Česko-Laťinsko-Německo-Uherský vyšiel v Budíne r. 1825. Nebol prvým slovníkom slovenčiny napísaným na území Slovenska, lebo tu už existoval slovník Hadbavného a iné pokusy, ktoré vychádzali z centra vtedajšej slovenskej kultúry — z trnavskej univerzity. Ale pred Bernolákom to boli len pokusy, kým jeho Slowár — čo sa týka koncepcie i náplne — je priekopnícke vedecké dielo. Koncepciou aj úrovňou je veľmi blízky vtedajším veľkým slovníkom iných, vedecky už dôkladne prebáda-

ných európskych jazykov, ktoré Bernolákovi pravdepodobne slúžili za vzor: nemecký slovník Adelungov, Lindeho poľský slovník a Slovar' ruskej akademie v Petrohrade. Nedá sa predpokladať, že by Bernolák sám bol mal všetky tieto veľké slovníky. Mohol si ich však požičať v kapitulskej knižnici ostrihomskej, ktorú v čase jej premiestenia v Trnave viedol kanonik Palkovič, a s tým bol Bernolák v priateľskom styku. Korešpondencia medzi oboma by veľa z toho osvetlila a len z nej by bolo možné dozvedieť sa niečo o Bernolákových prameňoch. Doteraz je však neznáma. Dá sa predpokladať, že Adelungov slovník Bernolák poznal, lebo za jozefinského germanizačného nátlaku ho iste musela zakúpiť každá veľká knižnica. Ruský akademický Slovar' pravdepodobne tiež poznal — prezrádza to aj titul jeho vlastného Slovára. Je otázka, nakoľko poznal Lindeho Słownik, ktorý vychádzal v rokoch 1807—1814. Nápadná je aj vonkajšia podoba všetkých týchto slovníkov: všetky sú päť-šesť dielne a, čo sa koncepcie týka, skoro všetky sa usilovali zachytiť celú slovnú zásobu toho ktorého jazyka. O toto šlo aj Bernolákovi. Nie je teda oprávnený Weingartov dehonestujúci výrok: „Slovár Bernolákuv je zbytočne rozsáhlý, ... látka, ktorou obsahuje, při vhodnějším zpracování by se vešla ne na 5000 stran, ale na 1000.“¹ Anton Bernolák zostavil svoj slovník ako jednotlivec vtedy, keď v iných krajinách vychádzali veľké slovníky, ktoré vytvorili obyčajne pod vedením niektorého jazykovedca usilovné kolektívy spolupracovníkov. A skoncipovaním svojho Slovára usiloval sa Bernolák pozdvihnúť slovenskú kultúru na ten stupeň, ktorého výšku už dosiahla kultúra iných slovanských národov. Poliaci (Linde), Chorváti (Jambresich), Dalmatínci (Verantius), Bosniaci-Slovinci (Blago) i Česi (Tomsa, Thám, Dobrovský) už mali svoje slovníky. Mali ich aj susedné neslovanské národy: Nemci (Adelung) a Maďari (Baróti—Szabó, Szenczi Molnár Albert, Paríz Pápai); preto sa pustil do slovníkárskej práce aj Anton Bernolák, podľa Weingarta „pro svou myšlenku nadšený diletant ... nemaje četnějších pomocníků“.² Je zaujímavé, že pri Bernolákovi Miloš Weingart stále zdôrazňoval: raz diletanstvo, inokedy zas, že „odborné průpravy lingvistické tu nebylo“,³ že „vědecký slovník nelze si mysliti bez přesných dokladů ...“.⁴ Čo sa slovenskej časti týka, Bernolák ich nemal odkiaľ citovať, lebo po slovensky písanej literatúry dovtedy nebolo — trnavské pokusy ešte neboli písané v takom jazyku, aký Bernolák kodifikoval. A súčasníkov zo svojej družiny iste preto nechcel citovať, lebo veď tí písali

¹ M. Weingart, *Příspěvky k studiu slovenštiny*. Sborník filozofickej fakulty univerzity Komenského v Bratislave, 1923, 53.

² M. Weingart, c. d. 31.

³ M. Weingart, c. d. 31.

⁴ M. Weingart, c. d. 49.

podľa jeho vlastných smerníc; s tým argumentovať nemohol. V maďarskej i latinskej časti pri citátoch však uvádza skratky autorov alebo prameňov. V českých súčasných slovníkoch sa cituje Kralická biblia, Husove spisy atď. U nás sme však národnej literatúry tohto druhu nemali. Ale na str. 47 v tej istej štúdii takto píše M. Weingart o slovníku Jozefa Dobrovského: „Postrádame tu přesných dokladů ověřených citátem. Ovšem jméno Dobrovského bylo auktoritou dostatečnou.“ Veď Bernolák bol tiež „dostatočnou“ autoritou v znalosti vtedajšieho stavu slovenského jazyka — o tom svedčí celé jeho dielo. Weingartov postup je názorným príkladom neobjektívnosti buržoázneho vedca. Jeho tvrdenie o vedeckosti jedného a nevedeckosti druhého slovníka neobstojí. Zámerne tendenčné sú aj Weingartove citáty názorov iných vedcov na Bernolákov Slowár,⁵ kde naširoko cituje nepriaznivé mienky a úvahy, kým z priaznivých uvádza len jednu-dve vety. Weingartove tvrdenia bude treba pri podrobnom štúdiu Bernolákovho diela zrevidovať a ich platnosť pritom uviesť na pravú mieru.

V tejto štúdii si všimneme slovné bohatstvo a výber slov, ďalej stavbu hesiel a inojazyčné ekvivalenty v Bernolákovom Slowári.

Slovné bohatstvo a výber slov

Bernolák chcel vo svojom Slowári zachytiť celé slovné bohatstvo slovenčiny: nielen slová, ktoré treba hodnotiť ako spisovné, ale aj slová hovorové, ľudové a nárečové, zastarané i slová prevzaté z iných jazykov, pravda, nakoľko ich sám poznal, lebo excerpčný materiál zo slovenskej spisby ešte vtedy nemal poruke. Medzi heslá zahrnul aj vlastné podstatné mená: krstné mená, zemepisné názvy a mená príslušníkov jednotlivých národov.

Aký široký bol Bernolákov plán pri zostavovaní Slowára, prezrádzajú dve skratky, vytlačené dve strany pred začiatkom vlastného slovníka, hneď po XIV. str. „praefatio“, t. j. úvodu, predhovoru. Pod titulom Signa, t. j. značky, nachádzame krížik, ktorý označuje slová české alebo českého pôvodu („bohemicam vocem“); a hviezdičku, ktorou sa označujú nárečové a ľudové slová („vulgare i. e. culinare et barbarum vocabulum“), teda tie, ktoré sa síce používajú, ale nehodnotia sa ako spisovné.⁶ Takto štylisticky jemne diferencoval Bernolák slová v slovenčine, ktorá vtedy ešte nebola spisovným jazykom, ktorou sa len začínalo písať. Obe skratky prezrádzajú súčasne aj to, že autor Slowára mal v pláne zachytiť všetky slová, ktoré sa v slovenčine vyskytujú: spisovné, hovorové, ľudové i nárečové.

⁵ M. Weingart, c. d. 32—36.

⁶ Medzi tým, čo sa označuje päťramennou a šesťramennou hviezdičkou (napr. V. 3898) nie je rozdiel.

Ako v úvode píše, zahrnul do svojho slovníka aj slová staré (*antiqua*), nepoužívané (*inusitata*) — čiže zastarané slová, aj slová krajové (*montanistica* — *hornácké*). Pritom však treba mať na zreteli skutočnosť, že Bernolák pokladal za spisovný jazyk kultúrnu trnavčinu (západoslovenské koiné), ktorou sa hovorilo vo vtedajších kultúrnych centrách slovenských, v Trnave a v Bratislave. Preto pokladal mnohé stredoslovakizmy za „hornácké“ čiže nárečové slová.

Ako úvod prezrádza, Bernolák sa koncepciou svojho Slowára postavil do istej miery i proti vtedajšej slovníkárskej tradícii. Zahrnul do svojho slovníka nielen všetky (i predpokladané) slová hodnotené ako spisovné, ale celé slovné bohatstvo vtedajšej slovenčiny, nakoľko mu bolo prístupné a známe. Slová, ktoré hodnotil ako nespisovné, označil príslušnými štylistickými skratkami. Táto skutočnosť svedčí o normatívnom charaktere Slowára. Jeho autor sa usiloval presne rozlišovať slová hodnotené ako spisovné od neslovenských i od nespisovných, nárečových.⁷ Tejto Bernolákovskej snahe o čistotu slovenčiny dal neskorší vývoj za pravdu. Ako bohemiká označil krížikom napr. tieto slová: †*abbatiščin* — *opátkin* (1), †*altán*, *altánek* — *pawlač*, *pawláčka* (9), †*angrešt* — *egreš* (13), †*bájeť* — *básniť*, *ščeboť* (34), †*bájně* — *básňive* (34), †*hrát* — *hrať* (783), †*hvezdárna* (!) — *hvezdárňa* (824). Dr. A. Jánošík v rukopisnej štúdii⁸ Bernolákovu usilovanie o čistotu slovenčiny v Slowári triedi slová, ktoré Bernolák označil ako bohemizmy, na niekoľko skupín, podľa toho, ako sa hláskoslovne alebo tvaroslovne líšia od slovenčiny. Ako bohemizmy sú v Slowári označené všetky slová obsahujúce také hlásky, ktoré v slovenčine nie sú, napr. *ř* (*bachoř*, *cukrář*, *keř*, *kmotřička*, *olejář*, *pastýř*, *pořádek*, *šafář*, *třída*, *tvář*, *vaření*, *wladař*, *žalář*, *žřetel*, *zvoňář*) alebo *ě* po perniciach (*běhati*, *kwětina*, *lakomě*, *měď*, *měsíc*, *newěsta*, *newěra*, *odpowěd*, *powědomí*, *slepě*, *smělí*) a *ů* (*borůwka*, *komůrka*, *kůl*, *můj*, *pomůcka*, *půliť*, *průwod*, *slůwko*, *stůl*, *wůl*, *wůz*). Medzi bohemizmy (označené krížikom) zahrnul Bernolák aj tie slová, ktoré majú hlásku *k* tam, kde v slovenčine stojí *g* (*cikán*, *cinkati*, *kajdi*, *kalhoti*, *klej*, *kulička*, *mozk*), ďalej slová, ktoré majú *z* tam, kde sa v slovenčine vyslovuje *s* a naopak (†*zkameňeti* — *skameňet*, †*zkaza* — *skaza*, †*zpěwawí* — *spevaví*, †*zpomínaťi* — *spomínať*; †*sebrání* — *zebrání*, †*sebraťi* — *zebrať*, †*seslaťi* — *zeslať*, †*shon* — *zhon*).

Ako bohemizmy označuje Bernolák aj také slová, ktoré sa tvaroslovne líšia od slovenčiny. Krížikom sú napr. označené feminína, ktoré na rozdiel od slovenských majú v 1. páde singuláru koncovku *-e* tam, kde je v sloven-

⁷ Nárečové slová má vo svojom slovníku aj Adelung. O. Lindem však M. Weingart píše: „Mluva lidová, jako obyčejně v té době, i u něho zůstala v pozadí.“ C. d. 42.

⁸ Autor mi ju dal k dispozícii.

čine koncovka *-a* (*Anče, babice, bídňice, služebňice*). Za bohemizmy pokladá Bernolák aj infinitívy na *-fi* (*bďiŕi, kašlaŕi, rozbiŕi, schnúŕi; hrdlowaŕi* se na str. 186 odkazuje na predchádzajúce heslo *hrdlowaŕ sa*). Krížikom označuje, teda za bohemizmy pokladá i menné (krátke) adjektívne tvary ako *†hotow — hotowí* (771). Nepokladá za slovenské ani substantíva zakončené slabičnými spoluhláskami *r, l, m*, pred ktorými stojí iná spoluhláska, napr. zakončené na *-tr, -sl, -sm* (*†lotr — loter*,⁹ *†misł — misel, †osm — osem*). Ako bohemizmy označil autor Slowára aj slová končiace sa na *-irna* (*†barwírna — farbowna*). V tomto vymedzovaní hraníc medzi slovenčinou a češtinou, ktorá sa dovtedy používala ako spisovný jazyk, bol Bernolák veľmi dôsledný a presný, čo vyplývalo z jeho úlohy kodifikátora novej spisovnej slovenčiny. Preto uvádza pri českých slovách s krížikom správne slovenské ekvivalenty, najmä tam, kde ide o celkom iné, etymologicky nesúvisiace pomenovania (*†truhlař — stolár, †tuřin — cwikla, †stropiři — spáchař, †wepřowina — brawčowina, †židle — stolica*). Krížikom sú označené v Slowári aj také slová, ktoré majú celkom iný význam v slovenčine a celkom iný v češtine (*†braw — č. krđel owiec, sl. ošípaná, †potíkání — č. bitka, vojna, sl. vzájomné oslovovanie ty*, ale toto Bernolákovi uniklo, uvádza len *potknufi*).

Lenže okrem bohemizmov označil Bernolák krížikom aj neslovenské slová iného než českého pôvodu: udomácnené cudzie slová, napr. *†bibliotéka — kniháreň, †centrum — cíł, prostredek, †magazín — sklad*. Krížikom označil aj odkazy pri písmene *j*-tie slová, ktoré spracoval pod písmenom *g* (lebo *j* písal ako *g* a *g* ako *ğ*.) Toto je istá nedôslednosť; tieto slová mali byť od bohemizmov rozlíšené nejakou inou značkou.

Pre ľudové i nárečové slová má Bernolák v Slowári zas spoločnú značku — hviezdičku. Ňou ich odlišuje od slov spisovných a kladie ich do jednej štylistickej roviny.

Bernolák vychádzal pri koncipovaní Slowára z vlastného jazykového vedomia, ktoré sa v nemalej miere opieralo o reč ľudu, z ktorého pochádzal a medzi ktorým žil. Preto je v Slowári aj nejedno — ako sa v úvode píše — „vulgare et barbarum vocabulum“. Takéto slová, teda ľudové, nárečové i kalky označuje Bernolák hviezdičkou, napr. **wješař (3625), *wiondziř (3774), *zafařař (4102), *zařřfotař (4103), *darebnoř (344); *bajuznatí — fúzati (34), *galiba — prekážka, nepříjemnoř (607), *wihachlowař — wičesař (3682)*. Hviezdičkou označil autor Slowára aj ľudové skomoleniny ako **balbír — holič (35)*. Lenže pri označovaní slov hviezdičkou, podobne ako pri ich označovaní krížikom, je nepresnosť. Bernolák označoval hviezdičkou nielen ľudové a nárečové slová, ale aj slová cudzieho pô-

⁹ Stredoslovenské tvary sa končia na *-tor*.

vodu, napr. **inžinír*,¹⁰ **inžinírski* (833), **wajnstajn* (3566). Hviezdičkou sú v Slowári označené ako dialektizmy aj mnohé stredoslovakizmy, ktoré autor vysvetľuje západoslovenským ekvivalentom, napr. **cesto* — *testo* (209), **fazula* — *fizula* (553), **jazerňi* — *jezerňi* (624), **wrstownica* — *wrstewnica* (4030), **zalječať sa* — *zaléčať sa* (4141), **zawjesť* — *zawesť* (4237), **zobrať* — *zebrať* (4391), **žobrať* — *žebrať* (4391). Zaujímavé je však to, že hviezdičkou označil aj typický západoslovenský tvar **zmosiť* (4374) a vysvetľuje ho slovom *zmusiť*, ktoré je veľmi blízke stredoslovenskému hovorovému spojeniu *primusel ho*, t. j. prinútil ho. Iste omylom sa dostalo označenia hviezdičkou aj slovesnému podstatnému menu **zedraťi* (4279), ktoré autor Slowára vysvetľuje bohemizmom *zedráňi*. Alebo zas inde uvádza Bernolák vedľa západoslovenskej podoby *bálek* (35) deminutíva od *bál* — ako rovnocenný variant (bez štylistického označenia hviezdičkou) slovo *bálík* (36), ktoré má okrem druhej dĺžky stredoslovenskú podobu. Uvedené menšie nedôslednosti prezrádzajú autorovu neistotu v tejto oblasti, jeho tápanie a hľadanie správnych spisovných tvarov medzi rodným stredoslovenským nárečím a medzi oficiálnou kultúrnou trnavčinou. Ale týmto ťažkostiam sa nevyhne nik, kto si neprebádanou problematikou kliesni novú cestu.

Bernolákovi sa právom vyčítali a vyčítajú niektoré nesprávne vykonštruované nové slová, ktoré v živej reči nejestvovali a pre svoju komplikovanosť sa ani neujali, ako napr.: *beloskvelosť* — *candor* (57). Novotvarmi, ktoré Bernolák vytvoril a ktoré sa neujali, sú aj slová: *dobromyseľnica* (407) — dnes dobromyseľná osoba, žena; *dwerár*, *dwerárka* (521) — dnes vrátnik, vrátnička. Lenže s takýmto úsilím sa stretáme všade, vo všetkých slovníkoch, ktoré v tom čase vyšli u okolitých národov, lebo všade bola snaha cudzie slová nahradiť domácimi. Autori slovníkov v tom videli kus práce, charakterizujúcej národovca. A takéto snahy sa sporadicky objavovali ešte aj neskôršie u štúrovcov (napr. v diele M. M. Hodžu).

Bernolák podľa toho, ako to vyžaduje koncepcia veľkého slovníka, každé slovo, jedno či základné, prechýlené, odvodené, deminutívum alebo augmentatívum spracoval ako osobitné heslá. Tak sa mu stalo, že sa do Slowára ako heslá dostali aj niektoré málo frekventované a málo známe zdobeniny a augmentatíva ako napr. *dňisko* — absurda dies (392).

Stavba hesiel v Bernolákovom Slowári

Keď si po dnešných slovníkárskych skúsenostiach všimneme stavbu he-

¹⁰ Hádám nás dnes prekvapí, že slová *inžinír*, *inžinírsky* autor jednoznačne vysvetľuje synonymami *zememerač*, *zememeračský*. V tých rokoch však, keď Bernolák písal Slowár, malo slovo *inžinier* len takýto význam.

siel v Bernolákovom Slowári, zistíme, že Bernolák každé slovo spracoval starostlivo, podrobne, niektoré z dnešného hľadiska až príširoko, ale na jeho dobu to bolo spracovanie najlepšie, aké autor mohol podať. Spôsob spracovania menil Bernolák podľa toho, o aký slovný druh šlo.

Podstatné mená, už či pomenovania konkrétnych vecí, alebo abstraktných pojmov, spracúva Bernolák veľmi podrobne a presne. Pri každom substantíve stojí gramatické určenie; ak je slovo viacvýznamové, autor Slowára ho delí na očíslované významy, ktorých odlišnosť osvetľujú cudzojazyčné ekvivalenty. Prípadne delí jednotlivé významy slov na podskupiny označené písmenami abecedy. Miestami si Bernolák vypomáha aj uvedením nárečového pomenovania tej istej veci. Pre názornosť citujeme heslo *brána* (126).

Brána, -i f. porta [„prota“ tlač. chyba], ae f. v. g. domalis areae Civitatis: das Thor, z. B. eines Hofes, einer Stadt: kapu. Usus. Bránú (vulg. Bránów) iſt, wiſt: per portam exire, zum Thore hinaus gehen, a kapun kimenni. 2) occa, ae f. crates occatoria, irpex, picis, m. Varr. urpex Cato sarculum, i. n. et dentale is, n. Pariz Pápay die Egge: borona et barona Pár. Páp. Syn. Wláčka. Aliud est Smik.

Ako vidno, Bernolák sa neobmedzil len na inojazyčný preklad, ale uvádza aj ustálené typické spojenia: *iſt*, *vyjſt bránou*. Druhý význam objasňuje aj pomocou nárečových pomenovaní: *vláčka* a *smyk*. Dnes by sme z tohto dvojjvýznamového hesla urobili dve homonymá, v tom čase však slovníkárka prax toto riešenie ešte nepoznala.

Podobne postupuje autor Slowára aj pri zložitejšom hesle *brada* (124), ktorého významy ilustruje okrem typických spojení aj frazeológiou, na ktorú je toto slovo veľmi bohaté. Pri podstatnom mene *brada* určil Bernolák gramatické tvary uvedením genitívu, aj rod skratkou *f.* (femininum). Slovo rozdelil na tri významy a tie označil arabskými číslicami: 1. mentum; 2. barba; 3. wera, t. j. úver. Je zaujímavé, že k druhému významu pričlenil autor na koniec aj odborné pomenovanie *kozia brada*, ktoré má zas dva významy. Bernolák ich označil písmenami z abecedy *a*), *b*); pri čom najprv uviedol zoologický, potom botanický význam (ku ktorému uvádza ako synonymum aj nárečové pomenovanie *krkoška*). Bernolák každý význam objasňuje jednak (hoci nie vždy) synonymami (napr.: 1. *podbradok*, 3. *wera*), jednak cudzojazyčnými ekvivalentmi. Uvádza aj ustálené spojenia (*dlúha brada*, *nosiť bradu*, *brada mu roste*), frázy (*dať na bradu*) a ľudové príslovia (*Brada nečiní mudrca*). Príslovia bývajú pravidelne s výchovným, moralizátorským zameraním, napr. odstrašujúce príslovia o opilcoch na konci tretieho významu: *Muž pije celí túdeň na b r a d u, a žena d'iv neumre od hladu*. — *Muž w ſenku pri muzice hihíká, a žena doma z deťmi nariká*. — *Tak sa to toľižto takej stáwá, která se za korhela dostáwá*. — Táto skutočnosť zrejme nasvedčuje tomu, že Bernolák — v duchu osvieten-

ských snáh — i pri vedeckej práci chcel zostať verným svojmu kňazskému a ľudovému poslaniu. Lenže takto je heslo na konci preťažené prísloviami a to je na ujmu jednoduhosti jeho štruktúry. Ale zas na druhej strane — pretože je v Slowári viac takýchto hesiel — je toto dielo aj akousi zbierkou fráz, porekadiel a prísloví, ktoré boli v tom čase známe a sa bežne používali.

Za heslom *brada* nasledujú v abecednom poriadku slová odvodené od toho istého koreňa: *bradáč*, *bradáčov*, *bradár (holič)*, *bradárčin (holiččin)*, *bradáreň* — *holičňa*. Tieto slová sú alebo kalky alebo analogicky podľa iných umele utvorené pomenovania, svedčiacie o dvoch skutočnostiach: 1. že si Bernolák jasne uvedomoval produktivnosť slovenských sufixov *-ár*, *-áč*, *-ka*, *-áreň*, *-ňa* (veď Slowár začal koncipovať až po zostavení gramatiky); 2. že nebol dosť kritický pri výbere slov, že uvádza mnohé iba potenciálne pomenovania, ktoré nepoznal, nemohol mať vo vlastnom jazykovom vedomí. Ale pretože nemal excerpty a nemohol sa opierať o dokladový materiál, iste postupoval správne, keď uviedol i potenciálne slová. Tých niekoľko umele vykonštruovaných slov mu ani z hľadiska dnešnej praxe nemožno vyčítať ako niečo, čo by jeho Slowáru zásadne uberalo na hodnote; v Bernolákových časoch to temer nebola chyba. Veď jeho zásadou bolo: zachytiť všetko (tak, ako to bolo vo vtedajšom nemeckom, poľskom i ruskom slovníku), teda radšej viac ako menej.

Podobne podrobne ako konkrétum *brada* rozpracoval autor Slowára aj abstraktum *hñew* (732). Vytvoril z neho dlhšie heslo ako zo slova *brada*, hoci má len jeden význam, ktorý však Bernolák hojne doložil spojeniami, frazeológiou a prísloviami; napr.: *do hñewu prísť*, *od hñewu*, *z hñewu*, *hñew zaľeť*, *hñew mína*, *hñew najhorší*, *milujúcich hñewi*, *hñew a jazyk na uzde drží*. *Hñew bez vládi nič neradí*. *Hñew prátelství ruší*. *Slunce na váš hñew nech nezapadne*. *Od hñewu ženského neňi na sveťe horšého*. *W hñewe sa nepomstwi*. *Hñewu sa nebojím*, *o lásku nestojím*, *kedi chcem*, *z wínečkem preto si powolím*. Takéto široké rozpracovanie hesla *hñew* (skoro 2 stĺpce!) zrejme dokazuje, že si autor jasne uvedomoval veľkú dôležitosť slov základného slovného fondu v jazyku.

Podobne dôkladne a podrobne ako substantíva spracoval Bernolák aj adjektíva. Pomerne jednoduché prídavné meno *blázňiwí* podáva na str. 89—90:

blázňiwí, á, é adj. biletus Plaut. stultus, fatuus, stolidus, a, um; amens, demens, tis, simplex, icis: närrisch, thöricht, albern, dumm, ohne Verstand: bolond, esztelen, kába, eszelős, balgatag, dőre, ostoba. Syn. neműdri, nerozumni. boh. bláznawi, bláznowski. Usus. O blázňiwí ludá! o vos stulti! o vos dementes! o ihr närrische Leute! ó ti esztelen (bolond) emberek! Blázňiwá řeč, stultiloquium, stultiloquentia, ineptiae, nugae: närrische Rede, Narreteien, Kinderreien, Possen: bolond beszéd. 2) delirius, insanus, versanus, a, um; delirans,

amens, insanicus, vecors, demens, tis: unsinnig, wahnwitzig, närrisch: bolond, meg-bolondúltt, bódúltt [-tt je tlačová chyba, malo byť *bódúlt*] eszü. Syn. zbláznení.

Bernolák v tomto hesle jemne rozlišuje významové odtienky: 1. pošetilý, nerozumný; 2. pomätený, pričom prvý význam bohato ilustruje aj spojeniami. Druhý význam je bez takejto exemplifikácie.

Oveľa širšie rozpracoval autor Slowára adjektívum *istí* (845), ktoré má šesť významov: 1. certus, haut dubius; 2. firmiter persvasus, nihil dubitans; 3. certus, fidus; 4. definitus; 5. stabilis; 6. aliquis (neurčité zámeno). Toto heslo je zaujímavé nielen podrobným rozpracovaním významov, ale aj plným využitím rôznych interpunkčných znamienok, ktoré Bernolák nie v každom hesle rovnako dôsledne používa. V hesle *istí* používa A. Bernolák bodku, čiarku, dvojbodku i bodkočiarku, ktorú v iných heslách nájdeme len zriedka. Na rozlišovanie rôznorodých ekvivalentov mu dobre slúži dvojaké písmo: latinka a švabach, ale ich oddeľuje od seba niekedy aj dvojbodkami alebo čiarkou. Za sebou nasledujúce synonymá oddeľuje čiarkami. Bodkočiarku používa len na oddeľovanie jednotlivých ustálených spojení, ktoré tvoria exemplifikáciu; napr. *nálam bizonynos dolog; el tekéllett szándékom (akaratom)*. Čo sa týka sémantického rozdelenia adjektíva *istý*, mohli by sme z dnešného hľadiska všeličo namietat', napr. že autor zabudol na prenesené významy a takto mohol spojiť význam 1 a 2, 3 a 5. Ale nezabúdajme, že toto priveľmi podrobné a trochu neprehľadné delenie na mnoho významov bolo v tej dobe celkom bežné a Anton Bernolák — ako náš prvý slovníkár — postupoval pravdepodobne prekladateľskou metódou, t. j. hľadal v slovenčine priliehavý výraz pre významy cudzojačných slov, ktoré mal v rôznych slovníkoch pred sebou.

Ako osobitné heslá uvádza Bernolák aj slovesné podstatné mená od nedokonavých i od dokonavých sloves, napr. *zastíňovaňi* (4212), *zastíňeňi* (4212), aj prídavné trpné *zastrekaní* (4213). Podľa toho vidno, že ich Bernolák hodnotil ako osobitné slovné druhy, t. j. pokladal ich za substantíva a adjektíva, nie za slovesné tvary, medzi ktoré sa zaraďujú dnes. Podobne ako heslá uvádza aj privlastňovacie prídavné mená, napr. *záhradníkow* (4115), ktoré tiež pokladá za osobitný slovný druh. Ale uvádza len tie, ktoré sú frekventované, neuvádza napr. privlastňovacie prídavné mená od substantív *záhorec*, *zahovárač* (4114).

Zámená sú v Slowári veľmi stručne a prehľadne spracované. To, že ukazovacie zámená *ten, tá, to* Bernolák uvádza ako synonymá osobných zámen *on, ona, ono*, je zrejma chyba, ktorá mu vyplynula z prekladateľskej metódy.

Číslovky Bernolák ešte nerozdeľuje na základné, radové, násobné a podielové. Radovú číslovku *treťi* (3339) charakterizuje v Slowári skratkou

adj., t. j. pokladá ju za prídavné meno. Ako osobitné heslo spracoval *trá* [traja] — s charakteristikou *masc.* (3325) — i číslovku *tri* (3343), ktorú doložil frázami, podľa neho prísloviami (Prov.): *Tri za dve bereš. Jakobi aňi tri čítať ňewedel.* Neuvádza frázu *tárať dve na tri*; alebo ju nepoznal, alebo na ňu zabudol, alebo ju úmyselne vynechal pre jej expresívnosť, resp. pre „nárečovosť“ slovesa *tárať*, ktoré na str. 3281 uvádza s hviezdikou, hoci sloveso *dríchmať* (495) spracoval ako neutrálne slovo bez akéhokoľvek označenia.

Pri slovesách si Bernolák nevšímal rekciiu, tú možno hľadať iba v spojeniach a v prísloviach, ktoré uvádza ako exemplifikáciu. Zvratné sloveso zrejme pokladá za nové slovo, keď ho pod rímskou dvojku a s osobitným číslovaním významov spracoval na konci nezvratného slovesa, s ktorým ho spojil do jedného hesla. Dokonavé, nedokonavé i opakovacie sloveso spracúva každé ako osobitné heslo. Dobré to vidíme na heslách *trhať, trhávať* a *trhnúť* na str. 3342. Zvratné slovesá spracúva vo všetkých troch heslách. Sloveso *trhať* má so zvratným *trhať sa* spolu 14 významov.

Pre názornosť uvedieme celé heslo v plnom znení:

trhať, al, ám V. I. im. haj: rapere, abripere; reissen, schnell nehmen, hinreissen, hinschleppen, hinziehen: ragadni, el-ragadni, ki(el)-kapni. Syn. uchicowať, uchitiť. 2) vellere, herausreissen, tépni, szaggatni. Usus. Wlasi z hlavi trhať, vellere capillos, die Haare aus dem Kopfe reissen: haját tépni: 3) avellere, herabreissen, wegreissen, el-szakasztani. 4) dirnere, niederreissen, le-dönteni, rontani. 5) rumpere, findere, scindere, secare: reissen, spalten, zerreissen: hasítani, vágni, metszeni. 6) torquere: quällen, plagen: nyomorgatni, nyomorítani, sanyargatni. 7) Ribi trhať, exdorsuare, Fischreissen: fel-szíjalni. 8) trahere, reissen, ziehen, húzni, vonni. Usus. Šati na hostoch trhali, škubali [dlhé í je tlačová chyba]: vestes hospitum traxare, i. e. impense hospites destinebant: sie haben die Kleider an den Gästen gerissen: a' vendégek ruháját szaggatták. 9) extrahere, educere: ausziehen, herausziehen, z B. Pflanzen aus der Erde, einen Zahn: ki-húzni, ki-szedni, ki-venni. Syn. ťahať, wíťáhnúť, wítrhnúť k. p. konope. 10) kweti neb owoca trhať: carpere (legere, decerpere) flores, fructus: pflücken, abstückchen, abbrechen, z. B. Blumen Obst. virágot, gyümölcsöt le-szagatni, le-szedni. Syn. odtrhnúť, odtrhovať. II. rec. trhať sa: rumpi, abrumpi: reissen (neutraliter), entzweigen: el-szakadni. Syn. utrhnúť, (odtrhnúť) sa. Usus. Trhajú sa mu struni: rumpuntur ei chordae: es springen ihm die Seiten: szakadnak a húrjai. 2) rumpi, findi: reissen, einen Riss bekommen: megszakadni, meghasadni. Prov. Wšcko sa sňím (podňím) trhá equam habet scianum; nihil illi succedit; infelix est: er hat weder Glück, noch Stern: semmire sem mehet; semmibe sem boldogúl. 3) trhať sebú (sebow), movere se, moveri, zucken, sich bewegen: mozogni. Syn. hibať sa, klátiť sa (sebú). 4) hŕevať sa. Usus. Bár sa ti jako trhaj, nič mi ňeuškodíš: rumpari licet, nequicquam oberis mihi: zürne dich, wie es dir beliebt, so wirst du mir doch nichts schaden: ha meg-szakadsz is, még sem árthatsz nékem.

V celom hesle niet preneseného významu — s tým Bernolák v Slowári

nepracuje. Tak napr. významy I, 6 a II, 4 sú vlastne prenesené významy, I, 7 nie je význam, ale fráza, i tá je asi kalkom z nemčiny. Takto sa mu — najmä pri slovách, ktoré sú bohaté na frázy, hromadia významy, lebo z každej skupiny fráz robí nový význam. Toto hromadenie významov, pravda, bez uvedenia príčiny, vyčíta Bernolákovi aj M. Weingart, keď píše: „Bernolák neumí přesně seskupiti, k sobě seřaditi a od jiných oddělití významy konkrétní a abstraktní, původní a přenesené.“¹¹ Avšak pokračuje: „Ale bud' me spravedliví: něco dobrého má Bernolák přece: pamatuje, jak už jsme v hořejším rozboru viděli, na časté připomínání synonym, a pak umí připomínati jádrné lidové obraty, zvláště v přísloví, na př. v hesle „hluchí“ na hluchho tancovať (t. j. bez hudby), hluchím sa robiť; Čo hluchí nadočuje, to si domyslí (wimislí); hluchému spívať — na stěnu hrach hádzať; tebe z úst, jemu mimo uší šust; z hluchím sa rozprávať a z němím počet robiť; hluchému dwa rázi nespívajú.“ (Ako vidíme, Bernolák vysvetľuje frázu frázou, niekedy aj niekoľkými frázami.) Toto je objektívne stanovisko. Ale na str. 53 Weingartovo porovnávanie Bernolákovho a Jungmannovho slovníka, čo sa týka delenia významov, nie je na mieste, lebo Jungmannov slovník vyšiel až po Bernolákovej smrti, teda nejde o diela súčasné a potom Jungmann mal už k dispozícii české slovníky: Rosov a Pohlov i Dobrovského, kdežto Bernolák okrem rukopisného diela Romualda Hadbavného nemal sa o čo oprieť.

Bernolák veľmi podrobne spracoval v Slowári zložité slovesá *byť* (5 stípcov), *mať* (10 stípcov) a *dať* (10 stípcov); napr. zachytáva aj pomocnú funkciu týchto slovíes, napr.: *že si zhasil* (78); *Čo ti je?* (79) *Dá (može) sa jesť.* (352).

Podrobne spracoval Bernolák vo svojom Slowári aj neohybné čiastky reči: predložky, príslovky, spojky a citoslovčia. Je zaujímavé, že venoval pozornosť aj predponám, ktoré uvádzal na konci hesla predložky rovnakého znenia, od ktorej predponu oddeľuje rímskou dvojkomou a uvádza slovami: *in compositione*. . . Takto je spracovaná predpona *do-*, *po-* aj iné.

Vyčerpávajúco podáva Slowár aj príslovky. Napr. príslovka *dobře* (400) zaberá 6 stípcov. Ale aj tu frázy, ako: *dobře kúpiť* a *dobře predať*, *dobře příst* vydeľuje autor do osobitných významov (10, 11, 15) — podobne ako aj na iných miestach. Tým sa heslá stávajú trochu neprehľadnými. Slovo *ano* spracoval Bernolák na 3 stípcoch, kde zas naširoko rozpracoval vo forme významov frazeológiu i jeho vetné využitie. Gramaticky ho označuje ako *adv.* (t. j. príslovku) omnino, profecto, sane, certe, commode, utique.

S osobitnou pozornosťou spracúval Bernolák gramatické slová.

Citoslovčia a častice spracoval v jednom hesle so spojkou rovnakého

¹¹ M. Weingart, c. d. 42.

znenia ako jej osobitné významy; napr. v hesle spojky *i* sú len prvé štyri významami spojky, 5.—6. význam sú významy citoslovca, 8. význam je vlastne častica. Autor Slowára to robil podľa vtedajších gramatických poznatkov a predstáv, zrejme ešte nerozlišujúcich častice a citoslovca ako osobitné slovné druhy. Ale je zaujímavé, ako Bernolák vystihol tieto skupiny slov, ako ich vo forme významov stavia vedľa seba, takže z tejto stránky Slowár posluží aj dnešnému jazykovedcovi. Časticu *prám* [= priam] napr. spracoval na konci hesla príslovky *prám* ako jej 3.—6. význam (2451). Takto spracované nájdeme v Slowári tie čiastky reči, ktoré sú dodnes pomerne málo objasnené v gramatickej literatúre a ktorých presné vydelenie aj dnešným slovníkárom robí nemalé ťažkosti. Ale takto Bernolák zachytil len niekoľko častíc a citosloviec. Mnohé mu unikli, najmä tie slová, ktoré sú len časticami alebo citoslovcami. Napr. darmo by sme v Slowári hľadali citoslovca *jaj*, *juj*, *fuj* — Bernolák ich nespracoval. Ale už *hot!* uvádza na str. 771 ako interjekciu, aj nárečové *hoto!* Toto je jedna zaujímavosť Bernolákovho Slowára. Inou je zas tá skutočnosť, že napr. vedľa krstného mena *Anna*, ktoré je veľmi stručne spracované, podrobnejšie rozpracoval Bernolák ako nové heslo hypokoristikum *Anča*. V tomto postupe je i kus Bernolákovho národovectva. Veď tým, že heslo *Anča* (11) podrobnejšie rozpracoval ako slovo *Anna*, zdôraznil pre používateľa také irečité slovenské pomenovanie. (Pri krstnom mene *Anton* však uvádza ako heslo len jeho oravské znenie: *Antoň*.) S podobnou národoveckou tendenciou spracoval i miestne meno *Abaujvár* (1), ku ktorému vykonštruoval genitív *Abanového-zámku*.

Cudzojazyčné ekvivalenty v Slowári

Zaujímavou stránkou Bernolákovho Slowára ako viacrečového slovníka sú cudzojazyčné ekvivalenty — ich výber a otázka priliehavosti. Poradie ekvivalentov: latinský, nemecký, maďarský, ktoré nasledujú za heslovým slovenským slovom, bolo determinované jednak historickou i politickou situáciou doby, v ktorej Bernolák svoj Slowár koncipoval, jednak účelným zameraním diela, a nie je pritom bezvýznamné ani autorovo národné povedomie (ktoré si Bernolák nedal celkom spútať ani rakúskym šovinistickým absolutizmom).

Prvý ekvivalent slovenského slova je v každom hesle latinský, hoci požiadavkám vtedajších čias by iste bol lepšie vyhovoval nemecký. Tento svoj postup mal autor Slowára čím odôvodniť, lebo veď za Bernolákových čias bola latinčina (hoci v Rakúsku vytláčaná) ešte vždy medzinárodným dorozumievacím jazykom inteligencie a bola aj úradným jazykom v celom Uhorsku. Bernolák ju dobre ovládal, hádam najkorektnejšie zo všetkých

piatich rečí, ktoré v Slowári používa. Veď to bol vyučovací jazyk teologických disciplín, v ktorom ich Bernolák študoval, a čo je hlavné, Slowár mal slúžiť predovšetkým ako pomôcka pri preklade Písma sv. z latinčiny. Po latinčine nasleduje nemčina, všeobecne zavedený a nanucovaný úradný jazyk za josefinského absolutizmu. Jej umiestenie uprostred je taktické. Na prvom mieste ju Bernolák zrejme nechcel uviesť; nakoniec ju (vzhľadom na politický nátlak) nemohol dať, ale ako kňaz predsa si len dovoľil pred štátnou (a iste neoblúbenou) úradnou rečou uprednostniť internacionálnu dorozumievaciu reč vedcov, ktorá bola súčasne aj bohoslužobnou rečou cirkvi, latinčinu. Nemecké ekvivalenty, čo sa správnosti ich výberu týka, prezrádzajú dôkladnú znalosť tohto jazyka u zostavovateľa. (Niekoľko nárečových tvarov, ako „itzt“ namiesto *jetzt* na str. 2451, iste uniklo len tlačiarom.) Na samom konci hesiel sú ekvivalenty maďarské. Toto ich umiestenie v poradí by nijako nenasvedčovalo na Bernolákovo hungarofilstvo, z ktorého ho obviňujú Jaroslav Vlček,¹² Miloš Weingart¹³ a za nimi odpisovateľ ich výrokov — František Peřinka.¹⁴ A nakoľko ani maďarský pravopis nebol v tom čase ešte ustálený, odráža sa to i na maďarských ekvivalentoch Slowára. Lenže do jazykového vedomia maďarčiny preniklo Bernolákovi i veľa prvkov z nárečia kraja (okolie Nových Zámkov), v ktorom žil. V maďarskom texte Bernolák miestami používa nárečové tvary, napr. „tsudálkozást“ (825) namiesto *csodálkozást*; „hí-nak-é engemet?“ (826) namiesto *hívnak-e engemet*. Ako aj z týchto príkladov vidíme, Bernolák používal starší maďarský pravopis, bežný v jeho časoch, ktorý neskoršieho používateľa zaráža: dnešné maďarské *cs* (č) písal ako *ts* (*nints*, *tsinálész*, *tsak*, *kotsin*); maďarské predpony *el-*, *fel-*, *meg-* písal ešte osobitne, so základným slovom ich spájal iba spojovníkom. Ako sme už v jednotlivých heslách poznamenali, v maďarskom texte vzniklo aj najviac tlačových chýb (to zrejme prezrádza, že pravopis nebol ustálený a nemali ho „v krvi“ ani sadzači, ani neskorší korektori, ktorí po Bernolákovej smrti pri vydávaní rukopis i tlač prezerali). Že aj Bernolák

¹² J. Vlček, *Literatura česká XIX. století*, 1911, 243: Předmluva nás poučuje, že „Slovár vznikl, aby Slovákům byl pohodlným mostem k maďarčině, kterou uherský sněm r. 1792 prohlásil za řeč úřední...“

¹³ M. Weingart, *Přspěvky k studiu slovenštiny*, Bratislava 1923, 55: „... vlastní národnost měla býti obětována národu vládnoucímu.“

¹⁴ Fr. Peřinka, *Slovenská lexikografia do r. 1930*, Průdy 1931, 8: „Treba však priklincovať ešte bočný cieľ, ktorý mal zakladateľ slovenskej samostatnej, od českej odlúčenej spisby na ume. Na str. V. a VI. predmluvy udáva Bernolák, že siedmy základný článok z r. 1792 ustanovuje v Uhorsku za úradnú reč maďarčinu, a cieľom Slowára je rozšíriť znalosť maďarskej reči medzi Slovákmi čo najviac: keď každý uhorský Slovák osvojí si maďarčinu, za krátko zo všetkých strán Uhorska zaznie maďarské slovo... To isté obsahuje i maďarská predmluva Slowára, vytlačená v VI. zväzku, vydanom v Budine r. 1827, ... podpísaná plným menom: Bernolák Antal.“

venoval maďarčine najmenej pozornosti, to nám prezrádza skutočnosť, že jedine medzi maďarskými ekvivalentmi nájdeme sem-tam niektorý nepriehavý, nezodpovedajúci presne slovenskému textu. Stáva sa to najmä vo veľkých, zložitých heslách, pri výklade exemplifikácie alebo frazeológie: Napr. na str. 1885 pri hesle *oheň* je takáto exemplifikácia: *Usus. Oheň podložil, incendium excitare, Feuer anlegen, fel-gyújtani valamit* (hoci malo byť *tüzet megrakni*, lebo *felgyújtani* znamená „podpáliť niečo“). To, že Bernolákove sympatie k maďarčine nikdy neboli prehnané, dokazuje aj maďarské znenie jeho Predhovoru, vytlačené v VI. diele Slowára. Tento maďarský predhovor je tiež veľmi poznačený dialektizmami (len pri zbežnom čítaní sme ich našli 37), ako napr. „magokban“ — *magukban*, „tetézett“ — *tetözött*, „foglallyák“ — *foglalják*, „megkéméllyem“ — *megkíméljem*, „szovakat“ — *szavakat* a i. A nielen to. Niekoľko nesprávnych maďarských väzieb nás privádza k predpokladu, že Anton Bernolák pri koncipovaní po slovensky myslel, alebo dokonca že hádam svoj Predhovor napísal pôvodne po slovensky a len potom ho prekladal do latinčiny a do maďarčiny (do nemčiny ho nepreložil!). K tomuto predpokladu nás priviedli tieto nekorektné maďarské spojenia „... azután a szavaknak külömbféle értelmeket külömbféle számokkal és nyelvel kitenni“ (10) — malo byť *magyarázni* nie „kitenni“, lebo je to doslovný preklad slovenského *vyložiť*. A ďalej čítame „ki illy fáradságos, és jobbagyi izzadásnál többbe kerülő munkába magát botsátaná“ (12). V tejto vete tiež cítime vplyv slovenského myslenia alebo preklad slovenského konceptu, v ktorom bolo: *pustiť sa, dať sa do roboty*, lebo správne po maďarsky je *munkához fogni*. Na str. 13 je aj takéto spojenie „kérdést szenved“, čo je doslovný preklad slovenského pasíva *je otázne*; správne po maďarsky by bolo: *vitás*. Na str. 15 zas čítame: „semmi ujságot nem költöttem“ (15) — malo byť *semmi újat, semmi újdonságot*; *ujság* je doslovne preložené slovenské slovo *novinka*. Nie je správny ani tento zápor: „semmit nem mutathatnak“ (15) — namiesto *nem* malo byť *sem* — vo význame „nič nemôžu ukázať“. Doslovný preklad vtedy bežného slova *okolostoičnosť* vycítíme z tohto spojenia „a környül allásokra nézve“ (16) — malo byť *a körülményekre nézve*.

Trochu zvláštnym a neobvyklým spôsobom riešil Bernolák české ekvivalenty. Čakali by sme ich — podľa názvu Slowára — hneď za slovenským textom. On ich tam však, ako na Slovensku všeobecne známe slová (veď dovtedy sa po česky písalo), neuvádza. Iba niektoré odlišné a charakteristické české slová uvádza na konci poniektorých hesiel, napr. *Anče*, *Andula* (11), alebo ich uvádza tam, kde sa český tvar od slovenského odlišuje len hláskoslovne, napr. slovenské *pó*-, *dó*- od českého *pů*-, *dů*- (na to upozorňuje používateľ a osobitnou latinskou poznámkou). Okrem toho

uvádza v Slowári ako samostatné heslá i české slová i slová z češtiny prebraté, ktoré všetky označuje krížikom. Teda chápal češtinu ako so slovenčinou rovnocenný jazyk a nijako ju nepodceňoval.¹⁵ Len sa usiloval urobiť medzi slovenčinou a češtinou jasnú hranicu, čo konečne bolo aj jeho povinnosťou — ako prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny. Veď v tom vlastne spočívalo hlavné ťažisko Bernolákovej práce, keď zavádzal novú spisovnú reč, príbuznú s predchádzajúcou.

Ako Bernolák používal jednotlivé cudzojazyčné ekvivalenty, to najlepšie vidíme na uvedených heslách *brána* a *trhať*. Rôznymi cudzojazyčnými prekladovými ekvivalentmi vysvetľuje vlastne jednotlivé významy slov. V heslách prekladal do všetkých troch jazykov aj ustálené spojenia i frázy. Nepreložil len niektoré vtipné alebo mravoučné slovenské rýmovačky, ktoré je veľmi ťažko priliehavo preložiť, aby pri tom nestratili na svojej účinnosti. Nepreložil napr. poučné vety o mužovi-opilcovi a biede jeho rodiny, ktoré uvádza na konci hesla *brada* (125).

*

Záverom by sme mohli povedať, že dnešní slovníkari, ktorí z vlastnej skúsenosti vedia, akú námahu a koľko pomocných prác vyžaduje práca na slovníku, s úctou sa skláňajú pred dielom Antona Bernoláka. Bernolákovo dielo nie je mŕtve.¹⁶ I dnešní slovníkari majú v Slowári dobrú pomôcku pre svoju prácu a nájdú v ňom mnohé podnety pre lexikografické úvahy.

¹⁵ Fr. Peřinka, c. d. 5: „O češtinu šlo hlavne. Lebo ledva vystúpil Bernolák so samostatným jazykom, už v zárodku sa netajil, že vystupuje proti Čechom a češtine.“ — Str. 9: „Slovo („Slowár“) je novotvar podľa ruštiny, podistým tiež vzdor proti češtine.“

¹⁶ J. Vlček, Průdy 1912—1913, 143.

NULA CELÝCH, ČI NULA CELÁ?

Štefan Peciar

V odbornej reči sa miesto výrazu *nič* používa často presnejší termín *nula*, a to nielen absolútne, bez podstatného mena, ale aj v spojení s podstatným menom, ktoré vyjadruje počítateľný predmet. Tak sa hovorí napr. *nula stupňov*, *nula kilogramov*, *nula bodov*, *nula hodín*, *nula percent*. Číselný výraz *nula* vyjadruje tu počet (0). Bežný je tento spôsob vyjadrovania najmä pri desatinných číslach, ako sú 0,5, 0,25 a pod. Ale keď počujeme matematikov alebo iných odborníkov, ktorí s takýmito číslami narábajú, zistíme, že nehovoria *nula celých*, ako by sme očakávali podľa spojení *nula stupňov*, *nula hodín*, *nula percent*, ale hovoria napospol „nula celá“, teda napr. „nula celá, päť desatín“, „nula celá, dvadsaťpäť stotín“ a pod. Takto je to aj v školskej praxi. Podobne hovoria rozhlasoví hlásatelia, ktorí hlásia informácie o vodných stavoch našich riek.

Mohlo by sa zdať, že výraz „nula celá“, ktorý sa v praxi vžil, je správny. My sme však iného názoru. V spisovnom jazyku nemožno pripustiť, aby sa ten istý výraz, vyjadrujúci počet, spájal pri niektorých slovách s genitívom plurálu a pri iných slovách s nominatívom singuláru. Z tohto hľadiska je spájanie výrazu *nula* s inými slovami celkom osamelou anomáliou.

Ako došlo k vzniku tejto anomálie? Zrejme syntaktickou analógiou. Podľa *jedna celá*, *žiadna celá* sa začalo hovoriť „nula celá“. Možno by boli aj iné analógie. Počul som napr. rozhlasového hlásateľa, ktorý síce hovoril *nula celých*, ale súčasne hovoril aj „jedna celých“, „dve celých“, „tri celých“, „štyri celých“, zrejme zasa analógiou podľa *päť*, *šesť* atď. *celých*. Všetky takéto analógie sú, pravda, v spisovnom jazyku chybné. Za chybné treba pokladať aj spojenie „nula celá“.

Čo tu vlastne vyjadruje slovo *celá*? Ženský rod tohto dnes už spodstatneného prídavného mena ukazuje, že pôvodne bolo spojené s nejakým podstatným menom ženského rodu. Bolo to podstatné meno *jednotka*. Výraz *jedna celá* znamená teda „jedna celá jednotka“. Prídavné meno *celá* sa tu zhoduje v rode, čísle a páde s podstatným menom ženského rodu, ako to žiada pravidlo o gramatickej zhode. Spojme teraz tento dvojslovný výraz s číslou *nula*. Dostaneme spojenie *nula celých jednotiek*. Nie je možné spojenie „nula celá jednotka“, i keď sú, pravda, správne spojenia *jedna celá jednotka*, *žiadna celá jednotka*. Z výrazu *nula celých jednotiek* vynechaním (elipsou) podstatného mena *jednotiek* dostaneme spojenie *nula*

celých (t. j. jednotiek), nie „nula celá“. Správne je teda spojenie *nula celých* a nesprávne „nula celá“. Máme hovoriť *nula celých, päť desatín; nula celých, dvadsaťpäť stotín*, nie „nula celá, päť desatín“, „nula celá, dvadsaťpäť stotín“. Ďalej hovoríme správne *žiadna celá, jedna celá, dve celé, tri celé, štyri celé* a od päť vyššie *päť, šesť* atď. *celých*.

Prečo sa číselný výraz *nula* spája s 2. pádom mn. č.? Gramaticky je slovo *nula* podstatné meno a skloňuje sa podľa vzoru „žena“. Skloňuje sa však iba vtedy, keď stojí absolútne, bez spojenia s iným podst. menom. V spojení s iným podst. menom stáva sa slovo *nula* nesklonné a nadobúda povahu číselnej príslovky. Zaraďuje sa do skupiny neurčitých čísloviek typu *málo, mnoho, veľa, viac, nič*. Preto má s nimi aj zhodnú gramatickú väzbu. Všetky tieto výrazy sa spájajú s genitívom pl.: *málo, mnoho, veľa, viac, nič stupňov, percent* a pod. Rovnako aj *nula stupňov, nula percent*. Nesklonnosť výrazu *nula* v spojení s podst. menom dobre vidno z nepriamych pádov. Tak hovoríme napr. *ochladiť na nula stupňov* (nie „na nulu stupňov“), *z nula percent* (nie „z nuly percent“), *s nula celými* (nie „s nulou celých“) a pod.

Slovo *nula* nie je v slovenčine jediný číselný výraz, ktorý sa skloňuje len vtedy, keď sa použije samostatne, bez podst. mena, ale v spojení s podst. menom je nesklonný. Takejto metamorfóze podliehajú aj číslovky *sto* a *tisíc* (pozri § 126 Pravidiel slovenského pravopisu). Poučku o skloňovaní (resp. o nesklonnosti) čísloviek *sto* a *tisíc* treba doplniť o číslovku *nula*.

V slovenčine pri spájaní číselných výrazov vyjadrujúcich počet s podst. menami je dôležité, či výraz vyjadrujúci počet je nesklonný, alebo sa skloňuje. Nesklonné číselné výrazy spájame v základnom tvare s genitívom, a to s genitívom pl., ak ide o celé čísla, určité i neurčité (napr. *sto, tisíc, mnoho, veľa stupňov, hodín, percent* a pod.) a s genitívom sg., ak ide o zlomkové výrazy (napr. *pol, jeden a pol, dva a pol, pol druha, pol treťa, štvrt stupňa, hodiny, percenta* a pod.). Číselný výraz tu ostáva stále nesklonný a obmieňa sa príslušné podst. meno, ktoré stojí za ním (napr. *pred sto rokmi, pred pol hodinou, pred jeden a pol minútou, pred pol druha rokom* a pod.).

Ohybné (sklonné) číselné výrazy spájame s podst. menom dvojako, podľa povahy číselného výrazu. Číselné výrazy adjektívnej povahy (napr. *žiadny, piaty, mnohý, jeden, dvaja*) spájame s podst. menami podľa pravidla o gramatickej zhode. Naproti tomu číselné výrazy, ktoré majú povahu podst. mena, spájame s 2. pádom mn. č. (napr. *milión, hromada ľudí* a pod.).

Slovo *nula* treba teda v každom prípade spájať s 2. pádom mn. č., nech už má povahu podst. mena, alebo je nesklonné. V oboch prípadoch sa svojou povahou odlišuje od slov *žaden, žiadna; jeden, jedna*, ktoré majú povahu adjektíva a spájajú sa s podst. menom podľa pravidla o gramatickej zhode.

ZPRÁVY A POSUDKY

NOVÁ ÚPRAVA RUSKÉHO PRAVOPISU

Pravopisná reforma z r. 1917 rozriešila základné otázky systému ruského pravopisu. Zjednodušila ruský pravopis, ale nedotkla sa menších čiastkových otázok, takže i naďalej bola istá nejednotnosť v písaní. Nebolo ustálené, či písať spolu, oddelene alebo so spojovníkom prípady ako na polovinu, napríklad: *be-z to-ku*, *le-stol-ku*, zostala i naďalej veľká nejednotnosť v písaní zdvojených spoluhlások, vo výslovnosti bola rozkolísanosť v prízvuku, v gramatike boli prípustné veľmi mnohé dvojtvary.

Pravopisné otázky boli i naďalej predmetom veľmi častých diskusií. Veľký výkladový slovník D. N. Ušakova (*Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*, Moskva 1935—1940) mal normatívny charakter, a predsa pripúšťal veľa dvojtvarov.

Z dôvodov normalizácie pravopisu bola zostavená „Pravopisná komisia“. Komisia pracovala 15 rokov. V rokoch 1954—1955 prebiehali diskusie o pravopisných zmenách za veľmi hojnej účasti diskutujúcich na stránkach časopisov *Russkij jazyk v škole* a *Literaturnaja gazeta*. Práca komisie vyústila vo vydanie „Pravidiel ruského pravopisu a interpunkcie“ (*Pravila russkoj orfografii i punktuacii*, Moskva 1956) a „Pravopisného slovníka ruského jazyka“ (*Orfografičeskij slovar' russkogo jazyka*, Moskva 1956). Tieto diela tvoria ucelený súhrn pravopisných zásad. Na ich vypracovaní sa zúčastnili skoro všetci vynikajúci sovietski jazykovedci. Úpravu pravopisu si vyžiadali hlavne veľký vzrast slovnej zásoby ruštiny a s tým súvisiace rozširovanie rozkolísanosti.

Počas diskusie sa vyskytli názory, ktoré zdôrazňovali nutnosť morfológického princípu, iné zase žiadali fonetický pravopis. V konečnom dôsledku sa však prišlo k reálnemu záveru, že netreba robiť radikálnu reformu ruského pravopisu, treba len existujúcu pravopisnú normu spresniť a zjednotiť. Pri odstraňovaní dvojtvarov a zjednocovaní dvojakejho spôsobu písania postupovala komisia podľa týchto zásad:

1. Vyberali sa tie formy, ktoré zodpovedajú pravopisnému systému súčasnej ruštiny.
2. Pri výbere sa bral ohľad na podobu slova v posledných desiatich rokoch.
3. Vyberali sa tie podoby, ktoré zodpovedajú morfológickému základu ruského pravopisu.

Úprava sa dotkla pravopisu, interpunkcie a čiastočne morfológie. Pravopisné zmeny nastali v týchto prípadoch:

1. V ruštine pri spájaní predpony zakončenej na tvrdú spoluhlásku so slovom, ktoré sa začína samohláskou *i*, mení sa toto *i* na *y*: *otyskať* < *ot-iskať* (vyhľadať), *predyduščij* < *pred-iduščij* (predchádzajúci), *podytožiť* < *pod-itožiť* (spočítať), *syznova* < *s-iznova* (znovu). Ak sa končí predpona na samohlásku, ostáva *i*: *vyigryš* (výhra). Potiaľ zostalo pravidlo nezmenené. Zmena nastala pri spájaní predpony so slovom cudzieho pôvodu, kde sa písalo *i*: „bezidejnij, nebezinteresnyj, beziniciativnyj“. Podľa novej úpravy vo všetkých týchto prípadoch, teda i pri spájaní predpony so slovom cudzieho pôvodu, sa mení pôvodné *i* na *y* a píše sa: *bezydejnij* (bezideový), *nebezyinteresnyj* (zaujímavý), *bezyniciativnyj* (neiniciatívny), *predystoria* (predhistória), *symprovizirovať* (im-

provizovať), *nadyndividualnyj* (nadindividuálny). Len po predponách *mež-*, *sverch-* sa píše *i*: *mežirrigacionnyj*, *sverchizyskannyj*; súvisí to s pravidlom, že po *ž* a *ch* sa nepíše *y*. V slovách s cudzími predponami *pan-*, *sub-*, *trans-*, *kontr-* sa píše *i*: *panislamizm* (panislamizmus), *kontrigra* (protihra).

2. Zmeny v pravopise nastali pri písaní písmena *y* po *c*. Po písmene *c* sa píše *y* vždy v koncovkách: *komsomoľcy* (komsomolci), *kupcy* (kupci), *ulicy* (ulice); v prídavných menách *kucyj* (bezchvostý), *blednolicyj* (bledolíci); v prípone prívlastňovacích prídavných mien *-in* sa mení *i* po *c* na *y*: *lisicyn* (líškin), *pticyn* (vtákov), *sestricyn* (sestrin). Ďalej sa píše *y* po *c* v slovách: *cygan* (cigán), *cypľonok* (kurča), *na cypočkach* (po špičkách), *cyc* (citoslovce).

V ostatných prípadoch sa píše po *c* vždy *i* (v niektorých sa doteraz písalo *y*): *cinovka* (rohožka), *cimbaly* (cimbál), *cibik* (debna čaju), *cirk* (cirkus), *citata* (citát). To platí aj o prípadoch, v ktorých má slovenčina skupinu „cy“: *cikl* (cyklus), *ciklon* (cyklón), *cinizm* (cynizmus), *enciklopedia* (encyklopédia), *cilindr* (cylinder).

3. V písaní *o* alebo *ě* po spoluhláskach *ž*, *č*, *š*, *šč* bolo veľké kolísanie. Podľa poslednej úpravy sa píše *ě* v tých prípadoch, keď v iných tvaroch daného slova, alebo v odvodených slovách sa píše *e*: *čert*/pl. *čerti*, *šepot*/sloveso *šeptať*, *žer-nov*/pl. *žernová* (mlynský kameň), *rešětka*/rešetó a pod. V iných prípadoch sa píše *o* v prízvuknej slabike: *šoroch* (šuchot), *šov* (šev), *devčonka* (dievča), *medvežonok* (medveďa).

4. Pri písaní obráteného *e* (э) v cudzích slovách sa vykonala menšia úprava. Ako pravidlo sa obrátené *e* (э) píše na začiatku slov cudzieho pôvodu. Písalo sa aj v prostriedku cudzích slov. Teraz v prostriedku slov po písmene *i* sa píše *e*: *gigiena* (hygiena), *dieta* (diéta), *rekviem* (rekviem), *pietet* (pieta); po ostatných samohláskach sa píše *i* nad'alej obrátené *e* (э): *poezija* (poézia), *maestro* (maestro), *siluet* (silueta).

5. V 6. páde substantív stredného rodu zakončených na *-ie* sa ustalať koncovka *-ie* (kde doteraz bol prípustný dvojtvar *-ie/-bi*), napr.: *o šťastie*, *v platie*.

6. V 7. páde substantív označujúcich miestne názvy, zakončených na *-ov*, *-ovo*, *-ego*, *-ino* sa ustalať koncovka *-om* (nie *-ym*): *pod Saratovom*, *pod Ivanovom*, *selom Kriukovom*.

7. Veľa pozornosti venujú nové Pravidlá písaniu zdvojených spoluhlások. V ruštine sa zdvojené spoluhlásky píšu oveľa častejšie ako v slovenčine. Vyskytujú sa vnútri (na začiatku) slova, v príponách a v prevzatých slovách.

Vnútri (na začiatku) slova sa vyskytujú zdvojené spoluhlásky v málo prípadoch v kmeni slova: *ssora* (hádky), *ssuda* (pôžička). Oveľa viacej sa vyskytujú na hranici predpony a kmeňa: *vvoz* (dovoz), *vvedenie* (úvod), *vosstanie* (povstanie), *ssylať* (odkazovať), *rasskazať* (povedať), *rassylať* (rozosielať) a na hranici kmeňa a prípony: *plennyj* (zajatec), *storonnik* (prívrženec). Zdvojené spoluhlásky sú časté v slabičných skratkách: *Mossovet* — *Moskovskij sovet*, *glavvrač* — *glavnyj vrač* (primár), *junnaty* — *junyje naturalisty* (mladí prírodovedci).

Zdvojené *nn* sa píše v prídavných menách s príponou *-nyj*, *-noj*, *-nij* odvodených od podstatných mien, ktoré majú kmeň zakončený na *n*: *sonnyj* (ospalý), *zakonnyj* (zákonný), *vremennyj* (časový), *vesennij* (jarný), ďalej v prídavných menách s príponou *-ennyj*, *-ennij*: *choziajstvennyj* (poľnohospodársky), *gosudarstvennyj* (štátny), *utrennij* (ranný), s príponou *-onnyj*: *revolucionnyj* (revolučný), *tradicionnyj* (tradičný).

V prídavných menách označujúcich látkový pôvod sú prípony *-anyj* a *-janyj* s jedným *n*: *kožanyj*, *polotňanyj*. (Výnimku tvoria: *dereviannyj*, *steklannyj*, *oloviannyj*.)

Zdvojené *ss* sa píše v prídavných menách s príponou *-skij* odvodených od podstatných mien, ktoré majú koreň zakončený na *s*: *russkij*, *arzamasskij*.

Krátko tvary prídavných minulých trpných sa píše s jedným *n*, tak isto aj prídavné mená utvorené z prídavných minulých trpných, ak nemajú predponu a ak nie sú utvorené od sloves na *-ovať*, *-evať*. Napr.: *učenyje trudy* (vedecké práce), *ranenyje bojcy* (ranení vojaci), *rvanaja odežda* (roztrhané šaty), *varenyj kartofel* (varené zemiaky). (Výnimku tvoria slová: *želannyj*, *nečajannyj*, *nevidannyj*, *neslychannyj*, *neždannyyj*.)

V prevzatých slovách, najmä latinského a gréckeho pôvodu, je písanie zdvojenej spoluhlásky v ruštine veľmi časté. Zásah novej úpravy do tejto oblasti rozvážame ďalej.

8. Usmernenie nastalo v písaní predložkových výrazov s významom príslovky. Bola tendencia písať výrazy ako *bestolku*, *bezuderžu*, *bezustali*, *vovremia*, *vovsiu*, *vperegunki* spolu. Ale už Pravopisný slovník Ušakova — Krjučkova uvádza prípady *bez tolku* (bezhlavo), *bez uderžu* (nezadržateľne), *bez ustali* (bezprestania) oddelene.

Teraz sa pravidlo formulovalo takto: Oddelene sa píše predložkové výrazy vtedy,

a) keď medzi predložku a podstatné meno možno vsunúť určujúce slovo: *na mig* — *na odin mig* (na okamih), *s machu* (šmahom), *v tiši* (v tíšine), *v tupik* (do úzkych);

b) keď sa predložka končí spoluhláskou a podstatné meno sa začína samohláskou: *v obmen* (zámenou), *v obchvat* (na objatie), *v upor* (dôrazne);

c) keď si podstatné meno zachovalo ešte aspoň jednu pádovú formu s predložkou: *(sest) na kortočki* (čupnúť si), *(sideľ) na kortočkach* (čupieť); *za granicu*, *za granicej*, *iz-za granicy*.

Taktiež oddelene sa píše výrazy: *bez prosypu* (bez prebudenia), *bez razboru* (bez rozdielu), *bez uderžu* (nezadržateľne), *do otvala* (do sýta), *na begu* (v behu), *na letu* (v lete), *s razbegu* (z rozbehnutia), *z razmachu* (z rozohnatia, silne).

Spolu sa píše slová, ktoré sa skladajú z podstatných mien alebo tvarov neexistujúcich bez predložky: *vdovoľ* (do vôle), *vkoš* (šikmo), *vrazvalku* (kolísavo), *(idti) zamuž* (vydať sa), *iskoni* (pôvodne), *navzryd* (usedavo), *podelom* (tak treba), ďalej tie predložkové výrazy, vlastne príslovky, kde medzi predložku a podstatné meno sa nedá vložiť iné slovo.

Je to dosť komplikované pravidlo a už v samých Pravidlách sú vymenované príslovky, ktoré sa pod uvedené body nedajú zahrnúť.

9. Nové Pravidlá ruského pravopisu a interpunkcie sa podrobne zaoberajú písaním veľkých písmen. Odstraňujú nejednotnosť v písaní veľkých písmen vo viac-slovných názvoch.

Zemepisné názvy zložené z prídavného a vlastného podstatného mena sa píše zhodne so slovenčinou: *Sredňaja Azijskaja*, *Južnaja Američeskaja*. V názvoch typu *Sovetskij Sojuz*, *Sojuz Sovetskich Socialističeskich Respublik*, *Kitajskaja Narodnaja Respublika*, *Daľnij Vostok* sa píše v ruštine všetky začiatkové písmená veľké, kým v slovenčine sa píše veľké písmeno len v prvom slove: *Sovietský sväz*, *Sväz sovietskych socialistických republik*, *Čínska ľudová republika*, *Ďaleký východ*.

V názvoch ústredných a medzinárodných úradov, stranických a masových organizácií sa v ruštine obyčajne píše s veľkými písmenami všetky slová názvu: *Sovet Ministrov* (Rada ministrov), *Centralnyj Komitet* (Ústredný výbor), *Organizacija Objedinonnych Nacij* (Organizácia spojených národov). S malými písmenami sa píše pomocné slová a slovo *partija*: *Kommunističeskaja partija Sovetskogo Sojuza*. S veľkými písmenami sa píše názvy najvyšších hodností a titulov SSSR: *Predsedatel Verchovnogo Soveta*. V názvoch sovietskych radov sa píše len slová *orden* a *stepen* s malými písmenami: *orden Trudovogo Krasnogo Znameni*, *orden Slavy II stepeni*.

Len prvé slovo sa píše s veľkým písmenom v názvoch významných sviatkov a dát: *Pervoje maja*, *Meždunarodnyj ženskij deň*, *Devjatoje janvaria*.

Taktiež len prvé písmeno je veľké v názvoch ministerstiev, úradov a organizácií (okrem už spomínaných): *Ministerstvo inostrannyh del*, *Ministerstvo trgovli*, *Moskovskij gosudarstvennyj universitet*, *Akademija nauk SSSR*.

Privlastňovacie prídavné mená, odvodené od osobných mien, píše sa s veľkým písmenom: *Vanin otec*, *Petina mať*, *Katina komnata*. (Prv bolo v týchto prípadoch kolísanie.)

Ustálené spojenia s privlastňovacími prídavnými menami ako *Achillova päta*, *Damoklov meč* sa píše v ruštine s malými písmenami: *achillesova piata*, *damoklov meč*, *adamovo jablko*, *bazedova bolezn*.

10. Ďalej nové Pravidlá ustaľujú, ktoré slová písať spolu a ktoré so spojovníkom.

Zložené slová sa píše v ruštine väčšinou dovedna: *parovoz*, *kolchoz*, *lesonasazhdenija*.

Slová s predponami sa píše dovedna, ak sa však predpona spája s vlastným menom, píše sa so spojovníkom: *Anti-Đuring*. Spojovník sa píše i po predpone cudzieho pôvodu, ako *ober-*, *unter-*, *lejb-*, *štab-*, *vice*: *vice-admiral*, *unter-oficer*, *štab-rotmistr*.

Spojovník sa píše v ustálených výrazoch z dvoch samostatných mien: *mark-sizm-leninizm*, *vagon-restoran* (jedálny vozeň); pri spojení podstatného mena s prívlastkom: *armija-osvoboditeľnica*, *zavod-novator*, *starucha-mať*; v zemepisných názvoch: *jugo-vostok*, *severo-zapad*, *jugo-zapad* i *jugo-vostočnyj*, *severo-zapadnyj* (bolo „jugovostočnyj, severozapadnyj“) i v podobných typoch ako *vypuklo-vognutyj* (bolo „vypuklovognutyj“ vypuklodutý).

Prídavné mená, ktoré vyjadrujú odtienky farieb, píše sa so spojovníkom: *bledno-zeľonyj*, *temno-rusyj*, *žolto-zeľonyj*.

Spojovník sa píše medzi dvoma prídavnými menami, ak medzi ne môžeme vsunúť spojku *i*, napr. *naučno-issledovateľskij* (*naučnyj i issledovateľskij*), ale *sel'skochoziajstvennyj*, *drevnerusskij* (tam nemožno vsunúť *i*).

Spojovník sa píše medzi slovami, ktoré opakujeme kvôli zdôrazneniu: *daleko-daleko*, *davnym-davno*, *žďoš-žďoš*; pri označení približnosti *deň-dva*, *piat'-šest let*; v príslovkách *po-russki*, *po-slovacki*, *po-novomu*, *po-staromu*.

Spojovník sa píše i v skratkách zložených prídavných mien, pozostávajúcich z prvých písmen, napr. *ž.-d.* *železnodorožnyj*, *s.-ch.* *sel'skochoziajstvennyj*.

11. V novej pravopisnej príručke sú rozpracované pravidlá o rozdeľovaní slov. Pravidlá venujú značnú pozornosť aj interpunkcii.

Ako sme už uviedli na začiatku, spolu s *Pravidlami ruského pravopisu a interpunkcie* vyšiel i *Pravopisný slovník ruského jazyka*. Tento nový pravopisný slovník obsahuje slovnú zásobu ruského spisovného jazyka. Keďže je to pravopisný

slovník, sú doňho zahrnuté i slová, ktoré sa vyskytujú v staršej umeleckej i odbornej literatúre. Ako sa hovorí v úvode, slovník uvádza vždy len jediný tvar, uznaný za správny, a nepripúšťa pravopisné varianty. Uvádza však varianty fonetické, slovtvorné a lexikálne, ktoré našli odraz v písme.

Keď porovnávame nový Pravopisný slovník s Výkladovým slovníkom D. N. Ušakova, vidíme názorne prípady zjednotenia a ustálenia istých typov slov.

V oblasti prevzatých slov bolo nápadne veľa takých, v ktorých slovník Ušakova pripúšťal písať jednu spoluhlásku alebo zdvojené spoluhlásky. Vo všetkých týchto prípadoch nový pravopis ušatľuje písanie alebo s jednou, alebo so zdvojenou spoluhláskou v každom jednotlivom prípade osobitne, nie zásadne. Prevláda písanie so zdvojenou spoluhláskou. Napr. slovník Ušakova pripúšťa *ak/k/omodacija*, *ak/k/ord*, *al/l/igator*, *as/s/ambleja*, *as/s/ignovka*, *af/f/ekt*, *bab/b/it*, *bar/r/ikađa*, *bel/l/ađonna*, *dif/f/uzor*, *grup/p/etto*. Nový Pravopisný slovník všetky tieto prípady uvádza so zdvojenou spoluhláskou: *akkomodacija*, *akkord*, *alligator*, *assambleja*, *assignovka*, *afekt*, *babbít*, *barrikada*, *belladonna*, *diffuzor*, *gruppetto*. Avšak s jednou spoluhláskou sa píše napr. *galereja*, *abbatista* (bolo „*abbatissa*“).

Z dvoch prípustných tvarov *avtožir* — *avtogir*, *azbest* — *asbest*, *akvarij* — *akvarium*, *akušerstvo* — *akušorstvo*, *aľpaga* — *aľpaka*, *biľjard* — *billiard*, *variacija* — *vařjacija*, *verša* — *viorša*; uvádza nový slovník jeden ustálený tvar *avtožir* (vrtuľník), *asbest*, *akvarium*, *akušerstvo* (pôrodnictvo), *aľpaka*, *biľjard*, *variacija*, *verša*.

Tak postupuje i vo veľmi mnohých iných prípadoch.

V slovách, kde boli prípustné dva rôzne prízvuky, spravidla sa ušatľuje jeden, napr. *ávgít*, *véřník*, *veretie* — *vereljo*, *výkusíť*, *írmós*, teraz: *ávgit* (*augit*), *véřník* (*jazdec*), *veretie* (*hrubé plátno*), *vykusíť* (*vyhrýzť*), *írmos* (*irmos*, druh pravoslávnej duchovnej piesne). V niektorých prípadoch sa i naďalej pripúšťajú dva prízvuky, napr. *vspóit* i *vspoít*, *vskrúžit* i *vskrúžiť*, *silén* i *silón*.

Podľa slovníka D. N. Ušakova mali zo slovies prípustné dva prízvuky ponajviac slovesá na *-ovať* a taktiež pričastia minulé trpné od nich utvorené. Tak: *bombardírovať* — *bombardírovannyj*; *koťírovať* — *koťírovannyj*; *markírovať* — *markírovannyj* — teraz je ustálený prízvuk: *bombardírovať* — *bombardírovannyj*; *koťírovať* — *koťírovannyj*; *markírovať* — *markírovannyj*.

Ďalej sú prípady, keď sloveso malo jeden prízvuk, ale participium malo prípustné dva: *disciplinírovať* — *disciplinírovannyj*; *dozírovať* — *dozírovannyj*; *izolírovať* — *izolírovannyj*; *illustrírovať* — *illustrírovannyj*. Tu je všade ustálený prízvuk participia na *-í-*: *disciplinírovannyj*, *dozírovannyj*, *izolírovannyj*, *illustrírovannyj*.

Nájdu sa však aj prípady ako *gazirovať* — *gazirovannyj*, čo by sme nepredpokladali; čakali by sme alebo *gazirovať* — *gazirovannyj*, alebo *gazirovať* — *gazirovannyj*. Je to zrejme ustálenie prízvuku podľa zaužívaného úzu.

V slovníku sú isté nedôslednosti napr. pri uvádzaní minulého času. Je uvedené *dožiť*, *-ivú*, *-iviót*; m. čas *dóžil*, *dožilá*, *dóžilo*, avšak pri hesle *žiť* už nie je minulý čas uvedený, hoci slovník Ušakova uvádza *žil*, *žilá*, *žilo*. Znamená to, že pri *žiť* je v minulom čase stály prízvuk, alebo je to omylom vypustené? Takýchto prípadov je viacej. Napr. *sožrať*, m. čas *sóžral*, *sožralá*, *sóžralo*, ale pri *žruť* nie je uvedený minulý čas.

Pri prídavných menách sa uvádzajú v slovníku krátke tvary. Avšak sú prípady, keď krátky tvar nie je uvedený a nie je potom jasné, či preto, že sa nor-

málne tvorí alebo preto, že sa nedá utvoriť. Slovník Ušakova totiž v týchto prípadoch krátke tvary uvádza. Napr. *blagodatnyj*, *blagodeteľnyj*, *bogomoľnyj*, *mnogorečivij*, *nepokolebimyj*, *nepopravimyj*, *soobščiteľnyj* a veľa iných.

Ušakovov slovník uvádza i tvary *blagodaten*, *-tna*; *blagodeten*, *-ľna*; *bogomolen*, *-ľna*; *mnogorečiv*, *-a*; *nepokolebim*, *a*; *nepopravim*, *-a*; *soobščiteľen*, *-ľna*.

Uviedli sme len niektoré zásadné zmeny v ruskom pravopise. Všetky zmeny, ktoré nastali touto novou úpravou, i keď neodstraňujú všetky nedôslednosti, znamenajú zjednotenie a zjednotenie ruského pravopisu, znamenajú spravenie a spevnenie pravopisných pravidiel.

E. Sekaninová

DR. IMRICH KOTVAN, BIBLIOGRAFIA BERNOLÁKOVCOV. Vydala Matica slovenská v Martine 1957. Strán 420. Cena viaz. Kčs 30,—.

Slovenská bibliografická literatúra sa obohatila o ďalšie cenné dielo, o Bibliografiu bernolákovcov. Už sám názov práce naznačuje, o čo tu ide. Ešte lepšie to ukazuje prehľad obsahu. Práca má takéto členenie: Postavenie bernolákovcov v slovenských národných dejinách (od dr. Jána Tibenského). — I. Úvod. — II. Bibliografia bernolákovcov. — III. Často sa opakujúca literatúra o bernolákovcoch. — IV. Bernolákovské anonymy. — V. Prví bernolákovci a členovia Slovenského učeného tovarišstva. — VI. Poslední bernolákovci v „Katolíckych novinách“ v rokoch 1849—1851. — VII. Osoby, o ktorých alebo na ktorých počesť bernolákovci písali príležitostné verše, ódy, pojednania a rozličné reči. — VIII. Autori, ktorých bernolákovci prekladali do slovenčiny. — IX. Odbory, v ktorých bernolákovci pracovali. — X. Register mien. — Resumé v ruskej, francúzskej, anglickej a nemeckej reči.

Jadro Bibliografie bernolákovcov (II. časť) zachytáva jednak vlastné práce bernolákovcov, jednak všetku autorovi prístupnú a známú literatúru o bernolákovcoch. V poradí sa na prvom mieste uvádza Anton Bernolák ako zakladateľ hnutia a predstaviteľ vlastnej literárnej školy; ostatní bernolákovci sú v abecednom poriadku. Pri každom z nich sa najprv uvádzajú stručné životopisné dáta, potom jeho vlastné diela a napokon literatúra, ktorá sa týka príslušnej osoby. Diela bernolákovcov sa podávajú chronologicky, literatúra o bernolákovcoch je usporiadaná abecedne. Jasné členenie práce je zvýraznené vkusnou typografickou úpravou.

Kotvanova práca je dôležitá aj pre jazykovedu. Sám Anton Bernolák je zakladateľom prvého slovenského spisovného jazyka. Ale aj niektorí iní bernolákovci pracovali viac alebo menej v jazykovede, a to v slovenskej, slovanskej, ale i v latinskej, gréckej a orientálnej (porov. na str. 373); osobitne sa uvádzajú bernolákovci, ktorí zostavovali slovníky. Jazykoveda je medzi vednými odbormi, ktoré pestovali bernolákovci, na prvom mieste, čo ukazuje, že mala u nich dôležitý zástoj. O Bernolákovom jazykovednom diele existuje dnes už početná literatúra, o čom sa v práci môžeme presvedčiť na str. 19—45 (medzičasom táto literatúra zase vzrástla o novšie príspevky, ktoré Kotvan v tejto bibliografii ešte nemohol zachytiť). Podobne existuje početná literatúra o jazykovednom diele Jozefa Ignáca Bajzu, predchodcu spisovnej slovenčiny. Nielen však z tohto, ale aj z iného hľadiska Bibliografia bernolákovcov dobre poslúži jazykovedným pracovníkom.

Máme tu totiž súpis literatúry, písanej bernoláčinou. Zo súpisu prác stopiatich bernolákovcov vidíme, že táto literatúra nijako nie je malá a nepočetná. Kotvanova bibliografia predstavuje teda pre každého slovenského jazykovedca, najmä však pre bádateľa v dejinách počiatkov spisovnej slovenčiny, cennú príručku.

Našou úlohou nie je podávať kritický rozbor, ale skôr len informovať o tejto práci. Jednako spomenieme aspoň niektoré menšie nedostatky, ktoré sme si všimli pri zbežnom prezeraní tejto práce. Na str. 35 v literatúre o Bernolákovi sa uvádza článok Štefana Peciaru *Stav a úlohy slovenskej jazykovedy* (Sovietská veda — Jazykoveda III, 1953, 222). Kotvan zaraďuje Peciarov článok do svojej bibliografie na základe tejto časti článku: „Veľkým nedostatkom našej práce je zanedbávanie domácich tradícií. Názory A. Bernoláka, L. Štúra, M. Hattalu, S. Czambela neboli doteraz kriticky zhodnotené a osvetlené z marxistického hľadiska.“ Tu sa o Bernolákovi pozitívne nič nehovorí. Nazdávame sa, že tento prípad a iné podobné prípady nemuseli byť do bibliografie zahrnuté. Do literatúry o Bernolákovi by sme však skôr pojali článok Jána Horeckého *Hadvabného Stručný návod* (Jazykovedný zborník SAVU IV, 1950, 174—192), v ktorom autor porovnáva Stručný návod s gramatikou Doležalovou a Bernolákovou (resp. jeho Disertáciou a Ortografiou), článok Lýdie Svrčkovej *Juraj Fándli a bernolákovská jazyková norma* (Jazykovedný zborník SAVU IV, 1950, 193—208), príspevok Karla Paula *Jungmannův slovník česko-německý a Slovensko* (Linguistica Slovaca IV—VI, 1946—1948, 234—253) atď. Článok Lýdie Svrčkovej nie je zahrnutý ani do literatúry o Bernolákovi, ani do literatúry o Fándlym. Pri osobe Ignáca Oravca chýba nám cenný príspevok Királya Pétera *Príspevok k dejinám spisovnej slovenčiny* (Jazykovedný zborník V, 1951, 265—268), v ktorom si autor všima korektorskú činnosť Ignáca Oravca, prvého dosiaľ známeho slovenského korektora budínskej univerzitnej tlačiarne. V literatúre o Bajzovi uvádza sa drobný článok Jána Oravca v Kultúrnom živote z r. 1955, neuvádza sa však článok toho istého autora, ktorý pod názvom *Jozef Ignác Bajza — priekopník spisovnej slovenčiny* vyšiel v r. 1955 v časopise Slovenská reč na str. 129—133; tento príspevok však, zdá sa, už vyšiel po „uzávierke“ bibliografie, preto nemohol byť do nej zaradený. Ináč by svojou hodnotou pre jazykovedu mal v bibliografii skôr miesto než spomínaný článok z Kultúrneho života. Už z týchto niekoľkých príkladov vidíme, že autorovi tu unikli niektoré závažné príspevky, čo nie je v súlade s jeho konštatovaním na str. 14: „Literatúru o bernolákovcoch sme excerpovali zo všetkých tých publikácií a časopisov, v ktorých sme sa domnievali zistiť o nich i keď najskromnejšiu zmienku. Boli sme dôslední, a po porade s odborníkmi zaznačovali sme i najdrobnejšie zprávy, aby sme takto ukázali, kto sa vôbec ktorým bernolákovcom zamestnával, v akej súvislosti a pre aký cieľ, ale i kam sa až ktorý bernolákovec dostal.“

Literatúra o jednotlivých bernolákovcoch sa uvádza abecedne bez ďalšieho jej členenia. Podľa nášho názoru orientácia v tejto literatúre by bola značne uľahčená jej — aspoň hrubým — roztriedením podľa vedných odborov, alebo pridaním stručných vysvetľujúcich poznámok k jednotlivým záznamom. Zo samého názvu práce nie je totiž v mnohých prípadoch zrejmé, ktorého vedného odboru sa práca týka, ktorý bádateľ môže prácu využiť pre svoje výskumy. Toto sa v praxi najlepšie pocíti najmä pri bibliografii Antona Bernoláka.

Matica slovenská vydala knihu v dôstojnej knižnej forme; pri jej nízkom náklade (800 výtlačkov) a pomerne veľkom rozsahu (420 strán) nás až prekvá-

puje jej nízka cena. Pridané cudzojazyčné resumé dobre poslúžia zahraničným záujemcom o bernolákovské otázky.

Na záver stručne opakujeme: Kotvanova bibliografia je pre nás veľmi vítanou príručkou najmä pri vyhľadávaní literatúry o bernolákovcoch, z nášho hľadiska hlavne pri vyhľadávaní literatúry o jazykovednom diele Antona Bernoláka a Jozefa Ignáca Bajzu. Práca predstavuje kus neobyčajne namáhavej a usilovnej, vytrvalej dlhoročnej práce. Autor zaiste aj v budúcnosti bude ďalej pracovať na bibliografii bernolákovcov a v príhodnom čase ju zverejní vo forme dodatku k tejto práci.

L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

Ten dátum — to dátum. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 čítame na str. 80 v § 109 poučku: Slovo *dátum* je mužského rodu a skloňuje sa s ponechaním koncového *-um* (*dátum, dátumu, o dátume, s dátumom, dátumy* atď.). Vo význame „údaje“ používa sa len množ. č. stred. rodu *dáta, dát* atď. — V slovníkovej časti Pravidiel je heslo *dátum* v tejto podobe: *dátum, -mu, m.* (udanie dňa, mesiaca, roku nejakej udalosti, listiny); *dátumový*. — Pod osobitným heslom sa uvádza: *dáta, dát, str.* (údaje).

Z toho by vyplývalo, že spisovná slovenčina nepozná v jedn. č. *dátum, -ta, str.* Jazykový materiál však ukazuje, že slovo *dátum, -ta, str.* je i v dnešnej slovenčine živé, a to nielen v pluráli, ako to uvádzajú Pravidlá a Slovník spisovného jazyka slovenského (MS 1946, 310), ale i v singulárovej forme, i keď sa, pravda, v tejto podobe často nevyskytuje. Doklady:

Často sa zastavujem pred drobnými otázkami. Raz je to *d á t u m* bibliografické, raz životopisné. (Vlček) — Svedectvá rímskych gramatikov sa podceňujú, lebo sú vraj z väčšej čiastky až neskoršieho *d á t a*. (Horecký) — Tradícia sovietskeho filmu je u nás nového *d á t a*. (Nové slovo) — Kríž ako znak hrobu je novšieho *d á t a*. (Bednárik) — Záznamy o rôznych druhoch plát na Slovensku sú staršieho *d á t a*. (Polonec)

V uvedených príkladoch by sme sotva mohli nahradiť tvary *dátum, dáta* tvarmi *dátum, dátumy*, ako by vyplývalo z poučky v Pravidlách. Veď bibliografické a životopisné *dátum* nemá byť iba udaním kalendárneho dňa narodenia, smrti a pod. Môže to byť údaj vo všeobecnosti. Tak by sme nazvali *chybným dátom* (nie dátumom!), keby niekto uvádzal napr. v bibliografii Vlčkových spisov, že jeho Listy z Čiech boli uverejňované v Národných novinách v rokoch 1879—1895. (Správny údaj: Orol 1879, 1880; Slov. pohľady 1890—1895.) Podobne *chybným dátom* (nie dátumom!) by bolo, keby napr. Chrobáková Rukoväť uvádzala, že Hviezdoslav sa narodil v Dolnom Kubíne, a nie vo Vyšnom. *Chybným dátom* a zároveň i *chybným dátumom* by bolo nesprávne udanie dňa jeho narodenia.

Najčastejšie sa vyskytuje *dátum, -ta, str.* vo význame nepresného údaja o dobe vzniku, pôvodu odohrania sa niečoho a pod., ako o tom svedčia ostatné príklady.

Naproti tomu slovo *dátum, -mu m.* používa sa iba v jedinom prípade, a to pri presnom udaní kalendárneho dňa, ako to vidíme z týchto príkladov:

Šek predložený na platenie pred *d á t u m o m* je zročný... (Hrnčár) — Položka so *s p ä t n ý m d á t u m o m*. (Partyk) — V našom oslobodeneckom zápase v druhej svetovej vojne je *n i e k o ľ k o d á t u m o v*, ktoré treba označiť za mimoriadne význačné. (Pravda) — Pri časovom určení písomností (napr. listu, úlohy) z *a d á t u m o m* píšeme bodku. (Ružička).

Isteže nemôžeme už súhlasiť s Pravidlami z r. 1940, ktoré uznávali za správne iba *dátum, -ta, str.* a výslovne ako nesprávne uvádzajú na str. 88: *dátum, gen. dátumu a pod.* Veď slovo *dátum* vo význame udania kalendárneho dňa sa veľmi často používa (najširšie vrstvy obyvateľstva sa dostali do zamestnania, kde sa s „dátumom“ veľmi často stretajú), vžilo sa toto slovo vo forme muž. rodu,

pretože v tomto rode je spoluhláskové zakončenie slovenských substantív najčastejšie, kým v strednom rode sa vôbec nevyskytuje.

I keď vo význame udania kalendárneho dňa zvíťazila forma muž. rodu, ponechali si vzdelanci slovo *dátum* aj v strednom rode, a to vo význame „údaj, údaje“, ako sme už vyššie uviedli, a v ustálených spojeniach: (*doklady, vykopávky*) *staršieho, mladšieho, novšieho dáta* s významom „staršie, mladšie, novšie.“

Slovník spisovného jazyka slovenského pokladá *dátum, -ta, str.* za archaický výraz a *dáta, dát* (vo význame „údaje, fakty“) pokladá za pomnožné (310). Pravidlá z r. 1953 neuvádzajú síce výslovne, že *dáta* sú pomnožné substantívum, ale nepoznajú k tomuto plurálovému tvaru singulárovú formu. Táto forma — ako sme si ukázali — je však živá (aspoň v knižnom jazyku), a mala by byť preto zachytená v slovníkovej časti Pravidiel, ako i v slovníku, ktorý pripravuje ÚSJ.

E. Marko

Kvantita slova tréner. — Do najnovšieho vydania Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1957 vklzla sa nejakým nedopatrením chyba v kvantite slova *tréner*. Na str. 374 je toto slovo zaznamenané v chybnnej podobe „trenér“. Z toho, že vydanie Pravidiel z r. 1953 zaznamenáva toto slovo v podobe *tréner* a v Poznámkach k zrevidovanému vydaniu (14 n.) sa slovo *tréner* nikde neuvádza medzi zmenami, resp. opravami, vidno, že tu ide o tlačovú chybu. Prosíme čitateľov, aby si túto chybu opravili. Kvantita v slove *tréner* je zhodná s kvantitou v slovách *tréning* a *trénovať*. Dĺžka je vo všetkých troch slovách na prvej slabike.

Š. Peciar

HISTORICKÉ ŠTÚDIE III

Je to zborník historických prác, venovaný monografickým štúdiám najmä zo slovenských hospodárskych a sociálnych dejín. Autori sa tu zaoberajú vzájomným vzťahom Čechov a Slovákov v období národného obrodzenia, vznikom a počiatkami mesta Trnavy a nepokojmi robotníkov železiarskeho podniku v Hronci v r. 1810. Ďalej uverejňujú kapitoly zo slovenskej diplomatiky, štúdiu k dejinám rybárstva a rybníkárstva na Slovensku a iné pôvodné práce.

SAV, Bratislava 1957, str. 464, obr. 5, brož. Kčs 28,—.

L. B a k o š

LUDOVÍT ŠTÚR AKO VYCHOVÁVATEL A BOJOVNÍK ZA SLOVENSKÚ ŠKOLU

Na základe širokého a dôkladného štúdia celého života a diela L. Štúra podáva autor výstižný historický obraz doby, ako aj obraz osobnosti, života a diela L. Štúra v zákonitých súvislostiach.

Z obsahu: Hospodárske a politické pomery na Slovensku v prvej polovici 19. storočia. — Obraz školstva a ľudovej vzdelanosti na Slovensku v prvej polovici 19. storočia. — Ideové formovanie Štúrovej osobnosti. — Štúrovo pôsobenie na lýceu, v Spoločnosti československej a v Ústave slovanskej v Bratislave. — Charakteristické črty Štúrovej výchovnej práce. — Štúr a otázky slovenskej školy do vydávania Slovenských národných novín. — Štúrov výchovný a školský program v Slovenských národných novinách a Orle tatranskom. — Štúr a otázky slovenskej školy po roku 1849. — Súhrn. — Literatúra. — Prílohy: Stanovy Spoločnosti česko-slovenskej a Ústavu slovanského v Bratislave. — Pravidlá života. — Stanovy dopisovateľského spolku. — Štúrove reči v Spoločnosti česko-slovenskej a v Ústave slovanskej v Bratislave. — Články L. Štúra zo Slovenských národných novín. — Členovia Ústavu slovanského slovenským učiteľom.

SAV, Bratislava 1957, str. 324, viaz. Kčs 25,50.

HUDOBNÉ ŠTÚDIE II.

Na začiatku štúdií je zaradený príspevok J. Š a m k u pri príležitosti 75 narodenín Mikuláša Schneidera Trnavského. Jadrom knihy sú však práce, medzi ktoré patrí štúdia J. K r e s á n k a o problémoch sociálnej funkcie hudby. Autor tu pozoruhodným spôsobom na historickom pôdoryse vývoja hudobnej tvorby skúma predmet svojej štúdie. J. T e r r a y o v á sa zaoberá metodologickými problémami hudobno-historickej dokumentácie. Štúdia je dôležitá pre prácu hudobných historikov v tejto oblasti.

L. M o k r é h o štúdia o levočskom Pestrom zborníku svojím rozsahom je prácou monografickou. Pestrý zborník je predmetom štúdia viacerých aj zahraničných muzikológov, s ktorými autor na základe dôkladnej znalosti materiálu polemizuje a vedecky správne zdôvodňuje svoje závery. Mokrého štúdia znamená aj v medzinárodnom meradle významný prínos k riešeniu otázok spojených s Pestrým zborníkom.

SAV, Bratislava 1957, str. 240, brož. Kčs 19,90.

J. Brezina

SLOVENSKÁ POÉZIA V REVOLUČNÝCH ROKOCH 1917—1921

Práca analyzuje vývin slovenskej poézie vo významnom období, keď aj slovenskí básnici vo svojej tvorbe reagovali na revolučné nálady más pod vplyvom Októbrovej revolúcie. Všetci básnici sa s týmto faktom vyrovnávali svojím spôsobom, počnúc Hviezdoslavom a končiac nastupujúcou mladou poprevratovou generáciou básnikov.

Autor v práci rozoberá tvorbu M. Rázusa, V. Roya a P. O. Hviezdoslava. Osobitným spôsobom hodnotí Š. Krčméryho. Spomína ďalej celý rad druhoradých básnikov, ktorí upadli takmer do zabudnutia. Svoje závery opiera o štúdiu básnického materiálu, historickej literatúry, korešpondencie a iných prameňov.

Z obsahu: Úvod. — Spoločensko-kultúrna situácia na Slovensku v revolučných rokoch 1917—1921. — Básnik sociálneho protestu — Martin Rázus. — Borba Vladimíra Roya o realizmus a jej dovŕšenie. — O poézii Štefana Krčméryho. — Problematika básnickej zbierky Janka Jesenského Zo zajatia. — Dosah vojnovnej i povojnovej tvorby epigónskych slovenských básnikov na utváranie spoločenských pomerov. — O nástupe najmladších slovenských básnikov v revolučných rokoch 1917—1921 a o ideovej línii vtedajších slovenských časopisov. — Básnická tvorba P. O. Hviezdoslava v jeho posledných tvorivých obdobiach a jej spätosti s ostatnou slovenskou poéziou. — Záverom.

SAV, Bratislava 1957, strán 192, viaz. Kčs 18,15.

Fr. Poláček

SKUTKOVÁ PODSTATA TRESTNÉHO ČINU

Autor tu na marxistickom podklade vysvetľuje pojem skutkovej podstaty trestného činu, prináša nové poznatky, ktoré sú dôležité a zaujímavé nielen pre kriminalistov-teoretikov, ale aj pre praktických právnikov a vedeckých pracovníkov ostatných vedných odborov práva. Okrem vývoja otázky skutkovej podstaty trestného činu hovorí autor o objekte a subjekte trestného činu, o objektívnej a subjektívnej stránke skutkovej podstaty trestného činu a o znaku skutkovej podstaty trestného činu.

Monografia je dielom, ktoré značne vybočuje z doteraz obvyklého spôsobu pristupovania k spracovaniu otázok trestného práva. Je pôvodné aj svojím námetom; otázke skutkovej podstaty trestného činu nebola v našej literatúre dosiaľ venovaná žiadna ucelená práca.

SAV, Bratislava 1957, strán 290, cena viaz. Kčs 30,50.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník XXIII, 1958, číslo 2

Vydalo v Bratislave roku 1958

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor dr. Eugen Jóna

Výkonná redaktorka Marta Marsinová

Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin

Výmer PK HSVZ čís. 18163/50-II/3

Cena Kčs 3,—

X-201488